

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 140 leden, te weten:

Aarts, Abma, Van Amelsvoort, Andela-Baur, Van den Anker, B. Bakker, M. Bakker, Beckers-de Bruijn, Ter Beek, De Beer, Beinema, Bischoff van Heemskerck, Blaauw, H. A. de Boer, J. J. P. de Boer, Bolkestein, De Boois, Borgman, Braams, Bremen, Brinkhorst, Van den Broek, Buikema, Van der Burg, Buurmeijer, Castricum, G. M. P. Cornelissen, P. A. M. Cornelissen, Couprie, G. C. van Dam, M. P. A. van Dam, Dees, Deetman, Van Dijk, Van Dis, Dolman, Duinker, Engwirda, Epe-Brugman, Van Erp, Evenhuis, Evenhuis-van Essen, Eversdijk, Faber, Frinking, Gerritse, Geurtsen, Ginjaar-Maas, De Graaf, Gualthérie van Weezel, Haas-Berger, De Hamer, Hartmeijer, Van Heel-Kasteel, Van der Hek, Hennekam, Hermans, Hermsen, Van Houwelingen, Van Iersel, Jabaaij, Jacobse, Jansen, Joekes, Kappeyne van de Coppello, Keja, Van Kemenade, Keuning, Knol, Koekoek, Kolthoff, Kombrink, Konings, Korte-van Hemel, De Korte, Kosto, Krijnen, De Kwaadsteiniet, Lambers-Hacquebard, Langedijk-de Jong, Lansink, Lauxtermann, Van Leijenhorst, Van der Linden, Lubbers, Mateman, Meijer, Mertens, Moor, Van Muiden, Nijhof, Nijpels, Nypels, Van Ooijen, Patijn, Ploeg, Poppe, Portheine, Pronk, Rempt-Halmmans de Jongh, Rienks, Rietkerk, Roels, Roethof, Van Rooijen, Van Rossum, Salomons, Van der Sanden, Schaapman, Schakel, Scherpenhuizen, Scholten, Van der Spek, Spieker, Stemerding, Van der Stoel, Stoffelen, Terlouw, Toussaint, Tripels, Den Uyl, Veldhoen, Verbrugh, Verkerk-Terpstra, Voogd, De Voogd, Voortman, B. de Vries, K. G. de Vries, Waalkens, Waltmans, Weijers, Wessel-Tuinstra, Wisselink, Wolff, Wöltgens, Worrell, Wuthrich-van der Vlist, Van Zeil en Zijlstra,

en de heren Wiegel, Vice-Minister-President, Minister van Binnenlandse Zaken, Van der Klaauw, Minister van Buitelandse Zaken, De Ruiter, Minister

van Justitie, Van Aardenne, Minister van Economische Zaken, mevrouw Gardeniers-Berendsen, Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, mevrouw Haars, Staatssecretaris van Justitie, de heer Koning, Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, mevrouw Kraaijeveld-Wouters, Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, de heren Wallis de Vries, Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, en Simons, regeringscommissaris voor de Grondwetsherziening.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mee, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Dankert, Van der Doef en Mommersteeg, wegens verblijf buitenslands;

Salomons en Dijkman, wegens bezigheden elders;

Geurtsen, de hele week, wegens verblijf buitenslands;

Müller-van Ast en Van den Bergh, wegens ziekte, de hele week.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter**: Van Staatssecretaris Kraaijeveld-Wouters, van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijke Werk ontvang ik de volgende brief:

'Rijswijk, 14 maart 1980

In antwoord op uw brief van 13 maart 1980, betreffende het verzoek van de heer Worrell met betrekking tot de openbaarmaking van de resultaten van het door de Algemene Rekenkamer ingestelde onderzoek bij de Stichting 1940-1945, deel ik u het volgende mede.

In het kader van een onderzoek door de Algemene Rekenkamer naar de uitvoering van de Wet uitkeringen vervolgingslactoffers 1940-1945 en van de Buitengewone Pensioenwetten bij de in die wetten genoemde organen, wordt door de Rekenkamer thans een onderzoek ingesteld naar die uitvoering, voor zover deze aan de Stichting 1940-1945 is opgedragen. Het bepalen

van de aard, omvang en voortgang van dit onderzoek behoort tot de uitsluitende competentie van dit College zelf.

Van de in uw Kamer levende wensen om ten aanzien van de resultaten van dit onderzoek op de hoogte te worden gehouden heb ik de Algemene Rekenkamer bij schrijven van heden in kennis gesteld.

Inmiddels is mijnerzijds contact opgenomen met het dagelijks bestuur van de Stichting 1940-1945 teneinde te onderzoeken op welke wijze een evenwichtige beeldvorming omtrent het functioneren van de Stichting zoveel mogelijk kan worden bevorderd.'

Ik stel voor, deze brief niet te doen drukken en hem voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: De overige ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Het Presidium heeft met eenparigheid van stemmen besloten te stellen in handen van:

a. de vaste Commissie voor Verkeer en Waterstaat het wetsontwerp Wijziging van de Wegenverkeerswet (16 092);

b. de vaste Commissie voor Volksgezondheid de nota Basisgezondheidsdiensten (16 088);

c. de vaste Commissie voor Sociale Zaken de brief van de Ministers van Sociale Zaken, van Financiën en van Economische Zaken inzake Arbeidsvoorwaardenoverleg 1980 (15 899, nr. 23).

Regeling van werkzaamheden

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aan de orde te stellen bij de aanvang van de verga-

Voorzitter

dering van donderdag 27 maart a.s. de behandeling van het wetsontwerp Regelen omtrent de vakantie van de kapitein en van de schepelingen in de zeevaart (15 964).

Verder stel ik voor, de vergadering van woensdag 19 maart niet des avonds voort te zetten.

Overeenkomstig de voorstellen van de Voorzitter wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ook stel ik voor, aan de orde te stellen in een vergadering op vrijdag 21 maart a.s. te 10.15 uur:

de brief van de Ministers van Sociale Zaken, van Financiën en van Economische Zaken inzake Arbeidsvoorwaardenoverleg 1980 (15 899, nr. 23);

het voorstel van wet van het lid Kombrink, houdende tijdelijke aftopping van looninkomens en in verband daarmee tijdelijke verhoging van het tarief van de vennootschapsbelasting (15 953).

Ik stel voor, de spreektijden hierbij vast te stellen als volgt:

voor de fracties van PvdA en CDA elk op 30 minuten;

voor de fractie van VVD op 20 minuten;

voor de fractie van D'66 op 15 minuten;

voor de overige fracties elk op 10 minuten.

Ik geef het woord aan de heer Den Uyl, die het heeft gevraagd.

De heer **Den Uyl** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Die spreeklijk lijkt mij te kort.

De heer **Bakker** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Dat lijkt het mij ook. U stelt overigens voor, op vrijdag bijeen te komen. Kan dat niet anders? Er is ook voorgesteld om morgenavond niet te vergaderen, maar kan de zaak niet naar voren worden geschoven? Het wordt allemaal wel erg ingewikkeld. Ik neem aan dat ik niet de enige ben die voor vrijdag dingen heeft vastgelegd en mijn werk daarop gepland heb. Opeens komt er dan 'beng' zo'n vergadering tussendoor. Als ik het nu goed bekijk, zitten er in deze week toch wel enkele 'versiermogelijkheden'.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de vraag van de heer Bakker graag ondersteunen. Er is op dit moment bijna geen dag in de week meer waarop je afspraken kunt maken, zonder de angst, ze later te moeten afzeggen. Ik wil verzoeken om op donderdag de zaak eventueel met een spreektijdbeperking af te handelen.

De heer **Terlouw** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie is zeer ongelukkig met uw voorstel om op vrijdag te vergaderen. Alle leden van mijn fractie hebben praktisch volle agenda's. Het is vandaag dinsdag; het is bijzonder moeilijk om alle afspraken voor vrijdag af te zeggen. Dit geldt zeker voor leden van kleine fracties, maar misschien geldt het wel evenzeer voor leden van grote fracties. Je maakt afspraken op lange termijn en het is ongelukkig om die ineens te moeten uitstellen.

Ik vind ook dat er een slechte ontwikkeling in gang wordt gezet: te gemakkelijk wordt besloten om op vrijdag te vergaderen. Pas een maand geleden is dit ook gebeurd. Gelet op het vele werk dat er in dit land door Kamerleden buiten deze vergaderzaal is te doen, vind ik dat wij die kant niet op moeten. Ik stel voor om plaats in te ruimen op de agenda van deze week, die helemaal niet zo erg vol is. Ik zou er ook geen bezwaar tegen hebben, het debat dinsdag aanstaande te houden, als de Regering bereid is, het in werking treden van de loonmaatregel twee of drie dagen uit te stellen. Die tien dagen mogen er ook wel twaalf of dertien worden. Ik geloof niet dat de wet zich daartegen verzet.

De heer **Den Uyl** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb u vrijdagochtend jongstleden na ontvangst van de brief benaderd met het verzoek, te bevorderen dat het debat volgende week dinsdag zou plaatsvinden. Ik vind dat de brief enige nadere voorbereiding vergt. Er is ook nog nadere informatie van de kant van de Regering nodig. U hebt zich toen naar mij is gebleken met deze en gene in verbinding gesteld en u hebt mij gerapporteerd, dat andere fracties overwegende bezwaren hadden tegen behandeling volgende week dinsdag. In arren moede heb ik toen maar geconstateerd, dat er geen andere mogelijkheid was dan deze week te beraadslagen. Ik acht echter enige voorbereidingstijd wel noodzakelijk. Het mondeling overleg met de Minister van Financiën kan donderdagochtend plaatsvinden. Mijn voorkeur is dan ook duidelijk volgende week dinsdag, maar als het niet anders kan, zullen wij met pijn berusten in behandeling op vrijdag. Gelet op het belang van de zaak, gelet op de behoefte aan nadere informatie en het doorrekenen van wat wordt voorgesteld, vind ik de voorbereidingstijd buitengewoon kort en eigenlijk nauwelijks verantwoord.

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil niet de moeilijkheden van een kleine fractie voorleggen,

maar ook ik heb vrijdag een vergadering, die ik bijzonder moeilijk kan afzeggen. De heer Terlouw heeft mijn gevoelens uitstekend vertolkt.

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de argumenten die de heer Terlouw naar voren heeft gebracht, met klem onderschrijven. Dat geldt voor alle leden van mijn fractie.

De **Voorzitter**: Ik vind vrijdag ook niet de meest gelukkige dag in de week om te vergaderen. Ik heb er oorspronkelijk ook niet aan gedacht. De heer Den Uyl gaf echter al aan, dat ik heb geconstateerd, dat het er niet naar uitzag, dat de meerderheid van de Kamer vóór een debat op aanstaande dinsdag zou zijn. Ik heb bovendien gemeend, dat het niet zou aangaan, een debat, waarbij de Kamer naar verwachting vol zal zijn, waarbij fractievoorzitters aanwezig zijn, tegelijkertijd te doen plaatsvinden met het bezoek van de Spaanse koning aan dit gebouw, aan deze omgeving. Ik geloof dat de symbolische betekenis van dat bezoek voor de parlementaire democratie buitengewoon groot is en dat de Kamer daaraan alle eer moet geven. Dat zou betekenen dat het debat eventueel op donderdag om ongeveer half vier zou kunnen beginnen. Dan zouden we het debat echter in ieder geval donderdag niet kunnen afronden, zodat we dan vrijdag toch moeten vergaderen. Daarom heb ik de conclusie getrokken, dat het debat dan maar op vrijdag om 10.15 uur zou moeten beginnen, waarbij ik aanteken dat ik wel zou willen bevorderen, dat afspraken voor vrijdagavond in ieder geval nagekomen kunnen worden, zodat om half zeven moet kunnen worden gestemd, waarop ik mijn voorstel inzake de spreektijd heb afgestemd.

De heer **Bakker** (CPN): Het zal wel door de zwijgende meerderheid komen, maar ik zie eigenlijk niet in, waarom de bijeenkomst met een beetje goede wil van de kant van de Regering niet aanstaande dinsdag zou kunnen worden gehouden. Dan zouden we allemaal uit de narigheid zijn.

De heer **Terlouw** (D'66): Ik ben het volkomen eens met wat de heer Bakker zegt. Ik wil graag de argumentatie op tafel hebben waarom het dinsdag niet zou kunnen. Ik heb zelf een mogelijk argument genoemd, namelijk dat de Regering het misschien niet wil. De heer Albeda is in het gebouw aanwezig. Wij zouden Minister Albeda kunnen vragen of de Regering bereid is het in werking treden van de loonmaatregel tot dinsdagavond uit te stellen.

Lubbers

De heer **Lubbers** (CDA): Voorzitter! Ik heb zojuist niet geïnterveneerd, omdat u een voorstel deed en ik geen aanleiding had daarover een afwijkend standpunt weer te geven. Ook wij vinden de vrijdag geen plezierige dag. Het Benelux-parlement komt dan bijeen en ook overigens zijn er argumenten genoeg om niet op vrijdag te vergaderen. U weet dat bij mijn fractie geen overwegende bezwaren bestonden tegen de donderdag, niet in de laatste plaats, omdat dan het parlement full dress functioneert, hetgeen ook zijn aantrekkelijkheid heeft, althans in de sfeer van de symboliek, zoals u dit naar voren hebt gebracht. Ik registreer dat de heer Bakker, mevrouw Beckers en de heer Terlouw hebben gezegd, dat de agenda voor deze week voldoende mogelijkheden biedt. Ik zie dan eigenlijk moeilijk in dat ik de Regering zou kunnen verzoeken, ermee in te stemmen dat wij naar de volgende week zouden moeten gaan. Ik zie daartoe geen aanleiding.

De heer **Nijhof** (DS'70): Naar aanleiding van uw opmerkingen over het bezoek van het vorstelijk huis uit Spanje, mijnheer de Voorzitter, zou ik willen zeggen dat mij niet meer eer denkbaar lijkt dan een parlementair debat voor dit vorstenhuis.

De heer **Den Uyl** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik vind inderdaad dat de Kamer dit onderwerp behoorlijk moet kunnen behandelen. Ik had voorgesteld om dit volgende week dinsdag te

doen. Het enige dat daartoe in de weg staat, is dat niet de minimumtermijn van 10 dagen maar een termijn van 12 dagen in acht genomen wordt. Er is geen enkele reden waarom dit niet zou kunnen. Die termijn van 10 dagen is geen maximum-, maar uitsluitend een minimumbepaling. Er staat ons niets in de weg, het onderwerp volgende week dinsdag te behandelen. Ik wil nog eens onderstrepen dat het naar mijn oordeel niet aangaat een stuk dat zaterdag bij de kamerleden is gearriveerd en dat zoveel implicaties bevat, zonder dat er gelegenheid heeft bestaan tot overleg en tot een nadere adstructie, donderdag te behandelen. Ik vind dus dat hiervoor in elk geval ruimte moet worden geschapen. Vindt men vrijdag zo onoverkomelijk dan zou ik voorstellen het debat volgende week dinsdag te behandelen.

De heer **Rietkerk** (VVD): Voorzitter! Ik heb bezwaar tegen een behandeling op dinsdag. Nog geen week geleden heeft de Kamer in de wet een bepaling opgenomen, ertoe strekkende dat de Kamer binnen 10 dagen de gelegenheid heeft te interveniëren. Ik ben van mening dat het hier gaat over een zaak, waarbij iedereen er belang bij heeft zo spoedig mogelijk te weten waaraan wij in Nederland toe zijn. Ik vind dat wij ons dan aan de door onszelf in de wet aangebrachte wijziging dienen te houden. Mij komt het voor dat wij moeten streven naar een behandeling in deze week. Als er nog ruimte zou zijn om op woensdagavond of op donderdagavond, ten einde aan

de spreekijdproblemen tegemoet te komen, al een begin te maken, heb ik daar geen bezwaar tegen. Ik ben echter met u van mening dat onder deze omstandigheden de vrijdag waarschijnlijk niet zal kunnen worden gemist.

De **Voorzitter**: Zojuist heeft de Kamer toegestaan dat de brief in handen wordt gesteld van de vaste Commissie voor Sociale Zaken opdat nog enig vooroverleg kan plaatsvinden. Alleen al daarom lijkt mij woensdag (middag of avond) buitengewoon moeilijk.

Ik neem aan dat de Kamer het op prijs stelt, dat mijn voorstel in stemming komt om aanstaande vrijdag te vergaderen met de aangegeven spreektijden. De argumenten voor het laatste deel van mijn voorstel heb ik toegelicht. Het lijkt mij juist dat de spreektijden als integrerend onderdeel van mijn voorstel in stemming komen.

Het voorstel wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het GPV, D'66, DS'70, de PPR, de CPN, de PSP en de BP tegen dit voorstel hebben gestemd.

Ik geef het woord aan de heer Weijers, die het heeft gevraagd.

De heer **Weijers** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben van de Regering enig inzicht gekregen in het prijsbeleid voor vrije-beroepsbeoefenaren. Reeds eerder heb ik aandacht gevraagd voor en aangedrongen op duidelijkheid over het beleid voor de herstructurering van topsalarissen bij overheid en semi-overheid. Via u herhaal ik mijn verzoek, bij het debat hierover het te voeren beleid ter zake te krijgen, bij voorkeur eerst aan de hand van een notitie van de Minister van Binnenlandse Zaken.

De **Voorzitter**: Dit betekent dat deze brief de Kamer uiterlijk aanstaande donderdag moet bereiken.

De heer **Weijers** (CDA): Graag, mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter**: Ik zal het verzoek overbrengen, tenzij iemand zich hiertegen verzet.

De heer **Kolthoff** (PvdA): Uiteraard verzet ik mij niet ertegen. Wat beoogt de heer Weijers echter naast de twee brieven die wij hierover hebben gekregen en de derde die ons in het vooruitzicht is gesteld?

De heer **Weijers** (CDA): Ik wil gewoon duidelijkheid over datgene wat op diverse vlakken al of niet gaat gebeuren.

Momentopname van het debat over het al of niet doorgaan van het loondebat op vrijdag

Kolthoff

De Heer **Kolthoff** (PvdA): In de vaste commissie is afgesproken dat wij als commissie zouden afspreken hoe wij verder zouden procederen op het punt dat u naar voren brengt.

De **Voorzitter**: Bedoelt u de vaste Commissie voor Economische Zaken?

De heer **Kolthoff** (PvdA): Inderdaad.

De **Voorzitter**: Deze zaak betreft de competentie van de vaste Commissie voor Ambtenarenzaken en Pensioenen.

Ik geef het woord aan de heer Van der Spek, die het heeft gevraagd.

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Op 8 februari jongstleden heeft het kabinet besloten dat ter gelegenheid van de troonwisseling op 30 april aanstaande geen gratie aan gedetineerden zal worden verleend. De redenen hiervoor waren dat de straffen de laatste tijd mild zijn, dat de gratie een willekeurige zaak is en dat gratie uit de tijd is. Mijn eerste reactie was de vraag waarom juist dit aspect van een willekeurige, uit de tijd zijnde zaak als de monarchie, dat uitgerekend vele mensen ten goede kan komen, wordt geschrapt. Hierbij kwam een artikel van de heer Kneepkens in NRC/Handelsblad van 8 maart jongstleden, dat mij uit het hart was gegrepen. Hierin stond dat men de betiteling willekeur beter kan toepassen op het strafrechtstelsel, waarbinnen het verschijnsel gratie nog de meest onschuldige vorm van willekeur mag worden genoemd.

Ik wil het anti-gratiebesluit van de Regering ruim voor 30 april aanstaande in de Kamer bespreken. Daarom vraag ik om een brief van de Regering op korte termijn, waarin zij haar bevoegde redenen voor dit besluit uiteenzet.

De **Voorzitter**: Ik zal mij met dit verzoek tot de Regering richten.

Ik geef het woord aan de heer Wöltgens, die het heeft gevraagd.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik leg u twee verzoeken voor, beide betrekking hebbend op beslissingen die de Regering vrijdag jongstleden heeft genomen over het noorden van het land. Het eerste verzoek behelst de vraag aan de Regering, zo snel mogelijk een beleidsstuk aan de Kamer doen toekomen, waarin deze beslissingen zijn vervat. Het tweede verzoek richt ik tot de Kamer. Na het besluit dat zojuist is genomen, lijkt het mij zeker mogelijk dat op de agenda van de volgende week

Achter de regeringstafel de Ministers Albeda, Wiegel en De Ruiter en Staatssecretaris Haars

ruimte wordt gereserveerd voor een debat over de te verwachten brief.

De heer **De Vries** (CDA): Ik sluit mij graag bij dit verzoek aan.

De **Voorzitter**: ik zal het verzoek aan de Regering overbrengen. Mij dunkt dat, als de brief tijdig is ontvangen, de volgende week tijd is voor een debat. Het lijkt mij het beste, een concreet voorstel te doen, zodra de brief binnen is, doch niet later dan donderdag aanstaande.

Aan de orde zijn de **stemmingen** over de tijdens het debat over de buitenlandse werknemers ingediende moties, te weten:

de motie-Beckers-de Bruijn c.s. over het instellen van een overgangperiode voor illegale buitenlandse werknemers (15 987, nr. 3);

de motie-Van der Spek c.s. over een voorstel tot intrekking van de Wet arbeid buitenlandse werknemers (15 987, nr. 4);

de motie-Wessel-Tuinstra c.s. over een restrictief toelatingsbeleid (15 987, nr. 5);

de gewijzigde motie-Wessel-Tuinstra c.s. over uitvoering van de Wet arbeid buitenlandse werknemers (15 987, nr. 6);

de motie-Buurmeijer c.s. over toepassing van het Nederlandse arbeidsrecht op arbeidsovereenkomsten met illegale buitenlandse werknemers (15 987, nr. 7);

de motie-Wessel-Tuinstra c.s. over aanvragen ex artikel 3 WABN (15 987, nr. 8);

de motie-Roethof c.s. over de strafrechtelijke vervolging van 'illegale' werkgevers (15 800-VI, nr. 50).

Voorzitter

De **Voorzitter**: Mij is om heropening van de beraadslaging gevraagd. Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Buurmeijer** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Tijdens de beraadslagingen over de problematiek rond de Wet arbeid buitenlandse werknemers van verleden week in deze Kamer is een tweetal voorstellen aan de orde gesteld inzake het nemen van overgangsmaatregelen. De discussie hieromtrent heeft mijn fractie en die van D'66 aanleiding gegeven, een gewijzigd voorstel in te dienen. Ik trek bij dezen mijn voorstel op stuk nr. 3 in en dien een nieuwe motie in, mede namens mevrouw Wessel-Tuinstra.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Onder de motie van de heer Buurmeijer staat ook mijn handtekening. Ik neem aan dat hij die motie niet kan intrekken zonder dat ik het daarmee eens ben. Hij heeft mij dat niet gevraagd. Ik ben het er ook niet mee eens. Ik zou toch graag zien dat deze motie gehandhaafd blijft, onder mijn naam.

De **Voorzitter**: De motie op stuk nr. 3 wordt gehandhaafd, met als enige ondertekenaar mevrouw Beckers-de Bruijn.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Buurmeijer en Wessel-Tuinstra wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat de illegale werknemers vrijwel alleen de nadelige gevolgen ondervinden van de invoering van de Wet arbeid buitenlandse werknemers ondanks het feit dat de wet juist de werkgever strafbaar stelt;

overwegende, dat dit mede veroorzaakt is door de late inwerkingtreding van de wet, namelijk geruime tijd na de zogenaamde regularisatie;

overwegende, dat de invoering niet is voorafgegaan door een periode waarin overgangsmaatregelen hebben gefunctioneerd;

overwegende, dat het gewenst is overgangsmaatregelen te treffen waardoor de reeds geruime tijd in ons land verblijvende illegale buitenlanders een kans krijgen alsnog te worden aanvaard;

overwegende, dat het niet waarschijnlijk is dat hierdoor alle thans aanwezige illegalen in ons land kunnen blijven;

verzoekt de Regering, maatregelen te treffen, die het mogelijk maken dat illegale buitenlandse werknemers zich kunnen melden bij de GAB's waarna

onderzocht wordt of de door hen vervulde illegale arbeidsplaats gelegaliseerd kan worden,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 9 (15 987).

De **Voorzitter**: Ik stel voor, over deze motie te stemmen op dinsdag 25 maart a.s.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan mevrouw Wessel-Tuinstra, die het heeft gevraagd.

Mevrouw **Wessel-Tuinstra** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Gezien het feit dat ik mijn handtekening heb gezet onder de zojuist ingediende motie, deel ik u mede dat ik mijn mede door mevrouw Bischoff ondertekende motie op stuk nr. 6 hierbij intrek.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Wessel-Tuinstra c.s. (15 987, nr. 6) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Op verzoek van de heer Van der Spek stel ik voor, eerst te stemmen over zijn motie (15 987, nr. 4).

Daartoe wordt besloten.

De motie-Van der Spek c.s. (15 987, nr. 4) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PSP, de PPR en de CPN vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Beckers-de Bruijn c.s. (15 987, nr. 3) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR, de PvdA, de PSP en de CPN vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Wessel-Tuinstra (15 987, nr. 5) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van D'66, de PPR, de CPN, de PSP, de VVD, de SGP en het GPV vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Buurmeijer c.s. (15 987, nr. 7) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR, de CPN en de PSP vóór deze motie hebben gestemd.

De heer Buurmeijer (PvdA)

Voorzitter

De motie-Wessel-Tuinstra c.s. (15 987, nr. 8) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de fractie van de BP tegen deze motie heeft gestemd.

De motie-Roethof c.s. (15 800-VI, nr. 50) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van het CDA, D'66, de SGP, de PPR en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

Ik stel voor, de verslagen van mondelinge overleg over de Wet arbeid buitenlandse werknemers (15 987, nrs. 1 en 2) voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde zijn de **stemmingen** over: de motie-Van der Spek c.s. over persoonsregistratie door de BVD (14 515 en 15 936, nr. 2);

de motie-Roethof c.s. over een beroepsprocedure ten aanzien van veiligheidsonderzoeken (14 515 en 15 936, nr. 3);

De **Voorzitter**: De heer Van der Sanden verzoekt om heropening van de beraadslaging. Ik stel voor, daan dat verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

De beraadslaging wordt heropend.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou, omdat enkele vragen de vorige week zijn blijven liggen, die niet tot een beantwoording van de kant van de Regering hebben geleid, nog twee kanttekeningen willen plaatsen.

De vraag of een sollicitant die ten slotte in aanmerking komt voor het medisch en antecedentenonderzoek wel of niet is aangesteld behoudens de resultaten van die onderzoeken dan wel dat van een aanstelling nog geen sprake is, doch dat de kans daarop bestaat indien beide onderzoeken positief aflopen, is de vorige week in deze Kamer onbevredigend blijven hangen. Mijn fractie vindt dat hierop toch een duidelijke uitspraak moet komen.

Het tweede punt dat ik aan de Minister wil voorleggen betreft de mogelijkheden die wij de vorige week doorgeëxerceerd hebben met betrekking tot een grotere rechtszekerheid voor sollicitanten die eventueel een beroep

doen op de betrokken adviescommissie. Toen is van de zijde van de heer Roethof een motie ingediend die het advies wil omzetten in een bindend advies. Ik heb namens de CDA-fractie enkele kanttekeningen gemaakt en heb geprobeerd wat beschouwingen van de Minister uit te lokken met betrekking tot de mogelijkheden van een kroonberoep of een beroep op de ambtenarenrechter. Een AROB-beroep is zelfs niet uitgesloten. Er is echter geen vierde mogelijkheid, namelijk dat, indien een bewindsman of bewindsvrouw zou persisteren bij het niet aannemen van een kandidaat, ofschoon de adviescommissie daartoe wel adviseert, kan in de vorm van misschien een laatste overleg tussen de betrokken Minister en de vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten een afrondende besluitvorming plaatsvinden.

Wij vinden dat deze vier mogelijkheden het niet rechtvaardigen nu al tot eenduidige beslissingen te komen. Wij zouden de Minister willen vragen deze vier mogelijkheden nog eens op een rijtje te zetten en van zijn oordeel te voorzien en binnen pakweg drie maanden daarover in gedachtenwisseling te treden met de vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. Ik heb het gevoel, als de Minister bereid is deze toezegging te doen, dat wij er misschien in kunnen slagen de heer Roethof ervan te overtuigen zijn motie aan te houden tot bedoeld overleg met de vaste kamercommissie heeft plaatsgevonden.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag iets zeggen over de interventie van de geachte afgevaardigde Van der Sanden. Naar mij voorkomt kan er geen twijfel over bestaan over de vraag of iemand, naar wie een veiligheidsonderzoek wordt ingesteld, op dat moment wel of niet is aangesteld. Van een aanstelling op dat moment is bepaald geen sprake.

De geachte afgevaardigde is teruggekomen op zijn interventie in eerste termijn bij de behandeling van de betreffende verslagen, toen hij de gedachte opperde van een mogelijk onderzoek naar Kroonberoep en AROB-beroep.

De adviescommissie heeft in de afgelopen 10 jaren een uiterst gering aantal, slechts 4, gevallen behandeld. De heer Van der Sanden heeft de vraag gesteld of het mogelijk is dat de betrokken bewindslieden, eventueel na overleg met de vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheids-

diensten, zich zelf met de zaak bemoeien nadat is gebleken dat de adviescommissie van mening is dat een sollicitant wel kan worden aangesteld, ondanks het negatieve resultaat van het veiligheidsonderzoek. Ik heb geen 3 maanden nodig om daarover na te denken; ik wil er klip en klaar nu op antwoorden.

Naar mijn opvatting is het de beste procedure in dit soort aangelegenheden dat de betrokken bewindsman of -vrouw zich zelve met de zaak bemoeit – ik ben bereid dit mijn ambtgenoten schriftelijk of anderszins te laten weten – om daarmee nog eens zeer nadrukkelijk de ministeriële verantwoordelijkheid te onderstrepen.

Anderzijds heb ik er ook geen moeite mee de vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten in te lichten wanneer de betrokken bewindsman of -vrouw van mening is dat in een soortgelijke aangelegenheid de sollicitant niet moet worden aangesteld. De vaste Kamercommissie kan dan haar oordeel geven na kennisname van alle achtergronden, zoals ook in het laatste, actuele, geval is gebeurd.

Het is daarna toch weer aan de betrokken Minister of Staatssecretaris om een beslissing te nemen. Ik houd ervan de verhoudingen zuiver te schetsen: deze beslissingsbevoegdheid ligt niet bij de vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten maar bij de betrokken Minister of Staatssecretaris. Ik ben bepaald voor een procedure waarbij op het allerhoogste niveau in dit soort gevallen persoonlijk kan worden geïntervenieerd door de betrokken bewindslieden. Ik ben van mening dat die ook voor de betrokken sollicitant de meeste zekerheid biedt. Voor allerlei andere en ingewikkelde procedures voel ik niets.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Dit laat onverlet de bereidheid van de Minister dit nog eens te bespreken in de vaste Kamercommissie?

Minister **Wiegel**: Ik ben bereid mijn opvatting in de vaste Kamercommissie toe te lichten. Het lijkt mij de beste procedure.

Ik hecht eraan dat men precies tegen elkaar zegt waar het op staat – de heer Van der Sanden is van eenzelfde opinie –: een bindende beroepsprocedure, zoals voorgesteld in de motie-Roethof, kan er niet komen. Een dergelijke procedure kan leiden tot uitholling van de verantwoordelijkheden van het bevoegd gezag.

Interruptie van de heer Roethof (PvdA). Achter hem staan de CDA-kamerleden Lubbers en Van der Sanden

□

De heer **Roethof** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik stel het op prijs dat deze zaak dankzij collega Van der Sanden nog even aan de orde komt. De Minister heeft zich vorige week zeer afwijzend tegenover de inhoud van mijn motie opgesteld. De situatie is mij thans niet helemaal duidelijk na het antwoord van de Minister op de vragen van collega Van der Sanden.

De **Voorzitter**: Ik moet de heer Roethof vragen, snel tot een conclusie te komen. Wij stemmen nu of wij stemmen volgende week. Ik ben er tegen dat wij hierover nog eens een volledig debat houden.

De heer **Roethof** (PvdA): Ik wil ook helemaal geen debat. U mag wat mij betreft ook volgende week stemmen.

De **Voorzitter**: Dan doe ik dat voorstel. Ik stel voor volgende week te stemmen, dan kan men zich rustig over de zaak beraden en dan sparen wij tien minuten tijd.

De heer **Roethof** (PvdA): Ik heb helemaal geen tien minuten nodig. Het lijkt mij heel logisch, nu de Minister zich uitgelaten heeft over mijn motie, dat ik daar een enkel woord over zeg. Dat kan ik in anderhalve minuut, daar heb ik geen tien minuten voor nodig.

De **Voorzitter**: Anderhalve minuut, ik zal u klokken.

De heer **Roethof** (PvdA): De heer Van der Sanden heeft de Minister gevraagd of hij nog eens à tête reposée met de commissie die verschillende mogelijkheden, kroonberoep, ambtenarenrechter, AROB, wil bekijken. Hij heeft daaraan nog een vierde suggestie toegevoegd, namelijk om de zaak door de vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten te laten bekijken. Ik zou daar op zichzelf wel bezwaar tegen hebben. Die Commissie is voor de algemene beleidscontrole en niet voor het begeleiden van hoger-beroepszaken.

Bovendien heeft de Minister gezegd, dat hij wel wil praten met die Commissie over dit ene voorstel, deze ene suggestie, maar dat het zelfs dan voor hem geheel vrijblijvend blijft en dat hij zelfs dan niet in enigerlei vorm tot een bindende beroepsinstantie wil komen. Wanneer de Minister zich zo afhoudend opstelt ten opzichte van de suggestie van de heer Van der Sanden, dan moet ik de motie in stemming brengen. Maar misschien vergis ik mij.

□

Minister **Wiegel**: Ik ben volstrekt duidelijk geweest. De heer Roethof heeft het mis, als hij zegt dat de vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten er alleen is voor de algemene beleidscontrole. Heel concrete gevallen, ook heel concrete persoonlijke gevallen, komen in die Commissie aan de orde.

Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten
Woonruimtetwet
Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk
Werk

Ik ben zeer positief ingegaan op de laatste suggestie van de heer Van der Sanden. Ik meen dat dit de beste weg is; andere wegen wens ik niet te betreden.

De beraadslaging wordt gesloten.

De heer **Roethof** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil mijn motie aanhouden.

De heer **Voorzitter**: Ik stel voor, te voldoen aan het verzoek van de heer Roethof zijn motie 14 515 en 15 936, nr. 3 van de agenda af te voeren.

Daartoe wordt besloten.

De motie-Van der Spek c.s. (14 515 en 15 936, nr. 2) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PSP, D'66, de CPN en de PPR vóór deze motie hebben gestemd.

Ik stel voor, de verslagen van de vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (14 515 nr. 1 en 15 936, nr. 1) voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de **stemming** over de motie-Salomons c.s. over aanpassing van de richtlijnen ten aanzien van de uitvoering van de Woonruimtetwet (16 096, nr. 1).

Deze motie wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR, de CPN en de PSP vóór deze motie hebben gestemd.

Aan de orde zijn de **stemmingen** over:
de motie-Wuthrich-Van der Vlist c.s. over het provinciale emancipatiebeleid (15 800-XVI, nr. 20);
de motie-Voogd c.s. over beleidsplan voor 'Forum' (15 800-XVI, nr. 53);
de motie-Voogd c.s. over de huisvesting van het Nederlands Danstheater (15 800-XVI, nr. 54);
de motie-Voogd c.s. over bevordering van de Friese taal en cultuur (15 800-XVI, nr. 55);
de motie-Voogd c.s. over een duidelijker herkenbaar kunstbeleid (15 800-XVI, nr. 56);
de motie-Beinema c.s. over de sociaal-economische positie van de Nederlandse kunstenaars (15 800-XVI, nr. 58);

Minister Wiegel (I) en de kamerleden Wolff (CPN) en Van der Spek (PSP)

de motie-Beinema c.s. over de mogelijkheden van de kunstenaars op de arbeidsmarkt (15 800-XVI, nr. 59);

de motie-G. M. P. Cornelissen c.s. over het realiseren van een Platform voor Alleenstaanden (15 800-XVI, nr. 61);

de gewijzigde motie-Mertens c.s. over een meerjarenplan voor de kunst (15 800-XVI, nr. 88);

de gewijzigde motie-Wolff c.s. over het inkomen van de weduwe van een verzetsgepensioneerde (15 800-XVI, nr. 84);

de motie-Langedijk-de Jong c.s. over de samenhang tussen onderwijs, sociaal-cultureel werk en kunst op alle niveaus in de kunstzinnige vorming (15 800-XVI, nr. 67);

de motie-Langedijk-de Jong c.s. over de rijksbijdrageregeling sociaal-cultureel werk (15 800-XVI, nr. 68);

de motie-Langedijk-de Jong c.s. over het aankoopbudget voor reservantsvorming (15 800-XVI, nr. 69);

de motie-Wuthrich-Van der Vlist c.s. over plaats en functie van de sport in het welzijnsbeleid (15 800-XVI, nr. 70);

de motie-Wuthrich-Van der Vlist c.s. over de subsidiëring van emancipatie-activiteiten (15 800-XVI, nr. 71);

de motie-H. A. de Boer c.s. over het volstaan met het instellen van een Raad voor de Recreatie (15 800-XVI, nr. 72);

de motie-Beinema c.s. over de honoraria van dirigenten, solisten en dergelijke kunstenaars (15 800-XVI, nr. 73);

de motie-Andela-Baur c.s. over het beleid ten aanzien van de allochtone vrouwen in Nederland (15 800-XVI, nr. 74);

de motie-Bischoff van Heemskerck c.s. over het inhalen van de achter-

stand met betrekking tot de kinderdagverblijven (15 800-XVI, nr. 75);

de motie-Bischoff van Heemskerck c.s. over de inspraak van groepen cliënten van sociale zekerheid (15 800-XVI, nr. 76);

de motie-Mertens c.s. over de verticale prijsbinding voor boeken (15 800-XVI, nr. 78);

de motie-Hermans c.s. over het creëren van enige brede rijksbijdrageregelingen (15 800-XVI, nr. 79);

de motie-Hermans c.s. over de personele consequenties decentralisatie van rijkstaken (15 800-XVI, nr. 80);

de motie-Hermans c.s. over de subsidie aan de Stichting Ombudsvrouw (15 800-XVI, nr. 81);

de motie-Jansen c.s. over het omzetten van smalle en brede rijksbijdrageregelingen (15 800-XVI, nr. 82);

de motie-Jansen c.s. over 'zelforganisatie' voor culturele minderheden (15 800-XVI, nr. 83);

de motie-Langedijk-de Jong c.s. over de opname van bejaarden in verzorgingstehuizen (15 800-XVI, nr. 86);

de motie-Beinema c.s. over eventuele voortzetting van de subsidiëring van de Stichting Ombudsman (15 800-XVI, nr. 87).

De **Voorzitter**: Mij is heropening van de beraadslaging gevraagd. Ik stel voor, aan dit verzoek te voldoen.

Daartoe wordt besloten.

□

Mevrouw **Langedijk-de Jong** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag mijn motie op stuk nr. 86 wijzigen. De Staatssecretaris stelt er, terecht, prijs op letterlijk geciteerd te worden. Dat betekent dat in de derde alinea, die be-

gint met de woorden 'voorts overwegende' zou moeten staan: 'voorts overwegende, dat de huidige Staatssecretaris de 7%-norm waarschijnlijk inhoudelijk niet te verdedigen acht voor de planning 1985-1990;'.

Motie

De **Voorzitter**: Mevrouw Langedijk-de Jong heeft haar motie 15 800-XVI, nr. 86, in die zin gewijzigd dat in de tweede overweging, tussen '7%-norm' en 'inhoudelijk' wordt ingevoegd het woord 'waarschijnlijk'.

Naar mij blijkt, wordt deze gewijzigde motie voldoende ondersteund en gaat de Kamer ermee akkoord, dat aanstonds over deze motie wordt gestemd.

Zij krijgt nr. 91 (15 800-XVI).

□

De heer **Jansen** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb de leden, door middel van de griffie, al laten weten dat ik in mijn motie op stuk nr. 82 in de eerste zin de woorden 'smalle rijksbijdrageregeling' wil wijzigen in 'smalle regelingen'. In de tekst van mijn motie komt dezelfde formulering nog twee maal voor. Ik verzoek u ook daar de bedoelde wijziging aan te brengen.

Motie

De **Voorzitter**: De motie-Jansen c.s. (15 800-XVI, nr. 82) is in die zin gewijzigd, dat in de derde, de achtste en de zestiende regel het woord 'rijksbijdrageregelingen' wordt vervangen door het woord: regelingen.

Naar mij blijkt, wordt deze gewijzigde motie voldoende ondersteund en gaat de Kamer ermee akkoord, dat daarover aanstonds wordt beslist.

Zij krijgt nr. 92 (15 800-XVI)

De beraadslaging wordt gesloten.

De heer **Mertens** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Het is onze opvatting, dat de motie, voorkomend op stuk nr. 88, het verst strekt wat betreft de uitgangspunten voor kunstbeleid en meerjarenplannen. Wij verzoeken u, deze motie in stemming te brengen vóór de moties, voorkomend op de stukken nrs. 56 en 58, die naar ons oordeel minder ver gaan.

Mevrouw **Kappayne van de Coppello** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben tegen dit voorstel. Ik constateer, dat hoe langer hoe meer de gewoonte insluipt, zogenaamd 'verder gaande'

Voorzitter

moties eerder in stemming te brengen dan minder-ver gaande moties. Ik heb daar principiële bezwaren tegen.

De **Voorzitter**: Ik ben in dit verband nergens principieel tegen of vóór maar ik heb mij op het voorstel van de heer Mertens niet kunnen voorbereiden. Ik heb er dus geen oordeel over. Ik stel aan de Kamer voor, dit voorstel niet te volgen.

Mij blijkt, dat de Kamer zich met mijn zienswijze kan verenigen.

De motie-Wuthrich-van der Vlist c.s. (15 800-XVI, nr. 20) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PSP, de PPR, D'66 en de CPN vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Voogd c.s. (15 800-XVI, nr. 53) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Voogd c.s. (15 800-XVI, nr. 54) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat deze motie met dezelfde stemverhouding is aangenomen als de vorige.

De motie-Voogd c.s. (15 800-XVI, nr. 55) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, de PSP, de CPN, D'66 en DS'70 vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Voogd c.s. (15 800-XVI, nr. 56) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de SGP, het GPV en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Beinema c.s. (15 800-XVI, nr. 58) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de fractie van de BP tegen deze motie heeft gestemd.

De motie-Beinema c.s. (15 800-XVI, nr. 59) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van

de SGP, D'66, de PPR, de CPN, de PSP en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-G. M. P. Cornelissen c.s. (15 800-XVI, nr. 61) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

De gewijzigde motie-Mertens c.s. (15 800-XVI, nr. 88) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van D'66, de PvdA, de PPR, de PSP en de CPN vóór deze motie hebben gestemd.

De gewijzigde motie-Wolff c.s. (15 800-XVI, nr. 84) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de PvdA, de PPR, de PSP, D'66 en DS'70 vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Langedijk-de Jong c.s. (15 800-XVI, nr. 67) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, de SGP, het GPV, D'66 en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Langedijk-de Jong c.s. (15 800-XVI, nr. 68) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, de PSP, de CPN en D'66 vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Langedijk-de Jong c.s. (15 800-XVI, nr. 69) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PPR, de PSP, de CPN en DS'70 vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Wuthrich-van der Vlist c.s. (15 800-XVI, nr. 70) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Wuthrich-Van der Vlist c.s. (15 800-XVI, nr. 71) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat deze motie met dezelfde stemverhouding is aangenomen als de vorige.

De motie-H. A. de Boer c.s. (15 800-XVI, nr. 72) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat deze motie met dezelfde stemverhouding is aangenomen als de vorige.

De motie-Beinema c.s. (15 800-XVI, nr. 73) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Andela-Baur c.s. (15 800-XVI, nr. 74) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de fractie van de BP tegen deze motie heeft gestemd.

De motie-Bischoff van Heemskerck c.s. (15 800-XVI, nr. 75) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fracties van D'66, de PvdA, de PSP, de CPN en de PPR vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Bischoff van Heemskerck c.s. (15 800-XVI, nr. 76) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van D'66, DS'70, de PPR, de CPN en de PSP vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Mertens c.s. (15 800-XVI, nr. 78) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de fractie van de BP tegen deze motie heeft gestemd.

De motie-Hermans c.s. (15 800-XVI, nr. 79) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Hermans c.s. (15 800-XVI, nr. 80) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de PSP en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

De motie-Hermans c.s. (15 800-XVI, nr. 81) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

Voorzitter

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de SGP, het GPV en de BP tegen deze motie hebben gestemd.

De gewijzigde motie-Jansen c.s. (15 800-XVI, nr. 92) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR, de PvdA, de CPN en de PSP vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Jansen c.s. (15 800-XVI, nr. 83) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PPR, de PvdA, D'66, de PSP en de CPN vóór deze motie hebben gestemd.

De gewijzigde motie-Langedijk-de Jong c.s. (15 800-XVI, nr. 91) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PvdA, D'66, de PPR, de PSP, de CPN, DS'70 en de SGP vóór deze motie heeft gestemd.

De motie-Beinema c.s. (15 800-XVI, nr. 87) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de fractie van de BP tegen deze motie heeft gestemd.

Ik stel voor, de volgende stukken voor kennisgeving aan te nemen:

- Brief van de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk betreffende financieringsalternatieven voor de kosten van verzorging in bejaardenoorden (14 800-XVI, nr. 43);
- Brief van de Staatssecretaris van CRM ten geleide van het advies van de Raad van State (15 156, nr. 12);
- Brief van de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk over het niet uitvoeren van de aangenomen motie-Mertens/De Boer (nr. 54) (15 300-XVI; nr. 73);
- Brief van de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk houdende een voorlopige conclusie inzake het te voeren beleid t.a.v. de kunstuitleen (15 369, nr. 11);
- Brief van de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk ten geleide van de 'Tijdelijke Rijksregeling Kunstuitleen'. (15 369, nr. 12);
- Brief van de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk houdende nadere informatie inzake enkele moties ingediend tijdens

het plenaire debat over de materiële en immateriële voorzieningen voor oorlogsgetroffenen (15 588, nr. 11)

- Brief van de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk over de activiteiten van de Rijks-overheid in het Internationaal Jaar van het Kind (15 995).

Daartoe wordt besloten

Aan de orde zijn de **stemmingen** over de tijdens de openbare vergadering van de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk over de Nota regionale radio-omroep (15 881) ingediende moties, te weten:

- de motie-Van der Sanden c.s. over het omroepbestel (15 881, nr. 6);
- de motie-Van der Sanden c.s. over de financiering van de regionale omroep en over het namenbestand van de Dienst Omroepbijdrage (15 881, nr. 7);

- de motie-Kosto c.s. over de financiering van de regionale omroep (15 881, nr. 8);

- de motie-Keja en Verkerk-Terpstra c.s. over het toestaan bij de regionale omroep van reclame-uitzendingen (15 881, nr. 9);

- de motie-Mertens c.s. over gelijkstelling van de z.g. 47A- en 47-B-omroepen (15 881, nr. 10).

De **Voorzitter**: Het is mij gebleken, dat deze moties voldoende worden ondersteund.

Mij is gevraagd om opening van de beraadslaging.

Ik stel voor, daartoe de gelegenheid te geven.

Daartoe wordt besloten.

□

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De motie op stuk nr. 7 wil ik intrekken en vervangen door een andere, die mede ondertekend is door de leden Beinema, Kosto, Jansen en Voogd. De tekst van deze nieuwe motie is zeer tijdig in handen gesteld van alle leden in dit huis en van de Minister zodat er geen belemmeringen zijn om erover te stemmen.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Van der Sanden c.s. (15 881, nr. 7) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Van der Sanden, Kosto, Jansen, Beinema en Voogd wordt de volgende motie voorgesteld.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

V.l.n.r. Staatssecretaris Wallis de Vries, Minister Gardeniers-Berendsen en Staatssecretaris Kraaijeveld-Wouters

Voorzitter

instemend met de voorstellen van de Regering, een gedeeltelijke financiering van de regionale omroep te doen geschieden uit de algemene middelen van de omroep;

de invoering van regionale etherreclame afwijzend;

van oordeel, dat de wens tot eventuele invoering van regionale omroep in de betrokken regio's zelf aanwezig moet zijn;

voorts van oordeel, dat dit kan blijken door een uitspraak van het provinciaal bestuur, dat een zendtijd aanvragende rechtspersoon voor die provincie als een representatieve culturele instelling wordt aanvaard;

spreekt als haar mening uit, dat de financiering van de regionale omroep, voor zover niet gedekt door middelen uit de landelijke omroepbijdrage, dient te geschieden door een heffing, via opcenten op de nationale omroepbijdrage, waarvan de hoogte door provinciale staten wordt vastgesteld, op aanbeveling van het bestuur van de representatieve culturele instelling, aan wie de zendmachtiging is verleend, dan wel van de Programmaraad;

nodigt de Regering voorts uit, onverwijld stappen te ondernemen ten einde het namenbestand van de Dienst Omroepbijdragen gemeente- en provinciegewijs in te richten, alsmede voorstellen te doen tot aanpassing van de Wet op de Omroepbijdragen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Deze motie krijgt nr. 12 (15 881).

Naar mij blijkt, gaat de Kamer ermee akkoord dat aanstonds over deze motie wordt gestemd.

□

De heer **Kosto** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Mede namens de heer Jansen sprekende, zou ik graag gemotiveerd de motie op stuk nr. 8, welke mede is ingediend door de heren Jansen en Mertens, willen intrekken.

Toen de Minister haar nota over de regionale omroep indiende heeft de discussie zich voornamelijk gericht op de financiering daarvan. Dit heeft ook in brede kring belangstelling getrokken. Tegenover de visie van de Minister werden verschillende visies vanuit de Kamer gesteld. Duidelijk werd dat geen visie een meerderheid zou kunnen halen. De heer Keja had een motie ingediend betreffende regionale reclame; ikzelf had een motie betreffende de financiering uit algemene om-

roepmiddelen ingediend, terwijl de heer Van der Sanden een motie indiende, die de regionale omroep wilde financieren uit drie bronnen, namelijk de algemene omroepmiddelen, de opcenten op de omroepmiddelen per provincie gedifferentieerd en algemene provinciale middelen. De regionale omroep zou dan telkenjare een afweging tegen andere welzijnsvoorzieningen moeten maken.

De gehele teneur van mijn bijdrage op 28 januari is geweest dat wij juist tegen dat facet van de financiering, waarbij de regionale omroep in een afweging tegen andere welzijnsvoorzieningen zou komen, de grootst mogelijke bezwaren hadden. Wij hebben de motie van de heer Van der Sanden toen als gekunsteld bestempeld en gezegd, dat onze wijze van financiering het meest aantrekkelijke was.

Tegelijkertijd heb ik als voorzitter van een commissie van mijn partij een nota over de omroep ingediend. Dat heeft gezien de reacties in de pers het beeld hier en daar wat vertroebeld. In die nota staat een uitspraak dat naar het oordeel van die commissie ook de regionale omroep mede gefinancierd zou moeten worden uit regionale reclame. Dat is geen ander standpunt dan het standpunt van die commissie. Het zou eventueel ooit een standpunt van mijn partij kunnen worden, maar dat ligt in de toekomst verborgen. Vaststaat dat mijn fractie op dit moment in meerderheid niet voor regionale reclame is. Derhalve was het niet mogelijk de impasse te doorbreken door politiek zaken te doen met de heer Keja. Naar gebleken is, was het wel mogelijk tot een akkoord te komen met de heer Van der Sanden, die bereid was dat deel uit zijn motie te verwijderen, namelijk een financiering uit de algemene provinciale middelen, waartegen mijn fractie die grote bezwaren had.

Zowel de heer Mertens als de heer Jansen heb ik van tevoren van mijn gesprekken met de heer Van der Sanden op de hoogte gesteld. De heer Jansen heeft gemeend, met het resultaat van die gesprekken te kunnen meegaan. De heer Mertens evenwel niet. Derhalve zal ik op grond van wat ik nu heb gezegd en ook de gehele voorgeschiedenis mijn motie op stuk nr. 8, ingediend op 28 januari, intrekken ten gunste van het compromis, dat is gesloten met de heer Van der Sanden: Een vrucht van politiek handwerk.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Kosto c.s. (15 881, nr. 8) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

□

De heer **Mertens** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Dat de openbare commissievergadering van 28 januari jl. van kwart over elf tot half zes kon duren, zonder dat de fracties, die daarin het woord voerden, elkaar konden vinden in een redelijk meerderheidscompromis, is betreurenswaardig. Er bestond echter hoop dat enige tijd van bezinning wijsheid zou brengen.

Van die hoop blijft vandaag weinig meer over, zo stellen wij niet zonder teleurstelling en bitterheid vast. Niet de macht van de rede, maar die van het compromis, van het getal lijkt het pleit te gaan beslechten. Welk redelijk compromis had er volgens D'66 wel ingezet? Alvorens die vraag te beantwoorden, willen wij de twee belangrijkste obstakels definiëren, namelijk de zogenaamde principiële weerstand tegen etherreclame vooral bij CDA en ook de PvdA en de zogenaamde zekerheid over de kwalitatieve en kwantitatieve gevolgen van regionale reclame voor met name de regionale bladen. Ik noem die weerstand tegen etherreclame zogenaamd principieel, omdat ons absoluut niet is gebleken....

De **Voorzitter**: Dit is discussie, mijnheer Mertens.

De heer **Mertens** (D'66): Neen....

De **Voorzitter**: Ja... ach, de beraadslaging was trouwens heropend. Ik vergis mij, maar ik dring toch wel op korthed aan.

De heer **Mertens** (D'66): Goed, mijnheer de Voorzitter. Ik zei dus 'neen', maar het was toch ja'.

Mijnheer de Voorzitter! Ons is absoluut niet gebleken dat het CDA – evenmin trouwens als de PvdA – van plan zou zijn het kwart van de omroepmiddelen, verkregen uit de STER-pot, binnenkort te gaan schrappen en bij voorbeeld de omroepbijdrage met $\frac{1}{3}$ te gaan verhogen. Er is ook geen zekerheid over de gevolgen van de invloed van etherreclame, in tegenstelling overigens tot wat de VVD pretendeert.

De VVD bevindt zich hier geheel op de lijn van het rapport van de PvdA dat zojuist door de mij voorafgaande spreker werd geciteerd. Zekerheid is er niet en een snel en gedegen onderzoek van het departement zou dan uitkomst kunnen bieden, indien het ondersteund werd door een proef met regionale reclame. Essentieel is dat wij het stelsel van regionale radio-omroep in het leven roepen waarin continuïteit, ontwikkeling en onafhankelijkheid gegarandeerd zijn, dat een verrijking van het regionaal cultuurleven kan beteke-

De D'66-kamerleden Bischoff van Heemskerck (l), Terlouw (m) en Lambers-Hacquebard (r)

nen, dat in zijn kleinschaligheid en tweerichtingverkeer de voordelen van het medium radio ten bate van de regionale democratie grondig kan uitbaten. Ten slotte dan het ten volle kan gaan functioneren als complementair deel van het landelijk omroepbestel. Daarvoor is een centrale, over het hele land gelijke, financiering nodig. Omdat de bomen vandaag de dag niet tot in de hemel groeien, is een zekere plafonnering nodig. Wij hebben het totaal op 15 omroepen gesteld. Om deze reden, wil ik thans motie op nr. 10 intrekken en een nieuwe indienen.

De **Voorzitter**: Aangezien de motie-Mertens c.s. (15881, nr. 10) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Mertens wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat verscheidenheid van informatievoorziening evenals versterking van het regionale cultuurleven positief te waarderen zaken zijn;

voorts overwegende, dat regionale radio-omroepen als aanvullende voorzieningen binnen het totale omroepbestel daartoe in belangrijke mate kunnen bijdragen;

van mening, dat de redactionele/programmatische onafhankelijkheid van regionale radio-omroepen noodzakelijk is;

ook van mening, dat financiering van de regionale radio-omroepen niet dient te geschieden door lagere overheden;

verzoekt de Regering, met spoed een onderzoek in te stellen naar de gevolgen van een invoering van regionale reclame (op basis van een bepaald aantal regionale radio-omroepen, een bepaalde hoeveelheid reclame-zendtijd per dag en een bepaalde tariefstelling) voor:

1. de totale opbrengst van de regionale reclame;
2. de inkomsten van de landelijke STER;
3. de advertentie-inkomsten van regionale en landelijke dagbladen, nieuwsbladen en eventueel tijdschriften;

verzoekt ook dit onderzoek te ondersteunen met een proef met regionale reclame bij een of meer regionale radio-omroepen, die daartoe bereid zijn;

verzoekt tenslotte, in afwachting van de uitkomst van genoemd onderzoek de bestaande zes (vermeerderd met niet meer dan tien toekomstige) regionale radio-omroepen te financieren uit de omroepmiddelen (omroepbijdragen + STER-opbrengsten),

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund en heeft de Kamer er geen bezwaar tegen er aanstonds over te stemmen.

Zij krijgt nr. 13 (15881)

De heer **Mertens** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Het verhaal is nog niet af, want voor ons ligt een nieuwe motie-

Van der Sanden c.s. en achter ons ligt een majeure verandering in de politieke opstelling van een grote fractie in dit parlement, namelijk de PvdA. Zij heeft een curieuze nieuwe dansfiguur in de politiek geïntroduceerd, namelijk de pirouette. Ons oordeel is kort samengevat uiterst negatief. Ik moet er niet aan denken dat ons van de kant van de PvdA op bij voorbeeld onderwijsgebied eenzelfde draaierigheid te wachten zou staan. Welke positieve kantjes heeft dit kersverse produkt van de aanstaande grote coalitie?

De heer **Kosto** (PvdA): Misschien wil de heer Mertens de moeite nemen om zijn tekst over de pirouette en het gedraai toe te lichten? Ik heb zojuist gezegd – ik heb dit ook op 28 januari uitgedragen – dat voor ons essentieel is dat de regionale omroep gefinancierd wordt uit dezelfde bronnen als de landelijke omroep. Duidelijk is wat wordt bedoeld, namelijk de speciale heffing die voor de omroep van de bevolking wordt geheven en niet de algemene middelen.

Welnu, de motie-Van der Sanden-Kosto geeft die financieringsbron aan op een bepaalde, verfijnde wijze. Dat is volstrekt consistent gedrag. Ik zie helemaal geen gedraai. Ik zou er niet zo'n punt van hebben gemaakt als de heer Mertens niet al weken met dit verhaal rondwaarde. Het is een onzinnig verhaal dat hij op geen enkele manier heeft kunnen waarmaken.

De heer **Mertens** (D'66): Het is heel simpel om dat verhaal waar te maken. De heer Kosto licht precies het deel uit de centrale omroepmiddelen dat in zijn straatje past. Hij zou kunnen weten, dat de omroepmiddelen niet alleen de omroepbijdragen beslaan, maar ook de STER-inkomsten.

Ten tweede introduceert een openstelsysteem, gedifferentieerd naar de provincie, een totaal ander beginsel dan één van de gedachten die de heer Kosto te berde heeft gebracht. Sterker, hij zei daarstraks nog dat zijn fractie niet zo vreselijk enthousiast tegen het tripartite systeem van het CDA in eerste termijn aankeek; nog sterker, hij zei toen zelfs dat de logica van het systeem hem ontging. Ik kan de bladzijde van het verslag van de openbare commissievergadering zo aanwijzen.

Essentieel in het verhaal is dat het, als men de regionale omroep in de eerste plaats als omroep ziet en vervolgens als complementair deel van het landelijke omroepbestel, voor de hand ligt om gegeven de doelstelling van redactionele onafhankelijkheid aan de ene kant en gelijkheid van alle

Mertens

burgers aan de andere kant centrale financiering te kiezen. Wat gaat er immers nu gebeuren? Een regionale omroep in Zeeland kost in beginsel evenveel als een regionale omroep in Noord-Holland. Nochtans is het zo, dat er maar 300.000 Zeeuwen zijn en pak weg 2,2 mln. Noordhollanders. Het scheelt een factor 7. Deze ongelijkheid heeft de heer Kosto geïntroduceerd. Die zou er niet zijn met centrale financiering. Bovendien werkt de heer Kosto het verschijnsel opcenten ook helemaal niet uit voor de extra kosten.

De heer **Kosto** (PvdA): Dit was een interessant exposé van de opvatting van de heer Mertens. Ik heb indertijd uit en te na gezegd dat voor ons het meest essentieel is, dat de regionale omroep niet telkenjare wordt afgewogen tegen alternatieve besteding in de welzijnssector. Wij hadden fundamentele bezwaren tegen dit element van de oorspronkelijke motie-Van der Sanden. Dat element is uit de motie verwijderd. Daarmee hebben we een compromis bereikt en de impasse doorbroken, dat er helemaal geen alternatieve opstelling voor die van de Minister tot stand kwam. Ik zie de bezwaren van de heer Mertens niet en ik ben ook niet bereid, op dit punt verder te discussiëren. Ik acht zijn opstelling geen redelijk alternatief en ik vind zijn houding niet redelijk.

De heer **Mertens** (D'66): Dan wil ik nog een poging wagen op het stuk van de garantie van onafhankelijkheid. Het hangt er maar van af, wat je daaronder verstaat. In Noord-Holland bij voorbeeld zal men voor de volgende keuze komen te staan. Stad Radio Amsterdam gaat voor de gehele provincie werken, waarmee een opcentenbedrag van ongeveer f 1,50 is gemoeid. Of er komt een tweede regionale omroep in Noord-Holland en dan wordt het bedrag ten minste f 4,50 of f 5. In het eerste geval zal (citaat) 'niet zonder schade voor deze zo verdienstelijke voorziening' Stad Radio Amsterdam moeten veranderen. In het tweede geval vindt een verdrievoudiging van het provinciale opcentenbedrag plaats. Een politiek beladen keuze dus. Door het voorgestelde systeem worden dus helemaal geen politieke discussies uitgesloten. Ik zou haast zeggen: *integendeel*.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb al een paar negatieve kanten van het CDA-voorstel, geamendeerd door de PvdA-fractie, genoemd. Ik ben het eens met de positieve kanten. De provinciale financiering is verdwenen en – wat

meer is – de politieke garantie voor het voortbestaan van de bestaande regionale omroepen lijkt gegeven. Er staat echter een groot aantal technische vragen tegenover. Wat doet men met de weigeraars? Heeft de gang van zaken rondom de 'Kalkar-heffing' ons niet voldoende geleerd? Is het juist, dat de perceptiekosten in ieder geval 2,5 mln. initieel en voorts 2 mln. per jaar zullen bedragen? Hoe lang zal het duren voordat de benodigde wetswijzigingen zijn gerealiseerd? Ik denk aan de Wet op de omroepbijdragen en de Provinciewet. Hoe lang zal het duren voordat de uitvoeringsbesluiten er zijn? Welke opvattingen hebben Financiën en Binnenlandse Zaken, de VNG en het IPO? Wat zegt de Staatssecretaris, belast met de zorg voor de PTT, over de problemen voor de dienst omroepbijdragen? Is het waar, dat 1% weigeraars al 1 mln. kost aan controle en incasso? Zal in 1986, als ook in het voorstel van de Minister de landelijke bedekking gerealiseerd is, een opcentenregeling niet ondoelmatig, ja zinloos zijn geworden? Waarom in vredesnaam dan zoveel extra kosten voor een schijnoplossing voor een paar jaar?

Wat gebeurt er intussen als de Minister niet op tijd gereed is, na 1 januari 1981 met STAD en SROB? Toch hopelijk een voortzetting van de financiering uit de omroepmiddelen?

Wat gebeurt er als de Minister niet op tijd gereed is met de nieuwe gegaagde Rijnmond/Rotterdam?

Mijnheer de Voorzitter! De politieke klapper is natuurlijk dat het CDA de PvdA zo ver heeft gekregen dat wij aan het begin van deze gezamenlijke motie lezen 'instemmend met de voorstellen van de Regering', en dat de PvdA-fractie de motie op stuk nr. 8 heeft ingetrokken. De verleiding is groot, deze opnieuw ongewijzigd in te dienen. Wij zouden daar het volste recht toe hebben. Om echter te redden wat er te redden valt, heeft mijn fractie de eer deze motie in de volgende gewijzigde vorm aan u aan te bieden.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Mertens wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

van oordeel, dat een onafhankelijke regionale omroep als een gegarandeerde fundamentele voorziening, complementair aan ons landelijk omroepbestel, dient te worden gezien;

spreekt als haar mening uit, dat zo spoedig mogelijk een landelijke bedekking met regionale omroepen tot stand moet worden gebracht die recht doet aan de eisen van continuïteit, onafhankelijkheid en regionale representativiteit;

verzoekt de Regering, in ieder geval zodra landelijke bedekking een feit is en zo mogelijk eerder, de regionale omroep te doen financieren uit de algemene omroepmiddelen,

en gaat over tot de orde van de dag,

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 14 (15 881)

Mag ik aannemen, dat de leden ook deze motie onder ogen hebben gehad, zodat hierover aanstonds kan worden gestemd?

Dit blijkt mij niet het geval. Ik stel voor, over deze motie volgende week te beslissen.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Jansen** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Als mede-indiener en mede-intrekker van de motie die de heer Kosto zojuist heeft ingetrokken (stuk nr. 8) heb ik er behoefte aan even iets te zeggen over de achtergrond van mijn politiek handelen. Tijdens de openbare commissievergadering heb ik gezegd dat de regionale omroep naar mijn oordeel een welzijnsvoorziening is die niet voor decentralisatie in aanmerking komt. De reden waarom ik dit zei, was dat naar mijn mening de opvatting over het decentraliseren van de regionale omroep op een wijze zoals de Minister dit wilde, de programmatische onafhankelijkheid in gevaar zou kunnen brengen.

Wij zijn toen geraakt in een situatie waarin er drie moties lagen, die geen van drieën een meerderheid zouden behalen. Het resultaat daarvan zou zijn dat het beleid van de Minister zou worden voortgezet. Toen ik geconfronteerd werd met het resultaat van de besprekingen tussen de heren Kosto en Van der Sanden, heb ik daarin een oplossing herkend, die niet mijn meest ideale oplossing was, een oplossing echter waarin in elk geval geen financiering uit de algemene provinciale middelen zou plaatsvinden, een oplossing waardoor het allergrootste gevaar voor een onafhankelijk optreden van de regionale omroep weggenomen was, zij het dat het niet mijn ideaal is. Ik geloof dat het eenvoudig een kwestie van kiezen moet worden

De heer Keja (VVD)

genoemd, dat ik de motie van de heren Kosto en Van der Sanden daarna mede heb ondertekend.

□

De heer **Keja** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb met groeiende verbazing de argumentatie van collega Kosto aangehoord voor het feit dat hij zijn eigen motie heeft ingetrokken en de motie van het lid Van der Sanden heeft mede-ondertekend. Je wordt trouwens helemaal draaijerig, als je ziet wat er de laatste maanden allemaal van de zijde van de heer Kosto gezegd is. Bij herhaling heeft hij zich uitgesproken vóór verdere invoering van etherreclame, merchandising; daarna heeft hij in de openbare commissievergadering gezegd, dat zijn fractie hem wat dit aangaat, niet het groene licht heeft gegeven. Nu, dit kan gebeuren; zo iets heb ik ook wel eens meegemaakt.

Daarna komt een nota van de Partij van de Arbeid uit, waarin hij wél voor uitbreiding van etherreclame is, maar tot verbazing ook weer in de regionale omroep. Tot slot tekent hij mede een motie, waarin die etherreclame in de regio weer wordt afgewezen!

De heer **Kosto** (PvdA): Ik neem aan dat collega Keja lang genoeg meeloopt om te weten dat iemand die voorzitter is van een commissie die een politiek stuk produceert, waarover een partij een standpunt voor de lange termijn bepaalt, een andere functie heeft dan iemand die lid van een fractie is. In deze situatie kan iemand twee verschillende opstellingen hebben. Het is betreurenswaardig dat de heer Keja over draaien spreekt, terwijl alles zich in het

openbaar afspeelt. Het dilemma wordt geformuleerd: aan de ene kant de commissie met haar voorzitter en aan de andere kant de fractie die niet bereid is, in meerderheid de commissie te volgen.

Gaat het om halszaken en betreft het zoiets als de nucleaire bewapening, dan legt men zich niet neer bij de meerderheid van de fractie, maar stemt men dissident. Laten wij echter wel wezen: de zaken waarover wij spreken zijn in het licht der eeuwigheid zeer wel te overzien en rechtvaardigen alleszins dat ik als lid van mijn fractie het standpunt van de fractie vertolk, maar tegelijkertijd zeg dat ik vasthoud aan het partijvoorstel, op lange termijn tot andere inzichten te komen. Of mijn partij hierover beslist, zoals ik dat wil, zal de toekomst ons leren.

De heer **Keja** (VVD): Ik begrijp best dat de heer Kosto op lange termijn anders denkt dan op korte termijn, maar dit moet dan niet in de openbaarheid worden gepresenteerd, zoals het is gedaan. Hier begrijpt niemand iets van. Men kan zich niet verschuilen achter de opmerking dat het ene principieel belangrijker is dan het andere. De heer Kosto heeft in de openbare commissievergaderingen zeer principieel ergens voor gestreden. Deze principes waren ook voor ons zeer hoog. Het verbaast mij dat hij opeens van zijn principes is afgestapt. Ook de motie die voor ons ligt, toont aan hoe de heer Kosto draait.

Hij heeft ervoor gepleit, de financiering van de regionale omroepen geheel uit de algemene omroepmiddelen te doen plaatsvinden. In de motie wordt gesteld dat deze slechts gedeel-

telijk behoeven te worden gefinancierd uit de algemene omroepmiddelen en dat een ander deel moet worden gedekt uit de opcenten die door provinciale staten worden ingesteld. De heer Kosto verschuilt zich hiervoor achter een argumentatie die ik hem niet waardig acht. Ik ken hem als een integer mens; vroeger heeft hij altijd aanleiding gegeven tot deze gedachte. De wijze waarop hij nu argumenteert, is bezijden de waarheid van wat hij vroeger heeft gezegd.

Hij zegt nu dat de teneur van zijn woorden altijd is geweest dat de regionale omroepen niet in afweging moeten komen tegen beslissingen in de welzijnssector in de desbetreffende regio. Dit is niet waar.

De heer **Kosto** (PvdA): U citeert mij verkeerd. Ik heb gezegd dat ik in de openbare commissievergadering van 28 januari jongstleden consistent op dit punt heb gehamerd.

De heer **Keja** (VVD): U laat iets weg. U argumenteert wel slim, maar u moet erbij zeggen wat de reden ervoor was dat u dit toen deed. U hebt het woord nu niet laten vallen, maar toen ging om het de redactionele onafhankelijkheid van de omroepen. Hierover zwijgt u nu angstvallig. Om die reden heeft u gezegd dat u geen afweging wenst tussen prioriteiten in de welzijnssector, omdat dit kan worden misbruikt voor aantasting van de zelfstandigheid van de regionale omroepen. U hebt leden van Gedeputeerde Staten zelfs hiervoor horen waarschuwen. Nu legt u provinciale staten de vaststelling van de hoogte van de omroepgelden in handen. Hiermee toont u aan dat u niet alleen van uw principe afstapt, maar dat u de provincies de kans geeft, uit te maken of een regionale omroep wel of niet van de grond komt en of een regionale omroep wel of niet blijft bestaan. Dit is volkomen in contrast met datgene wat u in de afgelopen maanden overal hebt beweerd. Dit neem ik u kwalijk.

De heer **Kosto** (PvdA): De heer Keja zegt dat ik bezijden de waarheid heb gesproken. Neemt u mij niet kwalijk, maar dit moet ik weerleggen.

De **Voorzitter**: Ik neem het u wel kwalijk. Wij moeten nu opschieten met stemmen. U hebt vier interrupties gemaakt. Ik verzoek de heer Keja, zijn betoeg af te maken.

De heer **Kosto** (PvdA): Dan zult u mij een vierde termijn moeten toestaan.

De **Voorzitter**: Neen, ik stel voor, dit niet te doen.

Keja

De heer **Keja** (VVD): De heer Mertens van D'66 heeft al erop gewezen dat het onrechtvaardig is tegenover dun bevolkte provincies. Ik acht het ook onrechtvaardig als een luisteraar in Den Helder moet betalen voor een radio-uitzending, gericht op Amsterdam. Verder ben ik bijzonder benieuwd naar de reactie van de Minister, als ik denk aan de stijgende kosten voor de dienst omroepbijdragen, als deze alle variaties in de bijdragen moet controleren.

□

De heer **Kosto** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag enige tijd nemen om mijn consistentie aan te tonen. In de commissievergadering over de regionale omroep van 28 januari j.l. heb ik inderdaad gepleit vóór de redactionele onafhankelijkheid. De term van de motie is dat de regionale omroep uit geen andere bronnen zou moeten worden gefinancierd dan de landelijke omroep. De heer Keja heeft gezegd dat de provincies nu iets te zeggen krijgen over de opcenten. Daarin heeft hij gelijk. Daarmee komt die regionale omroep echter niet in een andere situatie dan de landelijke omroep. De hoogte van de landelijke omroepbijdrage wordt evenzeer bepaald in overleg tussen Regering en Staten-Generaal. Dat is een volstrekte parallel. Ik houd alles overeind wat ik op 28 januari j.l. heb gezegd. In de visie die nu neerligt in de motie-Van der Sanden-Kosto is sprake van een regi-

me van financiering voor de regionale omroep dat in principe geen ander is dan dat van de financiering voor de landelijke omroep. Daarmee is het doel dat wij beoogden volstrekt gegeven.

□

Minister Gardeniers-Berendsen: Mijnheer de Voorzitter! Allereerst ga ik in op de motie, ingediend door de heren Van der Sanden, Kosto, Jansen, Beinema en Voogd, die het resultaat is van een politieke handreiking, zoals de heer Kosto het betitelde. Deze motie strekt ertoe, het systeem in te voeren van opcenten op de omroepbijdragen. Ik moet constateren dat de ondergetekenden en hun fracties zich toch kennelijk kunnen scharen achter het principe van de gedeelde financieringsverantwoordelijkheid. Ik ben daar blij om, omdat wij daarmee tegelijkertijd vaststellen dat de invoering van een regionale ether-reclame wordt afgewezen. Op de eerdere motie van de heren Van der Sanden en Beinema over dit onderwerp heb ik al eerder, bij mijn brief van 14 februari j.l., gereageerd. Ik heb toen gewezen op de technische en financiële moeilijkheden bij opcenten. Uit de regionale brief zelf blijkt dat ik geen principiële bezwaren heb tegen een dergelijke mogelijkheid; anders had ik haar niet zelf onderzocht. Dat zal een ieder duidelijk zijn.

In de eerste motie pleitten de ondergetekenden vóór een bijdrage uit de provinciale middelen, naast het ge-

bruik maken van opcenten. Daarin was inderdaad nog mogelijk de afweging van nut en offer bij de provinciale overheid. Het spijt mij dat de Kamer mij daarin niet heeft willen volgen. Ik begrijp daaruit dat de Kamer niet dat vertrouwen heeft in de lagere overheden bij het tot stand brengen van een dergelijke besluit met betrekking tot de onafhankelijkheid van de omroep. Bij de thans voorliggende motie blijkt dat de afweging van nut en offer door een bijdrage uit eigen middelen komt te vervallen. Hierbij komt wel een duidelijke besluitvorming tot stand over de verdere ontwikkeling van de regionale omroep. Wel moet een antwoord worden gevonden op de vraag of de bepaling van de wenselijkheid van de regionale omroep en de keuze van inrichting van de voorziening in de regio op een verantwoorde wijze zal plaatsvinden als de lasten nu uitsluitend via opcenten – van de regionale luisteraar – op de omroepbijdragen zal worden verhaald. Ik mag er natuurlijk van uitgaan dat bij de afweging in de regio ten aanzien van de vaststelling van de hoogte van de regionale opcenten rekening zal worden gehouden met de draagkracht van de inwoners in die regio. In principe kan ik hierop dan ook 'ja' zeggen. Daarbij moet ik echter toch een kanttekening maken, waarvoor ik verwijs naar mijn antwoord op vraag nr. 11 bij de voorbereiding van de openbare commissievergadering. In dat antwoord – op de vraag over de medefinanciering van regionale omroepen, uitsluitend uit provinciale middelen – heb ik gewezen op de verantwoordelijkheid voor de regionale omroep die in de nota niet alleen bij de provincies zou moeten liggen maar ook bij de gemeentelijke overheden. Die gemeentelijke mogelijkheid zou komen te vervallen indien deze motie geheel conform de tekst werd uitgevoerd.

Bij de uitvoering van de motie zou ik dan ook een beperking willen leggen op de tekst in die zin, dat het mogelijk zou zijn een keuze te maken. Uit de motie zou blijken dat slechts de opbrengst van opcenten zou mogen dienen voor de aanvullende bijdrage.

Ik kom dan allereerst op de praktische mogelijkheid van uitvoering volgens deze tekst. De ondertekenaars van de motie zeggen dat het zo dient te geschieden. Ik zou het op prijs stellen als zij konden meegaan met mijn gedachte, dat het geen verplichting is, maar dat het kan. Een dergelijke verplichting zou namelijk in strijd zijn met de autonomie van de provincie. Aan de provincie zal altijd de mogelijkheid

De kamerleden Wolff (CPN) (l) en Kosto (PvdA)

Gardeniers-Berendsen

moeten worden gelaten om de financiering uit eigen middelen te doen plaatsvinden.

In mijn schriftelijke reactie op eerder ingediende moties heb ik al opgemerkt dat met de invoering van door de provincies te heffen opcenten van de omroepbijdrage de mogelijkheid wordt geschapen tot vergroting van de overheidsuitgaven. Daar het kabinet ernaar streeft de druk op de gezinsbudgetten als gevolg van de lasten die de overheid daarop legt zoveel mogelijk te beperken, was dat mede een reden te rageren zoals ik dat in mijn schriftelijke reactie deed. Het toestaan aan de provinciale overheid om opcenten op de omroepbijdrage te heffen, is vanuit dit standpunt gezien niet aan te raden.

Als de Kamer evenwel niet van mening mocht zijn dat mijn zorg terecht is dat dit tot een ongewenste zwaardere druk op de gezinsbudgetten kan leiden en men toch een opcentensysteem ingevoerd wil zien, dan meen ik dat de Kamer zich daarbij de vraag zou moeten stellen of niet in een regeling ter zake een plafond zou moeten worden ingebouwd voor wat betreft de hoogte van de opcenten. Indien men namelijk in de provincies kiest voor een vorm van regionale omroep, waarvan de kosten door de eigen bijdrage van de provincie uitgaan boven de maximale opbrengst van de heffing van opcenten, zal men voor wat dit deel betreft alsnog een beroep moeten doen op de overige provinciale middelen.

Ik zou het op prijs stellen als de indieners van de motie mij hun standpunt hierover wilden mededelen.

Door de invoering van een opcentenregeling zal de Wet op de omroepbijdrage gewijzigd moeten worden, zoals in de motie staat. Daarnaast is het wellicht noodzakelijk dat ook de Provinciewet ter zake enkele bepalingen toegevoegd krijgt. In deze wetten en in een uitvoeringsbesluit zullen dan zaken geregeld moeten worden als de omschrijving waartoe de opcenten dienen, het vaststellen van het aantal opcenten in enig jaar door provinciale staten, de mogelijkheid om opcenten te heffen in slechts een deel van de provincie in verband met bij voorbeeld een eventueel beperkt zijn van het verzorgingsgebied van de regionale omroep, de aanwijzing van de instelling die met de inning belast wordt – de dienst omroepbijdragen –, de wijze van inning en afdracht aan de provincie. Er zijn daarnaast nog meer zaken aan te geven.

Ik ben bereid over de door mij opgesomde punten en de noodzaak tot

wetswijziging te komen een notitie aan de Kamer te doen toekomen. Dat het invoeren van dit systeem nog dit jaar waar kan worden gemaakt, acht ik uitgesloten. Ik neem aan dat de Kamer aan de hand van de notitie die ik haar zal zenden wanneer de motie wordt aangenomen, haar mening kan uitspreken over de wijze waarop de motie zou kunnen worden uitgevoerd.

Thans komende bij de door de heer Mertens gemaakte opmerkingen moet mij van het hart, dat ik het volstrekt oneens ben met de heer Mertens – in de openbare commissievergadering is dat door mij reeds vele malen naar voren gebracht – dat iedere regionale omroep van dezelfde wijze en inrichting zou zijn. Ik blijf van mening dat die nu juist het eigene van een regionale omroep kunnen zijn. Het moet niet zo zijn dat iedere regionale omroep op dezelfde wijze wordt ingericht, laat staan dezelfde middelen nodig zou hebben. Dat zal bepaald worden door de regionale overheden. Dat is juist een van de belangrijkste zaken.

Vele malen is gevraagd of de Regering wil antwoorden in de helft van de tijd die kamerleden gebruiken. In de tekst van de heer Mertens, die drie bladzijden bestrijkt, zijn vijftien vragen verwoord. Ik kan niet anders dan de vragen op zich herhalen. Het is mij onmogelijk, ondanks het feit dat ik sneller dan de heer Mertens spreek, om èn de vraag te herhalen èn het antwoord te geven binnen de helft van de door de Kamer gebruikte tijd. Ik voel mij er daarom enigszins van ontslagen alle vragen te beantwoorden.

Ik ben bereid de vragen mede te beantwoorden in de notitie. Er zijn inderdaad enkele technische moeilijkheden op te lossen.

De heer Mertens heeft een motie ingediend met enkele verzoeken ten aanzien van het onderzoek naar de reclame etc. Het zal niemand erg verbazen dat ik aanvaarding van deze motie met klem ontraad.

Het dictum van de motie waarvan u de stemming naar volgende week wil verschuiven, mijnheer de Voorzitter, is gelijk aan dat van motie nr. 8, die uitging van financiering uit de omroepgelden. Het zal duidelijk zijn na mijn schriftelijke reactie op de moties dat ik aanvaarding ook hiervan met klem ontraad.

De heer **Kosto** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft ons gevraagd of, indien bij uitvoering van de motie te veel opcenten op de luisterbijdrage ten behoeve van de provinciale

omroep moeten worden gelegd, het teveel toch uit de provinciale middelen moet worden betaald. Tot dusver heb ik mij voortdurend kunnen beroepen op de consistentie van mijn lijn. Die zou ik verspelen als ik de vraag van de Minister bevestigend zou beantwoorden. Mochten de opcenten per provincie ooit een aanvaardbaar maximum overschrijden, dan dient eerder de bijdrage uit de algemene omroepmiddelen, bij wijze van solidariteitsbijdrage aan een dunbevolkte regio, te worden verhoogd. Inbrengen van provinciale middelen zou in strijd zijn met de lijn van mijn betoog tot dusver.

□

De heer **Mertens** (D'66) Mijnheer de Voorzitter! De Minister schat dat zij de antwoorden op de vele vragen en problemen niet voor het einde van dit jaar in de notitie zal kunnen geven. Dat werpt onmiddellijk de vraag

Minister **Gardeniers-Berendsen**: Neen, dit heb ik niet gezegd. Ik heb gezegd dat ik de uitvoering van hetgeen in de motie is gesteld, dus het invoeren van het systeem, in geen geval in 1980 rond kan krijgen. De notitie zal de Kamer veel eerder bereiken. De uitvoering daarvan zal ook veel eerder in gang kunnen worden gezet.

De heer **Mertens** (D'66): Kan wel op voorhand, gegeven het feit dat de uitvoeringsbesluiten noch de wettelijke maatregelen voor het einde van dit jaar kunnen zijn gerealiseerd, worden gezegd wat er met STAD en SROB na 1 januari 1981 gebeurt, met name welke vorm van financiering de Minister kiest?

□

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil inhaken met name op hetgeen de Minister heeft gezegd als vertaling van het woord 'dient' in de motie. Zij zegt dat geen verplichting kan worden opgelegd, omdat dan strijdigheid kan optreden met de autonomie van de provincie. Welnu, ik denk dat de Minister en ik het in die zin met elkaar over de zaak eens zijn, dat aan het woord 'dient', dat betrekking heeft op de financiering, voorafgaat de beslissing of de regio wel een regionale omroep wil. Pas als men die beslissing heeft genomen, weet men welke financieringsmiddelen er voor deze regionale omroep zijn. Deze interpretatie wil ik aan het woord 'dient' toekennen. Overigens ben ik erkentelijk voor het feit dat de Minister bereid is een notitie aan de Kamer te doen toekomen. In het mondelinge

Van der Sanden

overleg zullen wij de technische aspecten die hieraan verbonden zijn in rust met de Minister doorpraten.

Minister **Gardeniers-Berendsen**: Mijnheer de Voorzitter! In antwoord op de door de heer Mertens aan mij gestelde vraag kan ik hem meedelen dat vanzelfsprekend mijn besluit over STAD en SROB afhangt van het rangschikken van alle moeilijkheden en de tijd die daarmee in beslag zal worden genomen. Men kan er echter van overtuigd zijn dat dit besluit in dezelfde richting zal gaan als eerder genomen besluiten.

De beraadslaging wordt gesloten.

De motie-Van der Sanden c.s. (15881, nr. 6) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het CDA, D'66, het GPV, de CPN en de PSP vóór deze motie hebben gestemd en dat de fractie van de BP thans afwezig is.

De motie-Keja c.s. (15881 nr. 9) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD en DS'70 vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Mertens c.s. over een onderzoek naar de gevolgen van de invoering van regionale etherreclame (15 881, nr. 13) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige fracties van D'66, de VVD, DS'70 en de CPN vóór deze motie hebben gestemd.

De motie-Van der Sanden c.s. over een door de provincies te bepalen bijdrage in de financiering van de regionale omroep (15881, nr. 12) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de VVD, D'66, de SGP, DS'70 en de CPN tegen deze motie hebben gestemd.

De **Voorzitter**: Ik schors de vergadering voor enkele ogenblikken om gelegenheid te geven, de Minister van Economische Zaken met zijn vijftigste verjaardag te feliciteren. (Applaus)

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Wijziging van artikel 2 van de Wet kapitaaluitgaven publiekrechtelijke lichamen (12 037)**.

Het gewijzigde amendement-Lauxtermann c.s. stuk nr. 19, I), dat inmiddels is ingediend ter vervanging van het amendement, gedrukt op stuk nr. 15, wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

Het gewijzigde amendement-Lauxtermann c.s. (stuk nr. 19, II) wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

Artikel I, zoals het is gewijzigd door de aanneming van de amendementen-Lauxtermann c.s. (stukken nrs. 19, I en II) wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel II en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

Het wetsontwerp wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van de CPN en de PSP wordt aantekening verleend, dat zij geacht wensen te worden, tegen dit wetsontwerp te hebben gestemd.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **In-trekking van artikel 4 en wijziging van artikel 5 van de Wet kapitaaluitgaven publiekrechtelijke lichamen (13 891)**.

Het gewijzigde amendement-Lauxtermann c.s. (stuk nr. 10, herdruk) wordt bij zitten en opstaan met algemene stemmen aangenomen.

Artikel I, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Lauxtermann c.s. (stuk nr. 10) wordt zonder stemming aangenomen.

Artikel II en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

Het wetsontwerp wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van de CPN en de PSP wordt aantekening verleend, dat zij geacht wensen te worden, tegen dit wetsontwerp te hebben gestemd.

Ik stel voor, de brief van de Minister van Financiën, de Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en van de Minister van Verkeer en Waterstaat inzake de toekomst van de Wet kapitaaluitga-

ven publiekrechtelijke lichamen en de verlenging van de centrale financiering per 4 december 1974 (13 204) voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van wetsontwerp **Financiële betrekkingen met het buitenland (11 907)**.

Het amendement-Joekes c.s. (stuk nr. 14) wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de PydA, de PPR, de PSP, de CPN en D'66 tegen dit amendement hebben gestemd.

Artikel 1, zoals het is gewijzigd door de aanneming van het amendement-Joekes c.s. (stuk nr. 14), wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 2 t/m 8, 9 zoals het is gewijzigd door de overneming van het gewijzigde amendement-Van Amelsvoort c.s. (stuk nr. 18) en 9 t/m 19 worden zonder stemming aangenomen.

Het amendement-Joekes c.s. (stuk nr. 15) wordt bij zitten en opstaan verworpen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van de VVD vóór dit amendement hebben gestemd.

Artikel 20 wordt zonder stemming aangenomen.

De artikelen 21 tot en met 23 en de beweegreden worden zonder stemming aangenomen.

Het wetsontwerp wordt zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de **stemming** over de bij de behandeling van de begroting van Economische Zaken ingediende gewijzigde motie-Van Iersel c.s. over terugdringing van handelsbelemmeringen op de binnen-Europese markt. (15 800-XIII, nr. 72).

Deze motie wordt bij zitten en opstaan aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN en de PSP tegen deze motie hebben gestemd.

Ik stel voor, de volgende stukken voor kennisgeving aan te nemen:

Regionale radio-omroep
Kapitaaluitgaven publiekrechtelijke lichamen
Buitenlandse financiële betrekkingen
Economische Zaken

Voorzitter

Verslag van een mondeling overleg over de internationale samenwerking op het gebied van snelle kweekreactoren en de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom) (13 122, nr. 34);

Verslagen van een mondeling overleg over de voortzetting van de Nederhorst-Bouwbedrijven (13 868, nrs. 21 en 22);

Verslag van een mondeling overleg over het voor de rendementsberekeningen van het Ultra-centrifugeproject gehanteerde model (14 261, nr. 48);

Brief van de Minister van Economische Zaken inzake de financiële en organisatorische herstructurering van UCN (14 261, nr. 49);

Verslag van een mondeling overleg over de financiële en organisatorische herstructurering van UCN, de voortgang m.b.t. de overeenkomst tot levering van verrijkt uranium aan Brazilië en de vestiging van een uraniumverrijkingsfabriek in Gronau (BRD) (14 261, nr. 50);

Brief van de Ministers van Economische Zaken en van Sociale Zaken over de herstructurering van de Nederlandse scheepsnieuwbouw (14 352);

Brieven van de Minister van Buitenlandse Zaken inzake het Internationaal Energie Agentschap (IEA) te Parijs (14 942, nrs. 1 en 2);

De stukken inzake de scheepsbouw en zware metaalindustrie in Nederland (14 969, nrs. 1, 2, 5, 6, 8, 9-13, 29, 30, 38, 39, 40 en 41);

Brief van de Minister van Economische Zaken inzake de Arabische boycot en Nederland (14 986, nr. 16);

Brief van de Minister van Economische Zaken en een verslag van een mondeling overleg inzake toepassingsmogelijkheden Nederlandse steenkolen (15 020, nrs. 1 en 2);

Brief van de Minister van Economische Zaken ten geleide van een tabel omtrent het fusieverschijnsel in het tijdvak vanaf het begin van 1973 t/m 1977, houdende een overzicht van de fusies, concentraties en andere vormen van samenwerking, die tussen Nederlandse alsmede tussen Nederlandse en buitenlandse ondernemingen in verschillende bedrijfstakken hebben plaatsgevonden (15 300-XIII, nr. 64);

Brief van de Minister van Economische Zaken ten geleide van een overzicht betreffende de stand van zaken herstructurering van de Nederlandse confectie-industrie (15 300-XIII, nr. 68);

Verslag van een mondeling overleg over de wijze waarop uitvoering wordt gegeven aan de moties, die betrekking

hebben op de buitenlandse handel (15 300-XIII, 15 325, nr. 82);

Verslag van een mondeling overleg over de multilaterale onderhandelingen in het kader van het GATT (15 300-XIII, 15 325, nr. 86);

Verslag van een mondeling overleg over het bedrijf Volvo Car BV (15 300-XIII, nr. 90);

Brief van de Staatssecretaris van Economische Zaken ten geleide van een notitie inzake de problematiek van het beroep op artikel 115 van het EEG-Verdrag (15 300-XIII, 15 325, nr. 91);

Verslag van een mondeling overleg over Volvo Car BV (15 300-XIII, nr. 93);

Brief van de Minister van Economische Zaken over de invoering van de tweede fase van de WIR (15 300 K, nr. 7);

Brief van de Minister van Economische Zaken betreffende het Onderzoek naar de aantrekkelijkheid van Nederland voor buitenlandse investeerders (15 381);

Brief van de Minister van Economische Zaken inzake de aardgasreserves per 1 januari 1979 (15 554);

Brief van de Minister van Economische Zaken betreffende de stand van de Nederlandse reserves aan aardgas per 1 juli 1979 (15 554, nr. 2);

Brief van de Ministers van Economische Zaken en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening over energiebesparing overheidsgebouwen (15 610);

Brief van de Minister van Economische Zaken inzake energiebesparing (15 623);

Brief van de Staatssecretaris van Economische Zaken ten geleide van een notitie omtrent de inkomensontwikkeling in het midden- en kleinbedrijf (15 691);

Brief van de Minister van Economische Zaken over Dieselloeslag (15 932);

Brief van de Minister van Economische Zaken inzake het Landelijk Project Bedrijfsvoorlichting (15 961);

Verslag van een mondeling overleg over de brief van de Minister van Economische Zaken inzake het Landelijk Project Bedrijfsvoorlichting (15 961, nr. 2);

Brief van de Staatssecretaris van Economische Zaken inzake het Landelijk Project Bedrijfsvoorlichting (15 961, nr. 3).

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van **stemverklaringen** over alle onderwerpen, waarover zojuist is gestemd.

□

De heer **Nypels** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie heeft er waardering voor, dat de Regering heeft getracht, door wijziging van de woonruimteverdelingsregeling bij te dragen aan de verhoging van de arbeidsmobiliteit. De fractie heeft er echter bezwaar tegen, dat dit gebeurt op een wijze, waardoor het gemeentelijke toewijzingsbeleid in ernstige mate kan worden doorkruist. Op die grond hebben wij onze stem gegeven aan de desbetreffende motie van mevrouw Salomons.

□

Mevrouw **Langedijk-de Jong** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben voor motie nr. 72 gestemd maar tekenen daarbij aan, dat het daarin om drie verschillende zaken gaat, waarbij het beleid in verschillende stadia verkeert. Ten aanzien van het ene onderdeel is het beleid al voltooid, terwijl het ten aanzien van het andere onderdeel nog moet beginnen. De vraag moet nog beantwoord worden of en hoe er een Raad voor de Recreatie moet komen. Wij zullen daarover hier moeten spreken. Wij hebben toch voor de motie gestemd omdat wij haar opvatten als een signaal, dat erop is gericht, versnippering in het beleid te voorkomen. Die versnippering is nu zeker aanwezig.

Als de bewindslieden dat signaal willen oppakken, vinden wij dat wij bij voorbeeld bij de behandeling van het Structuurschema openluchtrecreatie hierop terug moeten kunnen komen.

Wij hebben tegen motie nr. 76 gestemd, hoewel de motie op het eerste gezicht sympathiek en bescheiden is. Tot nu toe bevolken vooral vertegenwoordigers van de kroon en de sociale partners allerlei organen. Zij worden geacht rekening te houden met de vele belangen, die in het geding zijn. Dat is niet eenvoudig, maar gelukkig zijn er steeds meer en betere belangenorganisaties die opkomen voor hun mensen en er zorg voor dragen dat aan hun belangen niet voorbij wordt gegaan. Dat is een goede ontwikkeling en die organisaties behoren gesteund te worden. Het gaat ons echter te ver de lijn zover door te trekken dat die belangen rechtstreeks vertegenwoordigd moeten zijn in allerlei organen. Dat zal vele organisatorische problemen met zich meebrengen en de aandacht erg versnipperen. Daarom hebben wij tegen deze motie gestemd.

□

Mevrouw **Cornelissen** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! In motie nr. 84 is ver-

Cornelissen

woord het minderheidsstandpunt binnen de Raad van Overleg van de Stichting 1940–1945. Wij hebben in het plenair debat van 4 september 1979 laten blijken de in deze motie neergelegde gedachte zeer sympathiek te vinden. Toch hebben wij tegen deze motie gestemd omdat een vóór stemmen verwachtingen kan wekken, die niet vervuld kunnen worden. Niet vervulde verwachtingen doen meestal nog meer pijn. Wij moeten deze materie nog eens rustig bekijken, zoals ook de heer Voogd dat tijdens de begrotingsbehandeling op 13 februari naar voren bracht.

Onze fractie heeft ook tegen motie nr. 75 gestemd. De Regering heeft reeds blijk gegeven zeer positief te staan tegenover de kinderdagverblijven. Dat blijkt ook uit de verhoging van artikel 182. Het gaat mijn fractie te ver reeds nu uit te spreken dat in 1981 en de volgende jaren een extra structurele verhoging voor de kinderdagverblijven moet worden gerealiseerd.

Wat betreft motie 76 staat ook de CDA-fractie positief tegenover de mogelijkheid aan ouderen meer inspraak te geven. Als deze motie wordt aangenomen, moet een wezenlijke verandering optreden in de structuur van de verschillende officiële adviesorganen. Hoewel inderdaad de vraag gesteld kan worden of de belangen van de bejaarden en andere in de motie genoemde groeperingen in voldoende mate behartigd worden binnen de thans bestaande adviesorganen, vinden wij dit een dermate belangrijke zaak dat wij eerst een brede discussie nodig achten om op een evenwichtige manier eventuele vertegenwoordiging van andere groeperingen in die adviesorganen te kunnen realiseren.

Over motie 82 wil ik opmerken dat de CDA-fractie de mening is toegedaan dat motie 79 beter voorziet in de betreffende problematiek.

Wat betreft motie nr. 86 wil ik het volgende opmerken. Reeds in de eerste interventie heb ik namens de CDA-fractie mogen wijzen op de moeilijkheden rond de 7%-norm. De Staatssecretaris heeft in de derde termijn toegezegd snel met een rapport hierover te komen, vooruitlopend op de nota over het bejaardenbeleid, zodat wij een bredere discussie kunnen voeren als bij de behandeling van de CRM-begroting mogelijk was. Gezien deze toezegging was deze motie voor ons overbodig.

□

De heer **Hermans** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie heeft tegen de motie 15 800-XVI, nr. 20 gestemd om-

dat, nu de Staatssecretaris heeft besloten, de motie betreffend de financiering van emancipatiebureaus uit te voeren, wij ons niet zullen verzetten tegen een eerste aanzet tot die emancipatiebureaus. Wel zullen wij de ontwikkelingen verder kritisch volgen.

Ten aanzien van de motie 15 800-XVI, nr. 54 heeft mijn fractie instemming betuigd onder de uitdrukkelijke conditie dat de verantwoordelijkheid van het Rijk voor het functioneren van het Nederlands Danstheater niet kan betekenen dat het Rijk verantwoordelijk wordt gesteld voor de financiering van de kosten, die verband houden met de accommodatie.

Mijn fractie kon niet instemmen met de motie 15 800-XVI, nr. 76, omdat zij naar onze mening voorbarig is en eigenlijk ook overbodig, omdat de o.c.v. op 9 juni a.s. de gehele problematiek aan de orde zal komen. Daarin zullen wij ons standpunt nader bepalen.

Ook motie 15 800-XVI, nr. 82 kon geen instemming van mijn fractie krijgen. Afgezien van de eigen motie op stuk nr. 79 is het tweede deel van het dictum niet de gedachte, die mijn fractie in het vervolg van de rijksbijdrage-regeling kan delen.

Naar haar bedoeling is de gewijzigde motie van de heer Wolff (15 000-XVI, nr. 84) ons zeer sympathiek. Niettemin hebben zakelijke argumenten van de Staatssecretaris tegen de uitvoering van deze motie ons overtuigd. Tot onze spijt kunnen wij onze steun aan deze motie niet geven.

Ten aanzien van de motie-Langedijk (15 800-XVI, nr. 86) merk ik het volgende op. Ook daaraan hebben wij onze steun niet kunnen geven. Wij hebben in eerste en tweede termijn daarover het nodige gezegd. Gezien de toegezegde notitie, die vooruit zal lopen op de bejaardennota, lijkt ons deze motie overbodig en voorbarig.

□

De heer **Beinema** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Gaarne leg ik namens mijn fractie nog een drietal stemverklaringen af. Allereerst kom ik aan de motie 15 800-XVI nr. 54. Mijn fractie heeft voor deze motie gestemd, omdat een gesprek tussen zinnige partners altijd zinvol kan zijn. Voor zover het dictum gelezen kan worden als een impliciete afkeuring van het tot dusverre door de Minister gevolgde beleid, verwerpen wij een dussdanige interpretatie. Verder hebben wij niet zonder begrip kennis genomen van de mededeling van de Minister over de voor haar in dezen beschikbare financiële ruimte.

Voorts merk ik iets op over de motie 15 800-XVI, nr. 55. De leden van mijn

fractie hebben door middel van amendering de Kamer gelegenheid gegeven, de begrotingspost voor Friese taal en cultuur op het niveau te brengen, dat in enige mate recht doet aan de bedoeling, die vanaf de aanvang achter deze post school. Vanzelfsprekend is onze fractie in overeenstemming met de toezeggingen van de Staatssecretaris van mening dat deze post in de komende jaren niet opnieuw een achterstand in vergelijking tot andere posten te zien mag geven. Het gaat ons evenwel te ver om – en dat kon het gevolg van deze motie zijn – deze post van de weeromstuit in een voordelige uitzonderingspositie te plaatsen ten koste van vergelijkbare posten. Vandaar dat wij tegen deze motie hebben gestemd.

Ten slotte kom ik aan de motie 15 800-XVI, nr. 88 (de oude telling had de motie nr. 62). Wat in deze motie wordt gevraagd, ligt evenals het gevraagde in motie 15 800-XVI, nr. 56 in het verlengde van ons betoog ter zake. Het dictum van de motie op stuk nr. 88 is echter anders dan dat van de motie op stuk nr. 56. Vertaald in financiële termen, is dit ons te zeer een vaste en zekere beslissing voor een onzekere toekomst. Wij hebben derhalve niet voor deze motie gestemd.

Aan de orde is de behandeling van het wetsontwerp **Wijziging van de Wet investeringsrekening en van enkele belastingwetten (15 562)**.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Jansen** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Toen er in de jaren zeventig wat weerstand ontstond tegen de economische ontwikkeling – vooral in het begin – omdat men zich kritisch opstelde tegenover de gevolgen daarvan, zoals aantasting van het milieu, het beslag op energie en de grondstoffenverhouding tot de derde wereld, is het begrip selectieve groei ontwikkeld. Dit begrip was nodig om eraan te ontkomen dat de groei zou moeten worden afgeremd. In de nota van de voorganger van de Minister van Economische Zaken is dat uitgewerkt in een facettenbeleid 'dat beoogt noodzakelijke correcties op de economische ontwikkeling aan te brengen.' In de Wet op de investeringsrekening is dit uitgewerkt in richtinggevende toelagen. Daarvoor zijn vandaag rond 200 mln. gulden beschikbaar gesteld in de vorm van toe-

Jansen

slagen ten behoeve van de energiebesparing en de bescherming van het milieu.

Het richtinggevend aspect van selectieve groei, dat aanvankelijk bedoeld was, gericht te zijn op de facetten ruimtelijke ordening, milieu en de verhouding tot de derde wereld, verschuift nu in toenemende mate in de richting van de structuur van de economie. Ik noem de kleinschaligheids-toeslag, de toeslag grote projecten, de arbeidsplaatsentoeslag, de innovatietoeslag en de sectortoeslag, welke de Minister in de schriftelijke behandeling heeft aangekondigd. Deze verschuiving is in onze ogen niet in alle opzichten gunstig, want de aandacht wordt afgeleid van de facetten waarop deze allereerst gericht diende te zijn.

Voor alle premies en toeslagen kan men zich afvragen of ze werkzaam zullen zijn. Het zijn investeringspremies en -toeslagen om de ondernemer te beïnvloeden bij het nemen van een investeringsbeslissing. In het algemeen kan men stellen dat de premie zodanig hoog moet zijn dat er een duidelijke invloed van uitgaat op de rentabiliteit, wil men werkelijk invloed op de beslissing uitoefenen. De invloed van de premie moet zeer duidelijk uitgaan boven de invloed van de inwerking van allerlei toevallige factoren op de uitkomst van een rentabiliteitsberekening. Al lang geleden heb ik geconstateerd dat men in dat geval moet werken met premies in de orde van grootte van 50% à 60% vóór belasting, hetgeen neerkomt op ongeveer 30% na belasting. Dan is er een kans op wezenlijke beïnvloeding.

Een tweede kenmerk van alle premies en toeslagen is dat daarbij geen voorwaarden worden gesteld in de zin van zeggenschap voor degene die de premies verschaft. Wel zijn er voorwaarden ten aanzien van de aard van de investering waarop de premie of toeslag van toepassing is.

Een derde aspect is de rapportage. Als ik dit toespits op deze investerings-toeslagen, dan zien wij dat in de memorie van antwoord wordt gezegd dat het effect van de milieutoeslag niet is na te gaan. Ten aanzien van de energietoeslag wordt gezegd dat de raming geactualiseerd moet worden. Ik vind dat een uitermate gebrekkige uitleg van het begrip 'rapportage'. Naar mijn mening moeten wij aan de hand van een rapportage kunnen beoordelen in welke mate het gevoerde beleid werkzaam, effectief en doelmatig is.

Dan kunnen wij niet volstaan met de mededeling dat het effect niet is na te gaan. Wil de Minister zich in zijn antwoord nader uitlaten over deze vraag?

Zou het niet mogelijk zijn om aan de hand van de opgaven bij de dienst investeringsrekening dan wel bij de belastingdienst een samenvatting te maken van het type investeringen waarvoor toeslagen worden toegekend? In de opgaven zal ongetwijfeld vermeld zijn, tot welke categorie de investeringen, waarvoor toeslagen worden gevraagd, behoren. Het lijkt mij mogelijk, die gegevens te verzamelen. Als het om het milieu gaat, kunnen bovendien de doeleinden van die investeringen worden aangegeven.

Een derde algemeen punt is de vraag, hoeveel ruimte er is voor het richting geven. We hebben hierbij met twee aspecten te maken. In de eerste plaats is er de werkzaamheid van een toeslag. Ik heb al gezegd dat zo'n toeslag vrij hoog zou moeten zijn om werkzaam te zijn met invloed op de investeringsbeslissing. Het tweede aspect is de ruimte. Op dat punt ontstaan problemen. De voorganger van de Minister heeft het uitgangspunt in het ontwerp neergelegd, dat een totaalgrens van 50% van de investering niet overschreden moet worden. Ik heb op zichzelf respect voor die opvatting, omdat bij het overschrijden van dit percentage de vraag zich helemaal aandient, hoe het zit met de zeggenschapsverhoudingen. Als de premie boven de 50% uitgaat – de PPR-fractie is van mening dat het eigenlijk ook daaronder zou moeten gelden – dan moet er toch wel sprake zijn van enige zeggenschap. Zo komt men op 50% maximaal.

In de tweede plaats moet binnen die ruimte het richtinggevend effect gerealiseerd worden. Wanneer men te maken krijgt met verschillende toeslagen, zoals een ruimtelijke ordeningstoeslag, een milieutoeslag, een energietoeslag, een bijzondere regionale toeslag en straks nog met een innovatietoeslag, dan is de ruimte om werkelijk effectief sturend bezig te zijn, bijzonder gering geworden, zeker wanneer we daarbij te maken krijgen met een vrij hoge basispremie. Ik denk dan ook dat het vergroten van de ruimte om richtinggevend te kunnen werken, gevonden zou moeten worden door het verlagen van de basispremie, waardoor complementair meer aandacht zou kunnen worden geschonken aan de richtinggevende toeslagen.

Deze wet heeft drie elementen. Zij haalt de grondstoffen uit de richting-

gevende toeslagen en de wet treft regelingen voor de milieutoeslag en de energietoeslag, ten bedrage van 200 mln. Als je erover nadenkt, moet je tot de conclusie komen, dat die energietoeslag en die milieutoeslagen misschien wel strijdig zijn met deze Wet investeringsrekening als zodanig. Dat geldt het sterkst voor de milieutoeslag. De toeslag geldt namelijk voor het milieudeel van investeringen. Wij weten echter dat de doelstelling van de wet zelf is het bevorderen van investeringen. Investeringsgroei en productiegroei brengen een groeiend beslag op energie met zich mee, en daardoor wordt de aantasting van het milieu versterkt. De kern van de wet leidt dus tot aantasting van het milieu en verhoogd verbruik van energie. De toeslagen kun je ten hoogste opvatten als middelen tot symptoombestrijding, als middelen om de allerergste gevolgen van het toepassen van de Wet op de investeringsrekening zelf tegen te gaan.

In de memorie van toelichting op de wet staat ook dat de systematiek van het ontwerp zich niet verdraagt met een aanpak, waarbij via een integraal afwegingsschema voor elke investering een beoordeling van alle daarbij in het geding zijnde aspecten zal plaatsvinden. Dat is echter zeer belangrijk, als men effectief en doelmatig wil sturen, als men wil voorkomen dat toeslagen elkaar tegenwerken. Nu wil ik ogenblikkelijk toegeven, dat in dit wetsontwerp en in de lijsten, samengesteld door de bewindslieden, in hoge mate rekening is gehouden met het conflicterend effect van deze twee toeslagen, hoewel het niet geheel te vermijden is geweest.

Er zijn echter ook andere toeslagen (ik denk bij voorbeeld aan de groteprojectentoeslag) die wel degelijk zeer sterk kunnen conflicteren zowel met de energietoeslag als met de milieutoeslag. Daarom heb ik mij afgevraagd of deze facettoeslagen wel passen binnen de systematiek van deze WIR.

Ik wil meer in het bijzonder ingaan op de milieutoeslag. Hierbij begin ik met de stelling: de vervuiler betaalt. Van deze stelling wil ik uitgaan, zeker waar het gaat om productieprocessen. Met de Minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne hebben wij hierover onlangs gesproken. Ik heb toen gezegd, dat hierop ook wel uitzonderingen te maken zijn, maar dit geldt niet voor de productie. Milieukosten beschouw ik dan ook op grond van het uitgangspunt 'De vervuiler betaalt' als produktiekosten die door de producent gedragen

dienen te worden. Bij de milieutoeslag kunnen zich verschillende situaties voordoen.

In de eerste plaats denk ik aan de situatie waarin wettelijke voorschriften bestaan waaraan voldaan dient te worden. Als die wettelijke voorschriften er zijn, zal de milieutoeslag geen enkel sturend effect extra hebben. Het sturend effect zal dan uitgaan van de voorschriften, van de voorwaarden bij vergunningverlening, maar niet van de milieutoeslag.

De tweede situatie waaraan ik denk, is die waarin op korte termijn wettelijke voorschriften verwacht kunnen worden. In dat geval zou de milieutoeslag inderdaad een stimulerende werking kunnen hebben, zij het dat het er dan meer om gaat dat men een periode van enkele jaren vooruit kan lopen.

Wanneer investeringen een eigen rendement hebben, hetgeen bij milieu-investeringen niet direct voor de hand ligt, maar het kan zich voordoen bij recyclingprocessen bij voorbeeld, verdient het zichzelf en is een milieutoeslag niet nodig.

In de vierde plaats denk ik aan de situatie, waarin er geen wettelijke voorschriften zijn. Ik duid met name op de investeringen die voorkomen in lijst 2. De Regering zegt hiervan dat het zinvol is een financiële prikkel te hebben ten behoeve van de investeringen die juridisch moeilijk afdwingbaar zijn. Ik vraag mij ten stelligste af of dit nu wel werkt. Als het gaat om een investering die niet juridisch afdwingbaar is, die dus niet voortvloeit uit een wettelijk voorschrift, dan lijkt het mij zeer sterk dat een ondernemer als volgt redeneert. De investering in kwestie zou de ondernemer bij voorbeeld 10 mln. kosten en daarom doet hij het niet. Nu legt de Regering er 3 mln. bij. Dan zou de ondernemer zo maar een bedrag van 7 mln. uitgeven? Ik vermoed dat die situatie, ook als het om bedragen van andere hoogte gaat, zich eenvoudig niet zal voordoen. Als de Regering op dit gebied iets wil bereiken, zal zij moeten werken met milieutoeslagen in de orde van grootte van 80 à 90% misschien zelfs wel 100% van de extra investering nodig voor de milieuvoorziening. Het extra richtinggevend is alles bij elkaar in drie van de vier gevallen nihil en in één geval zwak.

Ik zou ter illustratie van wat ik heb gezegd over milieu-investeringen in geval er wettelijke voorschriften bestaan, de straling als voorbeeld willen nemen. De bewindslieden willen in verband met straling geen toeslagen

geven, omdat hiervoor zeer stringente voorschriften bestaan. Ik draai de stelling om. Als er zeer stringente voorschriften bestaan, is er kennelijk geen toeslag nodig. Ik vraag mij af, waarom die redenering niet evenzeer van toepassing zou zijn op andere milieu-investeringen.

Een ander argument is dat, als de Regering een milieu-toeslag zou geven, dit de rendementsdrempel zou verlagen. Dit is natuurlijk waar, maar ik vraag mij af of het verlagend effect op die rendementsdrempel wel zodanig is dat hierdoor de investeringsbeslissing wezenlijk wordt beïnvloed. Ik denk dat dit niet het geval is. In het overgrote deel van de gevallen zal het bij de milieutoeslag gaan om een toeslag in de orde van 5 à 10% van de totale investering. Ik vermag niet in te zien dat hiervan een echt stimulerend effect uitgaat, anders dan in marginale situaties.

Over de vraag of de milieutoeslag een instrument in het kader van het milieubeleid is, hebben wij van gedachten gewisseld. Wij betreuren het dat deze toeslag niet wordt gezien als een instrument dat primair in het kader van het milieubeleid wordt toegepast. Wij moeten vaststellen dat de milieutoeslag primair een instrument in het kader van het economische structuurbeleid is, namelijk ter verlagening van de rendementsdrempel, hoe marginaal dit dan ook zal zijn.

Dit is naar mijn mening mede de verklaring voor de weerstand bij de Regering, een relatie te leggen tussen de investeringstoeslag en de milieuprestatie die uit de investering voortvloeit. Hetzelfde geldt voor de regulerende heffing, waarvan de Minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne ook al geen voorstander is.

Ons is uitgemeten dat er grote moeilijkheden met het meten zijn. Als men een verband legt met de prestatie, moet deze worden gemeten. De mate waarin verontreinigingen worden tegengegaan, moeten voor en na de investering worden vastgesteld. Ik erken dat dit extra werk meebrengt. Of dit zo moeilijk is, als wordt voorgedaan en of dit prohibitief is voor het doorvoeren van een milieutoeslag die is relateerd aan het effect ten behoeve van het milieu, waag ik echter te betwijfelen.

Een tweede moeilijkheid waarop wordt gewezen, is het effect van verschillende stoffen. Het is geheel verschillend, de uitworp van SO², van NOx of van een water verontreinigende stof te verminderen. Dit is juist. Het is naar mijn mening dan ook een politieke keuze, tussen deze verschillende

zaken een vergelijk te brengen. Men kan zeggen: zoveel SO² is mij politiek gezien even veel waard als zoveel NOx of zoveel koper in het water. Ik ben van mening dat in deze politieke keuze het belang en de ernst van de milieu-aantasting die het gevolg is van de uitworp, dienen te worden meegewogen. Omdat het gaat om onvergelykbare zaken, zal men tot een politiek oordeel moeten komen.

Naar mijn mening zijn de problemen oplosbaar. Het betekent echter dat wij toegaan naar beoordeling per investering. Misschien is deze gestandaardiseerd, geformuleerd of zonder te veel bureaucratie, maar het is een beoordeling per project. Ik meen dat dit de wezenlijke bron is van het verzet van de Regering tegen de voorstellen.

Uit datgene wat ons op blz. 12 van de memorie van toelichting wordt voorgehouden over de regels die binnen de EG gelden, blijkt dat er bijzonder weinig ruimte is voor datgene wat wij nu als milieutoeslag willen invoeren. Slechts in een overgangssituatie is dit denkbaar. Deze overgangssituatie eindigt op 1 januari 1981.

Ik kom nu bij een merkwaardige tegenstrijdigheid. De Regering stelt ergens dat het principe 'de vervuiler betaalt' in al zijn volheid binnen de EG tot gelding moet komen. Mijn gevolgtrekking hieruit is dat de Regering erop aandringt dat de overgangperiode zo kort mogelijk zal zijn en zeker niet langer dan tot 1 januari 1981. In de nota naar aanleiding van het eindverslag deelt de Regering echter iets mede dat ik kenschets als: laten wij proberen, de overgangstijd op te rekken, omdat er nog ruimte voor de milieutoeslag is in de EG. Ik wil meer duidelijkheid hebben omtrent de opstelling en de overwegingen van de Regering.

Het energiegebruik kan op enkele manieren worden beïnvloed. Allereerst denk ik aan normen die zijn te stellen aan auto's en aan isolatie van gebouwen en bij voorbeeld pijpleidingen. Hoe dan ook, er blijft gewoon een zeer groot gebied over waarvoor het erg moeilijk is, normen te stellen omdat men hierbij zeer gedetailleerd zou moeten werken en zich hierbij zou moeten begeven in aandachtsgebieden die de kennis en het inzicht van het departement – gelukkig – verre te boven gaan. Ik zou er geen voorstander van zijn als het laatste anders was.

Het tweede is de prijsstelling. In onze schriftelijke gedachtenwisseling heb ik tot uitdrukking gebracht dat de PPR-fractie erg veel ziet in de prijsstelling als instrument om een milieubesparing te bereiken. Hierbij lopen wij

Jansen

op tegen dezelfde tegenstrijdigheid die wij al eerder ontmoetten. De Regering meent namelijk dat men hiermee de concurrentiepositie van energie-intensieve bedrijvigheid zou aantasten. De laatste jaren heb ik al kunnen waarnemen dat deze Regering en deze Minister van Economische Zaken toch in toenemende mate af raakt van de houding die een aantal jaren geleden nog opgeld deed, onder meer onder het vorige kabinet nog, namelijk dat wij onze energie-intensieve bedrijvigheid moeten kunnen blijven uitbreiden; als wij het niet doen, gebeurt het elders. Deze Minister stelt zich ten opzichte van nieuwe energie-intensieve bedrijvigheid enigszins kritischer op dan zijn voorganger. Ik meen dat hij die lijn zou moeten doortrekken. Dit zou een herstructurering ten goede komen in onze industrie die uiteindelijk voor ons zeer positief zal uitwerken. Wanneer wij ons tegen die herstructurering verzetten, zal Rijnmond naar ik verwacht op zeker ogenblik een tweede Twente worden: een gebied met een energie-intensieve industrie die op een voordeliger en betere wijze op een andere plaats op deze wereldbol zal worden overgenomen.

Ik kom te spreken over de investeringstoelage als een derde instrument om het energiegebruik te beïnvloeden. Ik moet vaststellen dat de Regering ook hierbij de relatie tussen de toeslag en de energiebesparingsprestatie niet wenst te leggen, onder andere door geen bovengrens te willen geven. Dat is één manier om die relatie te leggen, zij het de minst genuanceerde. Ik meen dat de prijsontwikkeling van energie wel de moeite waard is. Wij hebben daarvan een schatting gemaakt die neerkomt op een verdubbeling niet in twintig maar bij voorbeeld in tien en misschien zelfs in zes jaar, hetgeen correspondeert met een prijsstijging van 12% per jaar. Bij die gelegenheid — dat was november van het vorig jaar — zei de Minister dat deze veronderstellingen toch wel zeer onrealistisch waren.

Wij zijn nu drie maanden verder. Datgene wat wij voorspelden voor over tien jaar en de Minister voor over twintig jaar, is nu praktisch gebeurd. Wij hebben daaruit de les getrokken dat het helemaal niet zo onrealistisch is, ervan uit te gaan dat energieprijzen in een periode van tien jaar of korter zouden kunnen verdubbelen. Als dat waar is, dan betekent het dat bijna alle energiebesparingsinvesteringen die het noemen waard zijn op zichzelf voldoende winstgevend zijn om daartoe

te besluiten. Ondernemers zullen eenvoudigweg deze investeringen gaan doen. Er is één reden die hen daarvan zou kunnen weerhouden: geldgebrek, liquiditeitsproblemen. Ik meen dat wij daarin het aangrijpingspunt moeten zoeken.

Ik kom tot enkele bezwaren die door de Regering zijn geuit tegen het leggen van de relatie tussen toeslag en energiebesparingsprestatie. Een eerste bezwaar is dat wij dan een rendementscriterium invoeren in de WIR, hetgeen slecht is. Ik meen dat daartegen op zichzelf geen bezwaar bestaat en dat het zelfs in de systematiek van de wet zonder al te veel bezwaren en zonder al te veel extra bureaucratie is in te voeren. Ik meen dat dit nogal strijdig is met de politieke voorkeuren die de Regering heeft. Een tweede bezwaar is dat alle investeringen op hun besparingsvolume moeten worden beoordeeld. Daarmee zijn wij weer bij dezelfde weerstand van de Regering die zoëven signaleerde bij de milieu-investeringen: men komt dan in feite tot een beoordeling per project.

Nu wil ik daaraan niet meteen koppelen dat het dus betekent dat elk project lieflijk bezichtigd moet worden en weet ik wat voor toestanden nog meer. De beoordeling kan in feite onderdeel uitmaken van een vrij simpele administratieve procedure. Maar er is dan een projectmatige beoordeling. Ik denk dat de Regering daar grote moeite mee heeft.

Ook is aangevoerd de problematiek van de disfunctionele consequenties. Ik heb echter gelukkig kunnen vaststellen, in naar ik meen de memorie van antwoord, dat de disfunctionele consequenties bij de energiebesparingspremies in het verleden nauwelijks of niet zijn vastgesteld. Ik vind dat wij juist in deze periode ons schaarse geld zeer goed moeten gebruiken, zeker wanneer het voortvloeit uit de algemene middelen. Daarom zou ik over deze kwestie een uitspraak van de Kamer willen vragen.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Jansen en Epema-Brugman wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat energiebesparing hoofddoelstelling is van het energiebeleid;

overwegende, dat extra investeringskosten met een noemenswaardige

energiebesparing op zich zelf winstgevend zijn, gezien de ontwikkeling van energieprijzen;

overwegende, dat schaarse middelen doelmatig gebruikt moeten worden;

overwegende, dat, ondanks winstgevendheid, geldgebrek een hinderpaal kan zijn voor energiebesparende investeringen;

nodigt de Regering uit, investeringen gericht op energiebesparing te stimuleren door het beschikbaar stellen van leningen met lage rente en looptijden van vijf jaar of korter,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 27 (15 562).

De heer **Jansen** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik kom ten slotte aan de grondstoffen. In de memorie van toelichting zegt de Regering, dat de wetgever zich op dit moment niet meer tot taak zou moeten stellen een investeringstoelage voor het zuinig gebruik van grondstoffen uit te werken. Dat is de reden waarom dit aspect uit de investeringsrekening is verdwenen. De bewindslieden zeggen: *Natuurlijk kan er best wat. Het wil niet zeggen dat wij niets meer aan zuinig grondstoffengebruik zullen doen. Er zijn knelpuntsituaties waarin wij behulpzaam zullen zijn. Wij zullen nagaan of er op een andere manier nog wat te doen is, maar niet in deze wet.*

Een van de voorwaarden die men toch zou moeten stellen, aldus de Regering, is dat er inzicht moet zijn in het verhogen van de efficiency met de financiële prikkel. Dat nu heeft mij zeer verbaasd. Met name tegen de achtergrond van het betoog dat ik hiervoor heb gehouden zowel over de milieutoeslag als over de energietoeslag, moet ik vaststellen dat er geen enkel inzicht is in het verhogen van de efficiency met behulp van een financiële prikkel van de milieutoeslag en in de vorm van een energietoeslag. Waarom dat dan bij grondstoffen ineens het argument moet zijn waarom het niet kan, ontgaat mij.

Ik begrijp dat een regeling voor een zuinig gebruik van grondstoffen aanzienlijk meer gecompliceerd is en lang zo eenvoudig niet is op te stellen als een regeling voor het zuinig gebruik van energie. Er is echter niemand die beweerd heeft dat men in één keer een allesomvattende regeling zou moeten opzetten. Ook uit de wet vloeit die verplichting niet voort. Ik denk dat het heel goed mogelijk is dat men kan be-

Jansen

ginnen met een selectie van een aantal grondstoffen waarmee men zou kunnen beginnen, wat mij betreft met één grondstof. De keuze van die grondstof is dan natuurlijk een keuze die arbitrair is. Het zal in ieder geval wel moeten gaan om een grondstof die schaars is.

Als mevrouw Epema het mij niet kwalijk neemt, zou ik bij voorbeeld het woord 'grint' noemen. Er zijn ook nog wel andere woorden, zoals bij voorbeeld 'water', maar dat is al in andere wetten geregeld.

Men zou in zijn algemeenheid de schaarste-aanduiding kunnen afleiden uit de combinatie van de prijsontwikkeling, het gebruik ten opzichte van de voorraden als het om minerale grondstoffen gaat en misschien ook het gebruik ten opzichte van beschikbaarheid als het om andere dan minerale grondstoffen gaat. Ik denk dat die schaarste-aanduiding iets is waarover wij zullen moeten praten en dat wij de arbitraire beslissingen in een politieke arena moeten nemen. Men kan een aantal grondstoffen afzonderen of één enkele grondstof en daarmee beginnen.

Een tweede punt is, dat men niet alle activiteiten die met grondstofbesparing samenhangen, behoeft te beschouwen. Men zou een aantal activiteiten kunnen selecteren. Ik kan mij voorstellen dat men substitutie een zeer groot probleem vindt. Men krijgt dan substitutie door andere grondstoffen en wie weet zijn die ook wel schaars. Als wij ons daarover niet hebben uitgesproken, weten wij eigenlijk niet goed wat wij doen. Ik kan mij voorstellen dat men substitutie buiten beschouwing laat totdat men daar meer van weet. Wij behoeven het niet in één keer te weten, maar het zou wel goed zijn als het bestudeerd werd, als er aan gewerkt werd. Men zou kunnen mikken op feitelijke besparingen en op terugwinning.

Ik ben van mening dat het verwijderen van de grondstoffenbepaling, de bepaling dat het de taak van de wetgever is om regels te stellen voor het zuinig gebruiken van grondstoffen, uit de Wet Investeringsrekening strijdig is met de overwegingen die aan de WIR ten grondslag liggen, tenzij de Minister met een amendement op die overwegingen komt. Men moet dan gaan schrappen. Doet men dat niet, dan vindt men in de wet nergens meer het uitvloeisel van de overweging terug dat de wet erop gericht is het zuinige gebruik van grondstoffen te bevorderen.

Ik concludeer dat ten onrechte de grondstoffen uit de wet zijn verwijderd en dat de toelagen met betrekking tot milieu en energie als zodanig geen stimulerende werking hebben ofwel overbodig zijn, omdat – ik heb er al op gewezen – de ontwikkeling van de energieprijzen zodanig is dat ondernemers uit zich zelf het energieverbruik beperken.

Mijn motie dient ertoe om, wanneer er geen energietoeslag zou zijn, ervoor te zorgen dat er op een voor de samenleving voordeliger en efficiëntere wijze energiebesparende investeringen worden uitgelokt.

□

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Op 10 juni 1976 bood de toenmalige Minister van Economische Zaken de economische structuurnota 'Selectieve groei' aan de Kamer aan. Die nota was onder andere een compromis tussen maatschappelijke sturing van investeringen enerzijds en behoud van ondernemingsvrijheid anderzijds. Het belangrijkste concrete wetgevende resultaat van die nota was de Wet Investeringsrekening. De verdere gang van dit wetsontwerp illustreert de gevolgen van het compromis. Het uiteindelijke wetsontwerp bevatte veel minder sturende elementen dan aanvankelijk was beoogd. Het arbeidsplaatsencriterium sneuvelde al gauw, over conjuncturele variatie van de basispremie praat niemand meer, de Algemene Regionale Toeslag kon geen genade vinden in de ogen van de Europese Commissie en de innovatietoeslag die in later stadium zou moeten komen, is inmiddels door de SER de grond ingeboord.

Anderzijds wordt geprobeerd de sturende elementen te vergroten. Er ligt een wetsontwerp tot verlaging van de basispremies. De indiening hiervan lijkt mij echter meer ingegeven door budgettaire behoefte dan door de behoefte om het sturingselement te vergroten. Vandaag behandelen wij de milieu- en energietoelagen, die door bevoegde adviesinstanties als de SER en de voorlopige centrale raad voor de milieuhygiëne echter niet onverdeeld gunstig zijn ontvangen.

Dit alles overziende, lijkt het mij geen overbodige luxe om eens na te gaan of ons land met de WIR zoals die vier jaar geleden is uitgedacht nog wel op de goede weg zit.

Moet hierbij niet in rekening worden gebracht dat de situatie waarin wij nu verkeren aanmerkelijk verschilt van die van 4 jaar geleden? De berekenin-

gen op grond waarvan besloten is tot het instrument van investeringspremies zijn nu achterhaald. Zo ging de economische structuurnota nog uit van een groei van de wereldhandel van 5 á 6%. Het nationale inkomen zou na realisering van het ombuigingsbeleid met 3,5% per jaar groeien en men ging ervan uit dat er in 1980 geen conjuncturele werkloosheid zou zijn, zoals op dat moment. Het financieringsstekort van de gehele overheid zou in 1990 op 5% uitkomen, waarmee in de monetaire sfeer risico's zouden worden gelopen. Op basis van deze voorname kwam men tot de conclusie dat 70% van de additionele middelen aan het stimuleren van bedrijfsinvesteringen zouden moeten worden besteed en 30% aan loonkostensubsidies. Tevens werd een aanzienlijk bedrag gereserveerd voor een meer aan de inflatie aangepaste winstbepaling.

Inmiddels is er wel wat veranderd. Het nationale inkomen groeit nauwelijks, het financieringsstekort is groter dan 5%, de werkloosheid loopt minder terug dan verwacht. Iedereen wacht tevergeefs op de inverdieneffecten van Duisenberg, Hofstra staat kou te vatten, alleen de oliesjeiks boeren beter. Het lijkt mij daarom zeer wenselijk om een antwoord te krijgen op de vraag of bij het hanteren van dezelfde modellen als in 1976, met de thans bekende gegevens, dezelfde uitkomsten zouden zijn te verwachten. Bovendien is er nu bijna twee jaar ervaring met de WIR opgedaan. Bewegingen de investeringscijfers zich niet gedeeltelijk los van de WIR-stimulansen?

Is de indertijd uitgesproken vroege kritiek op het kabinet-Den Uyl niet toch juist namelijk dat rendementsverwachtingen meer bepalend zijn voor het al dan niet investeren dan de hoogte van de premies? Worden met de WIR geen investeringen gedaan die zonder WIR ook wel zouden zijn gedaan en biedt de wet niet te veel mogelijkheden voor oneigenlijk gebruik door bij voorbeeld de niet op winst gerichte sector? Is zo'n wet met onzekere werking nog wel verantwoord in het bijzonder in een tijd waarin de nationale middelen steeds schaarser worden? Sukkelt het kabinet niet gewoon door op de ingeslagen weg, zonder dat het bestaande beleid kritisch wordt doorlicht en zonder dat aansprekend nieuw beleid wordt geformuleerd? Dienen op dit moment geen rigoureuze maatregelen te worden getroffen bij voorbeeld bij het arbeidsmarktbeleid en het energiebeleid? Het mag toch niet voorkomen dat 500 Joegoslaven

Verbrugh

moeten worden aangetrokken om bij de Hoogovens het vuile of zware werk te komen doen?

In de WIR, zoals wij die nu kennen, wordt getracht verschillende doelstellingen gelijktijdig te bereiken: vergroting van de werkgelegenheid door investeringen die weer regionale spreiding, kleinschaligheid, energiebesparing, enzovoort als nevengevolg hebben. De SER heeft er terecht op gewezen dat die verschillende doelstellingen onderling tegenstrijdig kunnen zijn. Uiteraard valt die onderlinge strijdigheid niet weg door verschillende regelingen te maken, zoals de memorie van antwoord terecht stelt. De WIR is echter exclusief gebonden aan vennootschapsbelastingplichtigen. Verder heeft zij de bevordering van de werkgelegenheid als eerste doel en de effectiviteit van een bepaalde milieu- of energie-investering wordt niet als criterium aangemerkt. Daarom kunnen de stimulansen voor energie en milieu niet optimaal uit de verf komen.

Zou daarom een bijzondere toeslagregeling voor energiebesparende en milieuvriendelijke investeringen, geheel buiten de WIR om, geen voordelen kunnen hebben? Thans wordt in de WIR wel een begin gemaakt met het integreren van de beide toeslagen. Zo zijn in de milieulijsten geen investeringen opgenomen die excessief energieverbruikend zijn. Dat is dus een begin van het samenvoegen van de milieu- en energie-investeringen.

Ik kan mij niet voorstellen dat een vergelijkende afweging van respectievelijk milieu- en energie-investeringen geheel onmogelijk zou zijn. Uiteraard zal zo'n afweging wel een globaal karakter bezitten. De Voorlopige Centrale Raad voor de milieuhygiëne heeft in zijn advies gevraagd om een studie naar de manier om de effectiviteit van milieu-investeringen te kunnen meten. Als dat zou geschieden, zou men hieraan dan niet gemakkelijk het energie-effect in de vorm van een factor die het aantal bespaarde energie-eenheden aangeeft, kunnen toevoegen?

Ik hoop dat de Regering deze overweging straks wil beantwoorden, want in deze tijd waarin de overheid ieder miljoen drie maal moet omkeren alvorens die uit te geven lijkt het mij zeer wenselijk ook een echt effectiviteitscriterium aan te leggen.

Er is nog een andere reden om te pleiten voor een regeling van de energie- en milieutoeslag buiten de WIR om. Ik denk dan met name aan het onderscheid dat door de WIR noodzakelijkerwijs moet worden gemaakt tussen de winst- en de niet-winstsector.

Lagere publiekrechtelijke lichamen, stichtingen en dergelijke worden nu verleid om via sluiptwegen toch gebruik te maken van de WIR. Zal die verleiding niet groter worden naar mate de WIR verder zal worden uitgebouwd.

Nu bestaat er wel een 'Steunregeling demonstratieprojecten energiebesparing' die speciaal geldt voor de niet-winstsector. Die regeling kent echter wel zware voorwaarden die de WIR niet kent. Zo moet de Minister beoordelen of het project nieuwe energiebesparende apparaten, systemen of technieken betreft. Verder moet het project zoveel besparing opleveren dat het in zichzelf rendabel is te achten. Waarom dan nog een subsidie, zou ik willen vragen.

Verder dient het project ook voor anderen toepassingsmogelijkheden te bieden, en de Minister moet aan de opgedane ervaring bekendheid kunnen geven.

Mijnheer de Voorzitter! Als iemand als gemeentebestuurder zo'n waslijst van voorwaarden zou krijgen, zou hij dan niet ook maar een BV'tje oprichten en WIR-premies aanvragen?

Mijn laatste opmerking van meer algemene aard, die het systeem van de WIR betreft, gaat over een eventuele heffing als complement van de premie. Zou het niet wenselijk zijn om voor investeringen, die het milieu extra belasten of die relatief veel energie vergen, heffingen op te leggen en die te bezien in samenhang met de reeds gerealiseerde en voorgenomen milieuheffingen? Het element van heffingen is niet vreemd aan de WIR-systeematiek? Wij kennen ten slotte ook de SIR-heffingen, die congestieververschijnselen moeten tegengaan.

Ik kom vervolgens toe aan de bespreking van beide toeslagen als zodanig. De VCRMH wees erop, dat bij het bestrijden van vervuiling de grootste reinigingsgraad niet wordt behaald bij zuivering met vernietiging van de vervuilende componenten, maar bij procedé's op basis van hergebruik of nevengebruik van de verontreinigende bestanddelen. De lijsten, die bij de memorie van antwoord zijn gevoegd, geven echter voor het overgrote deel slechts voorbeelden te zien van investeringen van de eerstgenoemde soort. Investeringen voor hergebruik of nevengebruik komen nauwelijks op deze lijsten voor. Is dat geen tekort, of is de Regering van plan, voor deze soort investeringen de door de VCRMH aanbevolen weg van de projectmatige aanpak te volgen?

In dit verband heb ik nog een andere vraag. De toeslagen hebben slechts betrekking op nieuwe apparatuur en

niet op gebruikte apparatuur. Ook reeds gebruikte bedrijfsmiddelen, die milieuvriendelijk zijn, zullen naar verhouding duurder zijn dan bedrijfsmiddelen, nieuw of gebruikt, die niet milieuvriendelijk zijn. Licht hierin geen reden om de milieutoeslag óók toe te kennen bij investering in gebruikte bedrijfsmiddelen? Zou het daarvoor niet mogelijk zijn dat de Regering de eis stelt, dat voor de bedrijfsmiddelen die binnen de desinvesteringstermijn worden doorverkocht de ontvangen premie in mindering op de prijs wordt gebracht?

Wat betreft de energietoeslag ben ik het eens met het uitgangspunt dat het primair moet gaan om een doelmatig energiegebruik en niet om een zuinig energiegebruik. Zuinigheid kan tot benepenheid leiden en in het a.s. Goudzwaardiaanse tijdperk van weezin tegen groei en vooruitgang kan zo'n algemeen uitgangspunt makkelijk leiden tot een rem op de ontwikkeling. Doelmatigheid als uitgangspunt heeft een veel positievere klank.

De heer **Van Houwelingen** (CDA): Ik vind, dat u daarmee de heer Goudzwaard wel wat te kort doet.

De heer **Verbrugh** (GPV): Ik heb al zoveel klanken gehoord die hierop duiden, dat ik geloof dat ik dit wel mag zeggen.

De heer **Van Houwelingen** (CDA): U moet niet volstaan met het horen van klanken!

De heer **Verbrugh** (GPV): Het gaat niet alleen om klanken. De heer Goudzwaard heeft er ook een heel boek over geschreven en dat heb ik óók gelezen.

De heer **Van Houwelingen** (CDA): 'Kapitalisme en vooruitgang'.

De heer **Verbrugh** (GPV): Ik heb het goed gelezen, beide drukken. Ik heb mijn best gedaan om het te begrijpen en ik ben tot déze conclusie gekomen.

Minder gelukkig ben ik met het tweede uitgangspunt, dat aan de energietoeslag ten grondslag ligt, namelijk dat de investeringen moeten worden gedaan met het oogmerk van energiebesparing. Zegt dit niet te weinig? Het papier is geduldig en een investering kan men de intentie van energiebesparing opplakken, terwijl een intentie niet te meten is, maar een effect wél. Ik geloof daarom dat het effect dat met de investering wordt bereikt als voorwaarde voor de toeslag realistischer zou zijn.

De vraag of een bovengrens noodzakelijk is bij de energietoeslag kwam in de schriftelijke voorbereiding uitvoerig aan de orde. Nu kan men zich bij de

Verbrugh

vraag hoe de verhouding moet zijn tussen de gerealiseerde besparing en de premie twee redeneringen voorstellen. De eerste redenering is dat de grootste besparing maatschappelijk het meest gewenst is en daarom ook het meest gepremieerd zou moeten worden. Dan zou men zelfs wel een oplopend premiepercentage kunnen voorstellen. Het bezwaar hiertegen is uiteraard dat een investering, die op niet al te lange termijn zichzelf dubbel en dwars terugverdient, ook nog eens een vette premie krijgt.

De andere redenering is dat energiebesparende investeringen zichzelf na verloop van tijd toch terugverdienen en dat daarom een aflopend premiepercentage is vereist. Wanneer beide redeneringen tegen elkaar worden afgewogen komt men precies uit waar de Regering zit, namelijk op een vast percentage. Dit lijkt me een juiste norm voor de premiëring en ik onderschrijf het bezwaar dat door de Regering in de memorie van antwoord is aangevoerd tegen een wisselend percentage, namelijk dat bij het veranderen van de energieprijzen de premiepercentages telkens opnieuw zouden moeten worden vastgesteld. Een bovengrens zou ik toch wel wenselijk achten, namelijk in die gevallen waar bij de termijn waarop de energiebesparende investering zichzelf terugverdient, duidelijk korter is dan de afschrijvingstermijn. Een ondernemer, die dan toch nog het rendement zou trachten te drukken om voor de premie in aanmerking te komen, doet alleen zichzelf te kort.

Indien het verwachte effect van de energietoeslag zou optreden, zou hiervan voor ons hele land een impuls uitgaan op de werkgelegenheid van 7300 manjaren. Waarop is dit getal gebaseerd en waarop gronden de bewindslieden hun verwachtingen dat dit effect ook werkelijk zal optreden? Zijn de investeringsverwachtingen voor dit jaar niet juist zeer laag?

Tot slot nog een enkele opmerking over de drempel. Ik kan ermee instemen dat deze in de vorm van een franchisebedrag is gegoten. Wel is deze premie van f 250,- in aanmerking te komen het midden- en kleinbedrijf een substantiële verlaging van de drempel gewenst? Een kleine zelfstandige met een minimuminkomen moet zijn hele jaarinkomen investeren om voor een premie van f 250 in aanmerking te komen. Voor deze en andere iets grotere ondernemers gaat het vaak om investeringen van enige duizenden guldens.

Bij de eerste fase van de WIR heb ik al opgemerkt de indruk te hebben dat deze wet vooral was toegesneden op de grotere bedrijven. Die indruk wordt nu versterkt. Mocht een verlaging van de drempel op korte termijn problemen opleveren met de personeelsbezetting op de Dienst Investeringsrekening, dan kan overwogen worden de verlaging van de drempel over 1 jaar te laten ingaan. Zal de drempel dan echter niet geïndexeerd moeten worden? Een sluipende verlaging van de drempel die ontstaat door niet te indexeren, zoals nu wordt voorgesteld, vind ik een weinig principiële beleid.

Mevrouw **Epema-Brugman** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het is met enige aarzeling dat ik weer begin aan een discussie over de WIR. Ik herinner mij de zeer uitvoerige en moeizame discussies die wij gevoerd hebben over de eerste fase. Het hoeft niet te worden gezegd, maar de Partij van de Arbeid wil zich overal mee bemoeien. Te recht, dacht ik. Vandaar dat u mij toch hoort.

De heer **Van Houwelingen** (CDA): Het CDA ook.

Mevrouw **Epema-Brugman** (PvdA): Dat wist ik wel, maar niet altijd in goede zin.

De heer **De Korte** (VVD): De VVD niet. Alleen als het nodig is.

Mevrouw **Epema-Brugman** (PvdA): Nee, als de VVD het nodig vindt. Dat is iets anders.

De zeer uitvoerige schriftelijke behandeling heeft het voordeel dat de gedachtenwisseling hier korter kan zijn. Het voorliggende wetsontwerp omvat naast de toeslagen voor de tweede fase ook een aantal technische wijzigingen. Met die wijzigingen gaan we akkoord. Er staat ons nog meer te wachten. Ik neem aan, dat inmiddels een inventarisatie is gemaakt. Het is zinvol dat wij daar dan zo spoedig mogelijk over kunnen beschikken. In ieder geval zouden wij die inventarisatie moeten kunnen gebruiken als hier in de Kamer behandeld zal worden het verslag van het mondeling overleg dat wij over de WIR-SIR-problematiek gevoerd hebben met de Minister van Economische Zaken en de Staatssecretaris van Financiën.

Op de andere mogelijke toeslagen ga ik nu niet in. Bij de behandeling van de sectornota, volgende week maandag, zijn die toeslagen een apart agendapunt. Het ligt dan ook voor de hand

opmerkingen daarover tot maandag te bewaren. Ik kom dan nu tot de toeslagen 2e fase WIR. Mijn fractie hecht grote waarde aan gerichte maatregelen. Zoals wij ook in het voorlopig verslag en de memorie van antwoord hebben doen blijken, hoeft het niet beslist in het kader van de WIR. Het kunnen ook best regelingen buiten de WIR om zijn. Zo blijft het voor ons onbegrijpelijk dat niet eerder gebruik is gemaakt van de mogelijkheid, die de Europese Commissie vanaf 1975 bood voor subsidiëring van milieuvoorzieningen. Nu krijgen wij een tijdelijke maatregel in de WIR.

De heer **De Korte** (VVD): Wie zat er in 1975 in het kabinet? Het is misschien goed, dat u zich daarvan rekenschap geeft. Ik heb ook de vraag opgeworpen, hoe het mogelijk is, dat wij daarvan niet eerder gebruik hebben gemaakt. Maar in 1975 hadden wij het kabinet-Den Uyl.

Mevrouw **Epema-Brugman** (PvdA): In 1975 hadden wij inderdaad het kabinet-Den Uyl. De commissie bood deze mogelijkheid in 1975. Het duurt dan altijd nog even voordat men daarmee kan beginnen. Het kabinet-Den Uyl heeft dit laten liggen, maar dit kabinet, dat puin zou ruimen en alles beter zou doen, heeft dit ook laten liggen! Nu zit de VVD toevallig in het kabinet.

De tijdelijke maatregel in de WIR, waarover ik zo juist sprak, zal door een nota van wijzigingen blijvend worden. Ik kom daarop nog terug, als ik spreek over de milieutoeslagen.

Ook op het gebied van energiebesparing had men bestaande regelingen – zo nodig met verbeteringen – kunnen handhaven of nieuwe regelingen kunnen introduceren. De heer De Korte behoeft mij nu niet te interrumperen. Deze regelingen waren onder andere ook van dit kabinet. Zij zijn op een gegeven moment ingetrokken.

Door toch te wachten op de tweede fase van de WIR is veel tijd verloren gegaan. In dit verband zou ik nog eens extra aandacht voor de tuinbouw willen vragen. Daar is een groot aantal mogelijkheden om op korte termijn te komen tot energiebesparing. Daartoe zou voor de tuinbouw een plan moeten worden opgezet, met voorlichting, demonstratieprojecten, subsidiëring. Wellicht kan dat in het kader van structuurverbetering, waarover wij maandag a.s. ook zullen komen te spreken. Een opmerking ter zijde: Over het buiten de WIR brengen van de landbouw komen we denk ik nog wel te spreken bij het w.o. verlaging basispremies.

Epema-Brugman

Wij behandelen deze wetsontwerpen door onvoorziene omstandigheden niet tegelijk. Het is daarom lastig, sommige punten nu niet te kunnen bespreken.

Mijnheer de Voorzitter! Wij stellen voorop dat er iets moet gebeuren ten gunste van een doelmatig energiebeleid en voor een beter milieu. Wij kiezen dan voor die instrumenten, die het meest effectief zijn. Daarmee heb ik dan meteen een groot probleem aangesneden. Wij weten zo bitter weinig van de effectiviteit van onze instrumenten. Daarom wil ik in het kader van de WIR nogmaals aandringen op een goede verslaggeving; een verslaggeving waaruit ook een indruk van de effectiviteit van de WIR-premies verkregen kan worden, van een basispremie en de onderscheiden toeslagen.

En als dat niet via het verslag en via de gewone statistische methoden zo gemakkelijk lukt, zijn er ook nog andere onderzoeksmethoden. Mij lijkt dat de Minister daarover buiten het verslag in het kader van de WIR aan de Kamer kan rapporteren.

Ook onze grondstoffen moeten doelmatig of zuinig worden gebruikt. Het is dan ook vreemd, dat dit element uit de wet verdwijnt. De heer Jansen is daarop ook al uitvoerig ingegaan. De argumentatie dat dit gebeurt, omdat men niet verwacht, dat men op redelijke termijn met voorstellen kan komen achten wij niet overtuigend. Dat geldt ook voor de structuurverbeterings-toeslag. Deze wordt wel gehandhaafd. Ik wil daarmee overigens niet zeggen, dat wij die toeslag omarmen. Het komt ons als juist voor, eerst ervaring met de milieu- en energietoeslag op te doen om te bezien of de systematiek goed werkt. Dan kunnen wij ook iets te weten komen over de effectiviteit van dit soort maatregelen. Het schrappen van de grondstoftoeslag uit de wet kan echter leiden tot onvoldoende aandacht voor de schaarse grondstoffen.

Er staat nergens meer een opdracht dat er iets moet gebeuren en ik denk dat er dan ook niets meer gebeurt. Of wordt er misschien gedacht aan maatregelen buiten de WIR om? In mijn amendement heb ik 'zuinig' nu ook maar vervangen door 'doelmatig' om precies hetzelfde te krijgen als ten aanzien van de energie. Je kunt over die begrippen discussiëren. Wij hebben in het voorlopig verslag ingebracht dat wij het begrip 'doelmatig' wat schraler vonden dan 'zuinig', tot wij ineens zagen wat er met 'doelmatig' werd be-

doeld. Ik krijg op dit punt graag een bevestiging van de Minister. Verstaat de Minister onder 'doelmatig' zowel het zuinig gebruik van energie – als ik mij dan even op dit punt richt – als het vervangen van de ene energiedrager door een andere, alternatieve energiedrager. Dat zou men ook kunnen doen op het terrein van de grondstoffen, waarbij de heer Jansen sprak over het laten vallen van grindwinning, waarvoor in de plaats iets anders zou kunnen worden gedaan. Ik geef direct toe dat het een buitengewoon ingewikkelde problematiek is en wij zullen er best even mee moeten wachten, maar het is weinig zinvol om het nu zomaar te laten schieten als je andere zaken die in de WIR staan en waarvoor ook nog geen oplossing is, wel laat staan.

Een ander meer algemeen probleem, mijnheer de Voorzitter, is dat, omdat er – overigens terecht – een maximum is voor de premies, het introduceren van meer toeslagen de sturingsimpuls voor de onderscheiden toeslagen verkleint, ook al zijn alle toeslagen niet van toepassing op een bepaalde investering. Hoe hoger het premieplafond, of hoe lager de basispremie, des te beter wordt het sturend karakter. Nu moet uiteraard – dat zijn wij met de bewindslieden eens – zo'n plafond niet te hoog liggen. Ten slotte hoeft niet zowat de hele investering met overheidsgeld gefinancierd te worden. Ons komt dan ook het plafond voor installaties erg hoog voor.

Wij willen niet akkoord gaan met een verhoging tot 50%, maar vinden dat het plafond 30% moet zijn. Het verschil van 20% valt niet te overbruggen door een verlaging van de basispremie. Het richtinggevend karakter wordt dus enig geweld aangedaan. De basispremie voor installaties zouden wij willen verlagen van 13% tot 10%. Uiteraard moet de SIR-heffing worden aangepast, evenals dat gebeurd is bij de verlaging van de basispremie voor gebouwen.

Wij delen het standpunt dat niet exact aan te geven is welk plafond en welke percentages redelijk zijn. Het leek ons zinvol om een verschil tussen het plafond voor gebouwen en installaties te handhaven; een verschil dat toch bewust ingebracht is in de eerste fase. Wij vinden het logisch dat een verlaging van de basispremie voor gebouwen gepaard gaat met een verlaging van de basispremie voor installaties. Zie hier enige argumenten voor ons voorstel, het plafond te verlagen (of wel minder te verhogen dan in het voorstel) met een gelijktijdige verlaging van de basispremie voor installaties.

Ik kom tot de milieutoeslag.

Onze fractie kent een hoge prioriteit toe aan maatregelen die leiden tot een verbetering van de milieukwaliteit. Daartoe zijn er een aantal instrumenten, te weten fysieke regelingen, normen en heffingen. Een milieubeleid gericht op het terugdringen van de vervuiling heeft als beste instrument het stellen van normen en geven van voorschriften. Van het regulerend karakter van milieuheffingen, wordt niet zoveel verwacht.

Ik verwijs naar de discussie naar aanleiding van de nota-Milieuheffing. Wij zijn daartegen, omdat wij vinden dat het regulerend karakter van heffingen belangrijk is. (Zie nota Milieuheffingen). Er zijn schadevergoedings- en subsidieregelingen. Nu komt daar dan bij – als het parlement het goedkeurt – de milieutoeslag in de WIR. Een instrument, dat voor de non-profitsector niet kan worden toegepast. Bovendien worden als compensatie, in tegenstelling tot wat bij energie gebeurt, ook geen andere tegelingen voor de non-profitsector voorgesteld. Dat is jammer en ook onbillijk als ik bij voorbeeld aan de rioolwaterzuiveringsinstallaties denk. Ik kom daar nog op terug.

Heb ik het goed als ik stel dat de milieutoeslag in de WIR niet wordt gezien als een instrument voor milieubeleid, of wordt ermee bedoeld dat het instrument niet effectief is? Als het niet ook een zaak van milieubeleid is, had de Minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne niet behoeven te ondertekenen. Het fonds beheren mag hij overigens nog steeds niet.

Er ontstaat nu een heel stelsel van heffingen, subsidies en toeslagen. Van belang is, te letten op goede onderlinge afstemming en er moet een regelmatige evaluatie van dat gehele systeem plaatsvinden.

Uit de schriftelijke voorbereiding kon men al opmaken, dat wij de milieutoeslag het liefst beperkt hadden gezien tot investeringen die meer omvatten dan de best uitvoerbare technieken, al is dit – dat geef ik toe – een schuivend begrip. Voor de praktische bezwaren, zoals te gedetailleerde lijsten en een vergunningenbeleid bij de lagere overheden, heb ik wel gevoel, voor de principiële bezwaren niet. Mij is namelijk uit de nota naar aanleiding van het eindverslag onvoldoende duidelijk geworden, wat nu eigenlijk precies de principiële bezwaren tegen een dergelijke benadering zijn. Graag enige uitleg daarvan. Ons uitgangspunt is dat de milieutoeslag alleen zinvol is als hij bijdraagt tot verbetering van het milieu, tot milieuvriendelijke investes-

Epema-Brugman

ringen, die zonder deze toeslag niet tot stand zouden komen. De heer Jansen noemde al het voorbeeld van ioniserende straling. Daarvoor zijn de normen zo streng, dat the best technical means samenvallen met the best practical means. Op die manier is subsidiëring helemaal niet nodig. Wij kunnen ons voorstellen dat je juist in dat gebied tussen deze twee nog een stootje aan het geheel geeft.

Nu leek de voorgestelde regeling slechts tijdelijk te zijn. Wij vonden dan ook dat die tijd gebruikt zou moeten worden om de effectiviteit van de toeslag te bekijken en dit criterium ook in een definitieve regeling in te bouwen. Ik zou dan ook willen voorstellen, opnieuw een discussie over deze milieutoeslag te houden als de Europese Commissie verlenging van deze regeling toestaat. Via de nota van wijzigingen weet ik, dat de datum 1 januari 1981 eruit wordt gehaald. Dat lijkt wel aardig, maar er is toch nog een probleem. De Regering heeft nog geen zekerheid, dat de Europese Commissie dit toestaat. Er staat in de toelichting dat dit nog wel enige maanden zal duren. Misschien willen de bewindslieden toezeggen – dan behoef ik er geen motie over te formuleren – dat we zo rond 1 januari 1982 de werking van de milieutoeslag nog eens goed analyseren. Ik ben bang dat anders dit soort zaken gewoon doorgaat. Er zou ook regeling buiten de WIR om overwogen moeten worden, omdat je er dan ook de non-profitsector bij kunt betrekken.

Ook zal een oplossing moeten worden gevonden voor het probleem, dat alleen die investeringen worden gepremieerd voor zover het gaat om afvalstoffen, hoofdzakelijk voortgebracht in de eigen onderneming. Dat is schadelijk voor kleine ondernemingen, die dit niet zelf kunnen aanpakken, maar het bij voorbeeld wel door een ander klein bedrijf zouden kunnen laten doen. Ik denk dat het het milieu en de werkgelegenheid in kleine bedrijven ten goede komt als die mogelijkheid wel wordt geschapen. Graag de mening van de Minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne hierover. Is overigens al nagegaan, of de structuurverbeteringstoeslag in dezen toegepast zou kunnen worden? In de stukken staat dat dit wordt overwogen. Ik moet zeggen dat mij dat onwaarschijnlijk voorkomt.

Een systeem van heffingen aan de ene kant en subsidies aan de andere kant kan tot ondoorzichtigheid leiden, evenals tot onbillijkheid. Nu zijn er nog

niet zoveel milieuheffingen, maar er speelt er één wel een grote rol, namelijk de waterverontreinigingsbijdrage. Die kan buitengewoon raar gaan uitwerken bij de rioolwaterzuiveringsinstallaties. Een ondernemer die een eigen zuiveringsinstallatie bouwt, betaalt geen milieuheffing en hij krijgt bovendien de milieutoeslag. Hoe hoog wordt die eigenlijk, als de milieukosten minus de onderhoudskosten als het ware worden gekapitaliseerd? Dat deel zou bovendien boven het plafond kunnen uitgaan.

Daarnaast vindt oneerlijke concurrentie plaats tussen kleine bedrijven, die niet zelf kunnen bouwen en grote, omdat de eerste ongesubsidieerd moeten blijven lozen op de publiekrechtelijke rioolwaterzuiveringsinstallaties.

De opmerking in de nota naar aanleiding van het eindverslag dat in beginsel ieder bedrijf zelf kan gaan zuiveren, is theorie. Dat geldt niet voor de kleinere bedrijven. Bovendien wordt nu een extra stimulans gegeven voor grote bedrijven om tot eigen zuivering over te gaan die wel gepaard kan gaan met overcapaciteit van publieke installaties. Ik acht dit minder theorie (in de stukken weer wel) omdat dit in het verleden nogal eens is voorkomen. Op zichzelf gaat dit weer gepaard met een kostenverhoging voor de gezinshuishoudingen en de bedrijven die aangesloten moeten blijven op die installatie. Wij menen dan ook dat het raadzaam zou zijn de rioolwaterzuiveringsinstallaties buiten de WIR-toeslag te houden.

Wegamenderen kan niet en bovendien zijn de lijsten nog niet definitief. Is de concrete opzet van de lijsten al aan de Europese Commissie voorgelegd? Wat heeft zij hierover gezegd? Zijn de bewindslieden bereid de door mij genoemde investeringen uit deze lijsten te halen?

Het blijft spijtig dat een belangrijk doel, de recycling, tot technische problemen aanleiding geeft. Terecht behoeft het rendabele deel van de recycling niet gepremieerd te worden. Dit willen wij overigens ook niet bij de energie. Het onrendabele deel zou echter best een zetje kunnen gebruiken. Kan dit dan niet buiten de WIR om projectmatig worden benaderd?

Mijnheer de Voorzitter! Goed onderzoek naar de effectiviteit van de toeslag blijft geboden. Daartoe zijn toch zeker onderzoeksmogelijkheden. Dit geldt overigens ook voor de andere toeslagen en de basispremie. Er is een dringende behoefte om te weten dat

het geld nuttig besteed wordt, nuttig in de zin van het bereiken of bijna bereiken van het doel dat beoogd werd. Ook voor de WIR geldt, dat het effect van het instrument doorlopend in de gaten moet worden gehouden, moet worden vergeleken met andere instrumenten die tot hetzelfde doel als de WIR beoogt, moeten leiden.

Ik kom dan aan de energietoeslag. Slechts een paar weken geleden spraken wij over het energiebeleid. Daarom behoeft daar nu niet veel meer over gezegd te worden. In de WIR, zoals gepubliceerd in het Staatsblad, 1978, 368, wordt gesteld: 'Bij de wet worden voorts regels gesteld omtrent het verlenen van investerings-toeslagen in verband met de betekenis van investeringen voor het zuinig gebruik van energie en grondstoffen'. Over de grondstoffen heb ik al iets gezegd.

Ook voor de energie staat er 'zuinig'. Het wetsontwerp dat voor ons ligt, heeft het over 'doelmatig' in de wets tekst en dat klopt ook gezien de investeringen die op de energielijsten voorkomen. In de considerans staat echter 'zuinig'. Dit wordt gemotiveerd door zowel in de memorie van antwoord als in de nota naar aanleiding van het eindverslag te verwijzen naar de wettelijke verplichting in de WIR vastgelegd, waar 'zuinig' staat. De Ministers hebben dan dus kennelijk iets anders gedaan dan de wettelijke verplichting, want zij zetten nu zelf wel in de nieuwe wetstekst 'doelmatig'. Het moet dan ook in de considerans tot uiting komen. Dat zou kunnen door 'zuinig' te vervangen door 'doelmatig' of – misschien mooier – 'doelmatig' toe te voegen.

Mijnheer de Voorzitter! Energiebesparen is belangrijk. Het kan niet vaak genoeg gezegd worden, als er daarnaast tenminste maar iets aan gedaan wordt ook en het niet bij praten blijft. Daarom zijn investeringen die gericht zijn op energiebesparing belangrijk, ook belangrijk voor de ondernemer, want hij kan zijn energiekosten ook belangrijk laten dalen. Op zichzelf geldt dit ook voor de particulier. Sommige investeringen zijn zodoende snel terugverdiend. Het heeft naar onze mening geen zin voor energiebesparende investeringen die ook zonder de toeslag tot stand zouden komen, die toeslag 'cadeau te doen'.

Uiteraard stemmen wij in met een ondergrens, maar we zouden ook een bovengrens aangebracht willen zien. Dat mag niet van de bewindslieden omdat één van de basiskenmerken

Epema-Brugman

van de WIR zou zijn dat rendements-overwegingen geen rol mogen spelen bij de toekenning van WIR-premies. Waar staat dat eigenlijk? In de wet wordt geregeld wanneer en hoe een investering gesubsidieerd wordt. Over rendements wordt niet gesproken. Over recycling wordt gezegd dat het rendabele deel niet gesubsidieerd behoeft te worden – terecht niet – en waarom zou dat dan niet kunnen gelden voor rendabele energiebesparingsinvesteringen of voor een rendabele vervanging van een oliestook door kolenstook?

Wij willen dan ook voorstellen toch tot een bovengrens over te gaan, ondanks mogelijke uitvoeringsbezwaren. Een afnemend premiepercentage zou vervangen kunnen worden door te werken met bij voorbeeld twee of drie categorieën: geringe tot middelmatige besparing, middelmatige tot grote besparing enzovoort.

Regelmatig moet dan aanpassing plaatsvinden, maar dat behoeft waarschijnlijk niet vaker te gebeuren dan andere wijzigingen in de lijsten. Ik neem aan dat de bewindslieden niet ervan overtuigd zijn dat de lijsten jaren zullen worden gehandhaafd. In de energiebesparingsregeling van 1978 zijn toch ook geen slechte ervaringen met de bovengrens opgedaan.

De lijst van premiabele investeringen omvat voor de energietoeslag zeven groepen: vier, beter gezegd drieënhalf gericht op energiebesparing, twee gericht op alternatieve energie-opwekking en de laatste, waarin de overgang op en invoering van kolen is opgenomen. Het lokt ons niet erg, de benutting van kolen op directe wijze te premieren. Het is voor een bedrijf vaak een rendabele overgang, gezien de relatief lage kolenprijs. Bovendien is het in vrijwel alle gevallen slecht voor het milieu. Het zullen de grote 'ondervuurs' zijn die hiertoe overgaan. Dit geldt overigens ook voor de kolenvergassing. Het gaat om enkelingen die beter een aparte behandeling kunnen krijgen. Dit is des te meer gewenst, omdat naar aanleiding van de Kolennota moet worden overlegd over de vraag hoe het kolenbeleid eruit moet zien. Nu, ongezien en onbesproken, althans ouderwetse kolenstook subsidiëren gaat ons te ver. Wij willen de behandeling van de Kolennota afwachten. Na de behandeling hiervan kan worden bezien of de WIR-toeslag zinvol is en zo ja, welke hoogte deze moet hebben.

Er is een aantal problemen met de uitvoering. Het eerste is de drempel.

De hoogte hiervan mag naar de mening van de bewindslieden volgens de memorie van antwoord 'een redelijke synthese zijn tussen de belangen van de facetten energie en milieu en de waarborgen die moeten worden geschapen voor de uitvoerbaarheid van toeslagen', maar de drempel is zeer hoog voor het midden- en kleinbedrijf. Toch kan hier een behoorlijke energiebesparing worden bereikt, waarbij ik denk aan de isolatie van gebouwen en kassen.

Het aantal DIR-medewerkers behoeft niet al te zeer te worden uitgebreid, als ons voorstel tot een drempel van f 7500 wordt gevolgd. Ik heb tussen de binnengekomen amendementen een voorstel van D'66 gezien tot een drempel van f 5000. Dit lokt ons wel. Ik hoor graag goed door de Minister aangetoond wat werkelijk de problemen zijn. Ik meen dat het werk van de DIR kan worden verlicht door flinke steun vanuit het directoraat-generaal voor de energie. Daar is deskundigheid op dit gebied aanwezig. Dit veronderstellen wij althans. Worden ingewerkte ambtenaren van het directoraat-generaal voor de energie ingeschakeld bij of zelfs overgeplaatst naar de DIR? Hierbij hebben wij verplaatsingsproblemen van Den Haag naar Zwolle. Ik weet niet hoe dit zou moeten gebeuren.

Wij stellen ook voor, de franchise te laten vallen. Dit geeft een overgangseffect waaraan bezwaren zijn verbonden, die overigens geringer worden naarmate de drempel lager is. Ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf dringen wij aan op het verlagen van de drempel en het laten vallen van de franchise. Hierbij komt dat men misschien meer gemotiveerd wordt tot hogere investeringen, waardoor een zogenaamd 'meeneem-effect' kan ontstaan ten gunste van milieu en energie. Dit kan in de voorlichting een rol spelen.

Een zeer belangrijk punt is de regeling van investeringen die worden gepremieerd en de hoogte van toeslagen bij algemene maatregel van bestuur. Het wordt enigszins onduidelijk, als de lijsten in de wet worden opgenomen en alle wijzigingen in de bijvoegsels terechtkomen. Hierdoor kan het beleid te star worden, zo wordt gesteld. Het parlement komt echter bij de voorgestelde regeling erg buiten spel te staan. Natuurlijk kan het achteraf de bewindslieden ter verantwoording roepen; dat is dan ook alles.

Beter is het om, na het nemen van een maatregel, achteraf goedkeuring bij wet te vragen. Dat is geen nieuw fe-

nomeen; het komt wel vaker voor in onze wetgeving. Een andere mogelijkheid zou zijn, de maatregel pas 30 dagen nadat deze regeling in het Staatsblad of in de Staatscourant is gepubliceerd, te laten in gaan. Onze voorkeur gaat duidelijk uit naar de eerste methode, die zo bekend is dat ik haar ook niet verder behoef toe te lichten. Deze procedure kan overigens ook best snel werken. Wij hechten er grote waarde aan dat deze weg wordt gekozen omdat met name in de energielijsten een behoorlijk deel van het energiebeleid zit verscholen. Om aan te sluiten – zo als gebruikelijk is – bij de belastingwetgeving moeten dan de algemene maatregelen van bestuur worden vervangen door beschikkingen. De tweede methode – dus het laten ingaan – geeft enkele problemen: wat te doen wanneer de Kamer iets anders wil dan in de algemene maatregel van bestuur stond? Treedt deze dan wel in werking, ook als de Regering toestemt in wijzigingen, omdat dan de procedure via de Raad van State weer zou moeten worden gevolgd? Daarover wil ik graag nog iets van de bewindslieden horen. Als zij instemmen met de wettelijke goedkeuring achteraf, is dat niet nodig. De tweede methode is namelijk hooguit de 'next best' – oplossing.

Ik had nog iets dieper willen ingaan op de verhouding tussen de Dienst Investeringsrekening en de Belastingdienst, vooral met het oog op het voorkomen van dubbel werk en van de lang durende onzekerheid van de ondernemer over de vraag hoe veel premie hij nu precies krijgt. De uitvoerings termijn is toch wel erg lang. Het met elkaar stoeien over de begrippen kost ook nogal wat tijd. Van vele kanten komen klachten over een te lange tijd van afhandeling van de aanvraag. Wordt nog wel gestudeerd op een enigszins andere taakverdeling tussen de Belastingdienst en de Dienst Investeringsrekening, nu men enige ervaring met de WIR heeft? In de schriftelijke behandeling is men erg afhoudend wat wijzigingen betreft, ook erg afhoudend met ideeën dat verbeteringen mogelijk zouden kunnen zijn. Er rijzen heel wat vragen; daaraan komen uiteraard veel technische kwesties te pas. Het lijkt mij zinvoller, daarmee te wachten tot de bespreking hier van het verslag van het mondeling overleg over WIR en SIR. Ik neem aan dat op dat er moment ook wel een ingewerkte bewindsman – of dit nu een Minister dan wel een Staatssecretaris zal zijn – zal zijn. Dat is daarbij wel nodig.

Ik kom tot enkele conclusies. Met een aantal wijzigingen kunnen wij ons

Epema-Brugman

vinden in de energietoeslag, daarbij nogmaals uitsprekend dat een regeling buiten de WIR om uit het strakke fiscale keurslijf op den duur opnieuw zou moeten worden afgewogen tegen de energietoeslag zoals die nu in de WIR bestaat. Van de effectiviteit van de milieutoeslag zijn wij nog niet zo verzekerd. Goed onderzoek en opnieuw een discussie als de Europese maatregel wordt verlengd – of na enige tijd zijn naar wij menen geboden. In die zin zouden wij wel willen meegaan om deze milieutoeslag tijdelijk te proberen om te bezien of zij inderdaad een behoorlijk effect op het milieu zou kunnen hebben.

Ten behoeve van het stimuleren van energiebesparende investeringen in het midden- en kleinbedrijf dient de drempel te worden verlaagd en dient de franchise te vervallen. Parlementaire goedkeuring van de lijsten – daaronder begrepen de premiepercentages – lijkt ons geboden. Een goede verslaggeving en gericht onderzoek om de controle van de besteding van de overheidsmiddelen te verbeteren en het effect van de WIR te bevorderen blijft geboden.

□

De heer **Van Dis** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Gelukkig is het wetsontwerp WIR-2e fase dan toch nog op de agenda gekomen. Eigenlijk hadden de regelingen gisteren al moeten werken, gezien de dringende noodzaak van voortgaande energiebesparing in het bedrijfsleven en om in de toekomst onoverkomenlijke milieukosten nu al tegen te gaan. De laatste forse olieprijsverhogingen – waarvan het eind nog wel niet in zicht zal zijn – moeten ons meer met de neus op het feit van onze zich steeds in negatieve richting ontwikkelende energiebalans drukken. In de wetenschap dat onze sterk energie-intensieve industrie zo'n 47% van het energieverbruik voor haar rekening neemt, zal de energietoeslag juist in die sector tot grote besparingen kunnen en ook moeten leiden.

De tweede poot uit het wetsontwerp is niet minder urgent. Juist bij zogenaamde substitutie-investeringen komt de samenhang tussen energie en milieutoeslag aan het licht. Overgang van gas en/of olie naar kolen mag niet gehinderd worden door de te stellen kostbare milieumaatregelen die hiermee gepaard moeten gaan.

In dit verband waardeert mijn fractie het dat gekozen is voor met cumulatief doen zijn van beide toeslagen. Energiebesparing en het tegengaan van

milieuverontreiniging zijn nu eenmaal grootheden die moeilijk tegen elkaar weg te strepen zijn om zodoende slechts het saldo van conflicterende effecten van een investering te premieren. Een dergelijke aanpak zou naar onze mening zeker niet passen bij de hoofdbeginselen van objectiviteit, duidelijkheid, rechtszekerheid en zorgvuldigheid.

Om nog een reden is zeer snelle invoering van de milieutoeslag dringend gewenst de fatale datum 1 januari. 1981 komt al in zicht. Gezien de laatste nota van wijziging moet ik wel aannemen dat officieus antwoord is gegeven op het Nederlandse verzoek om verlenging van de overgangsregeling. Nochtans is het officiële verzoek nog niet binnen. Is onze indruk juist dat de aankomende verlenging mede het gevolg is van de pogingen van de Regering de wenselijkheid van de verlenging te motiveren jegens de Europese Commissie hoewel de overige EG-landen vergelijkbare overgangsproblemen zullen hebben gehad? Ik mag wel aannemen dat het officiële antwoord van de Commissie de Kamer zo spoedig mogelijk wordt meegedeeld. De door de Regering aangevoerde argumenten tegen het meerderheidsadvies van de SER waarbij een milieutoeslag voorshands werd afgewezen, kan mijn fractie onderschrijven. Benaadrukt moet inderdaad worden dat de gerichte stimulering van de investeringen middels de WIR slechts onderdeel uitmaakt van een totaal instrumentarium gericht op selectieve groei. Wij menen dat bij een gericht stimuleren van de bedrijfsinvesteringen op zinvolle wijze zowel met het energie- als met het milieuaspect rekening kan worden gehouden. Juist het feit dat ook de richtinggeving in het kader van de WIR globaal van karakter is – pagina 5 van de memorie van toelichting wijst daar op – spreekt ons aan.

Wat betreft onze opmerkingen in het voorlopig verslag ten aanzien van de consequentie van de voedingsgedachte van de WIR voor het premiabel zijn van substitutie-investeringen van elektriciteitscentrales. Wij hebben begrepen dat de meeste pijn hier spoedig uit zal zijn ten gevolge van de nieuwe subsidieregeling van Economische Zaken en Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening voor de investeerders in de non-profitsector. Ligt het in de verwachting dat de streefdatum van inwerkingtreding nog dit voorjaar wordt gehaald?

Er is gediscussieerd over de wenselijkheid van een tegenhanger van deze subsidieregeling in de zin van een

sluitstuk op de WIR voor milieuvriendelijke investeringen in de non-profitsector. Zou de Regering nader willen toelichten waarom met betrekking tot de verbetering van het leefmilieu, waarvan de merites op zich zelf vaststaan, de situatie minder sprekend is dan bij energiebesparing? Het tegenover elkaar zetten van de profit- en non-profitsector kan hier toch niet het beslissende onderscheid zijn, gelet op de voorname plaats die het milieu-aspect inneemt in het algemene facettenbeleid?

De mening van de bewindslieden die ik vind op bladzijde 13 van de nota naar aanleiding van het eindverslag dat verlaging van de basispremie ten gunste van de investeringen van de non-profitsector niet zinvol zou zijn en dat het langs deze weg bekostigen van subsidies ten behoeve van de non-profitsector zou neerkomen op een ongewenste lastenverzwaring van het bedrijfsleven, onderschrijft mijn fractie van harte.

Naar mijn mening zou er dan sprake zijn van uitholling van de WIR-middelen die exclusief aan de profitsector toekomen. In het eindverslag hebben wij een aantal vragen gesteld naar aanleiding van een adres van de Stichting Centraal Bureau Levensmiddelenbedrijf. Wij hebben waardering voor het verhelderende antwoord waaruit blijkt dat niet op voorhand vaststaat dat op grond van artikel 23d, tweede lid Wet Vpb '69 geen aanspraak op een investeringsbijdrage bestaat. Ook het antwoord op de vraag naar de investering in een huurrecht gaf ons meer inzicht in de materie. Wel heb ik nog een vraag over de eventuele desinvesteringbijtelling die plaatsvindt bij de huurder bij beëindiging van de huurovereenkomst ter zake van door hem aangebrachte verbeteringen een vergoeding ontving. Kunnen er in de praktijk nog problemen rijzen op het punt van het aanbrengen van een scheiding tussen de vergoeding voor aangebrachte verbeteringen en die wegens gekweekte goodwill? Om tot een juist bedrag ter zake van de investeringsbijtelling te komen, is dit toch noodzakelijk?

Het betoog op blz. 8 in de nota naar aanleiding van het eindverslag over de vraag of het percentage van 50 als maximum voor investeringen in installaties nog redelijk is, vinden wij overtuigend. Met name in de zwakke BRT-gebieden, maar ook in de ROT-gemeenten behoort een maximale ruimte over te blijven voor een beleid gericht op het stimuleren van energiebesparende en milieuverbeterende investeringen.

Van Dis

Het voorbeeld van de investering in een kolenstookinstallatie in een BRT-gebied is met het oog op de toekomst een realistisch voorbeeld. Zou een lager maximum dan 50 gekozen zijn, welke ruimte zou er dan nog resteren na aftrek van het bodembedrag in de WIR-premie, bestaande uit basispremie en BRT-toeslag? Juist bij een investering in een kolenstookinstallatie zou dit gebrek aan beleidsruimte des te meer knellen gezien de expliciete bedoeling van cumulatieve werking van energie- en milieutoeslag. Kunnen de bewindslieden instemmen met onze typering van het bodembedrag in de WIR-premie als het gaat om basispremie en BRT ten opzichte van de meer sturende energie- en milieutoeslag? Draagt in een gebied met een zwakke economische structuur, dat dus al op achterstand staat, ook de BRT in vergelijking met de toeslagen uit de tweede fase, niet meer het karakter van een basispremie, van een vaste bodem in de WIR-premie? Juist vanuit die opvatting dient de beleidsruimte boven die vaste bodem zo groot mogelijk te blijven om BRT-gebieden en ROT-gemeenten gelijkelijk van de tweede fase te laten profiteren. Onder deze omstandigheden zijn wij van mening dat ook bij een 50%-maximum voor investeringen in installaties de eigen verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven die wij wensen te benadrukken, nog voldoende gestalte kan krijgen. Als positief noteren wij, dat niet is ingegaan op de suggestie om de milieutoeslag te beperken tot investeringen die meer omvatten dan de 'best uitvoerbare technieken'.

Benadrukt moet worden dat ook de milieutoeslagen staan in het algemene kader van het stimuleren van bedrijfsinvesteringen en dat aan de andere kant het milieubeleid van de overheid veel meer omvat dan het facettenbeleid. Wanneer onvoldoende rekening zou worden gehouden met het karakter van bedrijfsinvesteringen, dat wil zeggen met het criterium van wat uit kostenoopt voor een normaal renderend bedrijf nog aanvaardbaar te achten is, zou dat wel eens averechts op de investeringslust kunnen uitwerken. Mogen wij uit het antwoord op blz. 9 van de nota ter zake afleiden dat er binnen het Ministerie toch nog gestudeerd wordt op de mogelijkheid van het concretiseren van de gedragsnorm 'best uitvoerbare technieken' naar concrete bedrijfsmiddelen en investeringssituaties? De nota vermeldt immers dat het op korte termijn niet haalbaar is. Zal het voortschrijden van

de meet-en regeltechniek waarop wij in het eindverslag wezen, hier geen goede diensten kunnen bewijzen?

Wij zouden voor een concretisering van de 'best uitvoerbare technieken' willen pleiten vanuit de gedachte dat het dan mogelijk zou zijn een meer gedifferentieerd beleid te voeren, waarbij zelfs rekening gehouden zou kunnen worden met rendementsverschillen in de verschillende bedrijfstakken. Is het een gedachte die de bewindslieden aanspreekt en, minstens zo belangrijk, is het op afzienbare termijn haalbaar?

Wat betreft investeringen in recyclingprocessen zou onze fractie gaarne nog wat opheldering ontvangen over de mogelijkheden die de milieutoeslag biedt. Zullen deze processen pas in een latere fase, bij de verdere uitbouw van lijst II, in aanmerking kunnen komen? Werkt het criterium dat het moet gaan om afval 'hoofdzakelijk voortgebracht binnen de eigen onderneming' voor deze uit milieu-oogpunt en grondstofbeleid toch uiterst belangrijke processen, hier niet te star? Hoe is in dit verband de positie van degene die er zijn bedrijf van maakt om voor derden recycling te doen plaatsvinden?

Vele wijzigingsvoorstellen die in het kader van de WIR gedaan kunnen worden stuiten af op bezwaren van praktische aard, die voor een groot deel zijn gelegen in de uitvoeringssfeer. Mijn fractie heeft er begrip voor dat de WIR de nodige tijd en ruimte gegeven moet worden om in te spelen op de nieuwe en omvangrijke taken die de tweede fase nu eenmaal met zich meebrengt. Aan de andere kant mogen uitvoeringstechnische redenen niet altijd per definitie het laatste woord hebben.

Wat betreft de vraag of er in de energietoeslag een maximaal besparingsvolume per gulden investeringskosten ingebouwd moet worden, kunnen wij ons echter wel vinden in de argumenten van de Regering. Voorkomen moet worden dat ook in de gevallen waarvan het energetisch rendement op voorhand vaststaat, bij voorbeeld de isolatie-investeringen, sprake zou moeten zijn van voor-aanmelding en een toetsing op besparingsvolume. De praktische uitvoeringstechnische voordelen van het onderscheid tussen A en B-investeringen uit de lijst zouden dan geheel komen te vervallen.

Daar komt nog bij dat, mede met het oog op de onder de voorheen bestaande energiebesparingsregelen opgedane ervaringen, aangenomen mag worden dat de omvang van investeringen met een als het ware te hoog besparingsrendement beperkt zal blijven. Ik

zei al dat uitvoeringstechnische moeilijkheden niet altijd en per definitie het laatste woord moeten hebben. Wij zouden het de bewindslieden in dat geval wel wat al te gemakkelijk maken! Juist wanneer het gaat om vragen van meer principiële aard zijn wij niet geneigd reeds op voorhand al te zwaar aan praktische uitvoeringsproblemen te tillen.

Eén van die principiële vragen in dit verband is toch wel in hoeverre de onderscheiden sectoren van ons bedrijfsleven op een gelijkwaardige wijze profijt kunnen trekken van het systeem van de WIR. Ik kom dan op de vraag – de bewindslieden hebben dat inmiddels naar ik aanneem reeds begrepen – in hoeverre de sector waarvan wij het bij de economische groei voor een belangrijk deel van hebben te verwachten, het midden- en kleinbedrijf, van de thans voorgestelde energie- en milieutoeslag zal kunnen profiteren. Ik doel in dit verband op de bij de toeslagen van de tweede fase ingebouwde minimale investeringsbedragen, de zogenaamde drempels die dan bovendien nog als franchise moeten gelden.

Ook onze fractie heeft zich daar reeds in het voorlopig verslag tegen verzet door ondermeer uit te spreken dat onze reeds bij de invoering van de WIR bestaande vrees dat het midden- en kleinbedrijf er door de grote toeloop van WIR-aanvragen karig af zou komen, nu dan toch bewaarheid dreigt te worden. Is het niet ontoelaatbaar dat uitvoeringsproblemen bij de betreffende ministeries worden afgewenteld op het midden- en kleinbedrijf? Het antwoord op onze vraag of er, alvorens te komen tot deze hoge drempel, enig onderzoek werd verricht naar de in dit verband relevante investeringen in het midden- en kleinbedrijf en in de land- en tuinbouw heeft ons niet kunnen bevredigen. De ervaringscijfers met de voorheen bestaande besparingsregelingen voor 1977 en 1978 bleken inderdaad slechts de enige cijferbronnen, die ter beschikking stonden om de effecten van de drempel te analyseren.

De daaruit voortvloeiende gegevens werden in de memorie van toelichting in paragraaf 4.1 samengevat. De memorie van antwoord betitelde deze gegevens als schaars maar interessant. In hoeverre kunnen deze cijfers echter als representatief gelden voor de investeringsbehoefte, nu wat betreft de regeling van Economische Zaken per definitie de gegevens ontbraken over de potentiële energiebesparing van investeringen beneden de f 10.000? Ten opzichte van de subsidieregeling van

Van Dis

VRO betekent de thans voorgestelde drempel een zeer forse verhoging. Heb ik goed begrepen dat de enige compensatie voor deze kloof ligt in de verruiming van de grondslag van de drempel? Wij achten dit wel zeer onvoldoende, te meer daar de door de SER voorgestelde drempel reeds meer dan twee maal zo hoog was dan de algemene WIR-drempel. Heeft de SER dan geen enkel oog gehad voor de uitvoeringstechnische problemen waar de Regering zo zwaar aan tilt?

Is nog overwogen om de grondslag van de drempel te verruimen, in die zin dat de periode, waarbinnen de zaken waarin wordt geïnvesteerd ten behoeve van één inrichting in gebruik moeten zijn genomen, wordt verlengd? Wat zouden de consequenties zijn indien deze periode op 1 jaar zou worden gesteld? Veel zal afhangen van de interpretatie van het begrip 'een samenhangend geheel van in eenzelfde periode gerealiseerde investeringen' die dan te zamen als één aanvraag zullen kunnen gelden. Zal het lijsten-systeem met de categorie-indeling hier voldoende soepel werken?

Het voorgaande betekent overigens niet, dat wij geen begrip zouden hebben voor de uitvoeringsproblemen ten aanzien van de nieuwe toeslagen, waarmee de DIR wordt geconfronteerd. Aan de andere kant vinden wij in het verwijzen naar het niet-geïndexeerde karakter van de drempel van f 12.500 onvoldoende garanties voor een brede toepassing. Daar komt bij, dat ons uit betrouwbare bron te kennen is gegeven, dat een gefaseerde verlaging van deze drempel vanuit organisatorisch oogpunt voor de DIR niet volstrekt onoverkomenlijk zou zijn. Wij kunnen ons indenken dat het aantrekken van 7 à 8 extra medewerkers door de DIR, om op een drempel van f 10.000 te komen, niet onuitvoerbaar is. Na verloop van bij voorbeeld twee jaar zouden er nog wat extra medewerkers aangenomen kunnen worden zodat de grens dan bij voorbeeld op f 7500 komt te liggen. De Regering erkent zelf ook dat de hoogte van de drempel met het oog op de uitvoerbaarheid niet mathematisch exact is vast te stellen. Wat vindt zij van deze suggestie, gericht op een gefaseerde afbouw van de drempel, te beginnen bij een hoogte van f 10.000?

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil deze bijdrage beëindigen met een opmerking naar aanleiding van de gevoerde discussie rond de wenselijkheid, dat ook de lagere overheden subsidies zouden krijgen voor hun rioolwaterzui-

veringsinstallaties. Uiteindelijk zijn wij wel gelukkig met de handhaving van de strikte scheiding tussen profit- en non-profitsector, maar waar het mij vooral om te doen is, is dat het in de memorie van antwoord op pag. 19 kennelijk nodig geacht werd, duidelijk afstand te nemen van overheidsorganisaties die misbruik maken van WIR-premies, althans duidelijk tegen de bedoelingen van de wetgever in WIR-premies trachten te verwerven door op zich gezien oneigenlijke handelingen te verrichten. Is het feit, dat zelfs de Regering gemeend heeft, de mogelijkheid van frauduleuze handelingen door overheidsinstellingen op voorhand niet te moeten uitsluiten, geen teken van het algemene verval van waarden en normen, óók op fiscaal gebied? Zeker de overheid dient onkreukbaar te zijn; de waardigheid en de verantwoordelijkheid van het hoge overheidsambt zijn hier in het geding. Als ook hier verschuivingen in zouden optreden komen wij in de chaos terecht. Zijn de eerste tekenen daarvan al niet zichtbaar? Onze fractie keurt deze handelwijze onomwonden af en hoopt dat ook de Regering ter zake de nodige maatregelen zal treffen.

Mevrouw **Epema-Brugman** (PvdA): Ik denk dat iedereen die handelwijze afkeurt; de heer Van der Spek heeft indertijd over dit probleem vragen gesteld. Maar vindt u het dan niet een goede zaak, een regeling voor de non-profit-sector in te voeren waarbij de rioolwaterzuiveringsinstallaties wel een subsidie krijgen? Ik verwachtte dat u daarop zou ingaan en niet op het verval van zeden in Nederland.

De heer **Van Dis** (SGP): Ik ben het met u eens dat vanuit milieu-oogpunt al het mogelijke moet worden gedaan om overal waar dit nodig is rioolwaterzuiveringsinstallaties te bouwen, maar het laatste deel van mijn betoog vond ik belangrijk genoeg om naar voren te brengen.

□

De heer **Engwirda** (D'66): Bijna een jaar na indiening staat het wetsontwerp voor de 2e fase van de WIR thans in deze Kamer ter discussie. In het licht van de gemiddelde duur, die met de behandeling van wetsontwerpen gemoeid is, is dat zeker niet lang. Toch heeft de Minister van Economische Zaken de afgelopen maanden deze Kamer enkele malen tot een spoedige behandeling aangespoord. De belangrijkste reden daarvoor was, dat de tijdelijke subsidieregelingen voor energiebesparende investeringen

door het bedrijfsleven ruim een jaar geleden zijn afgelopen. Door deze samenloop van omstandigheden ontstond de zotte situatie, dat uitgerekend in 1979, het jaar waarin een verdbelinié van de ruwe olieprijsen plaatsvond, de sector, die meer dan de helft van het totale energieverbruik in ons land voor zijn rekening neemt, namelijk het bedrijfsleven door de overheid nauwelijks of niet gestimuleerd werd tot het verrichten van energiebesparende investeringen. Ik kan me goed voorstellen, dat de Minister van Economische Zaken, die dat jaar toch al zo geplaagd werd door de verwijten dat hij een té vrijblijvend energiebeleid voerde, met die situatie danig in zijn maag zat. Achteraf gezien was het natuurlijk veel beter geweest om de tijdelijke subsidieregelingen, die in 1977 en 1978 hebben gegolden, tot het moment van totstandkoming van de energietoeloeslag in de WIR en in ieder geval gedurende het jaar 1979 door te laten lopen.

Nu dit niet gebeurd is, is het natuurlijk van het grootste belang dat een snelle besluitvorming over de tweede fase van de WIR tot stand komt. De urgentie daarvan wordt eigenlijk al aangegeven door het feit, dat wij vandaag met deze wijziging van de Wet Investeringsrekening in feite een stuk belastingwetgeving behandelen nog voordat er een nieuwe Staatssecretaris voor belastingzaken is benoemd. Kennelijk is het zo moeilijk om zo'n Staatssecretaris te vinden, dat we daarvoor wellicht tot de invoering van een arbeidsplaatsentoeslag in de 3e fase van de WIR moeten wachten.

Mijnheer de Voorzitter! In hoeverre treft de Kamer schuld, dat dit wetsontwerp pas vandaag behandeld wordt? Ik denk dat dat slechts in zeer beperkte mate het geval is. Ondanks het feit, dat ook voor deze tweede fase van de WIR als uitgangspunt heeft gegolden, dat de te treffen regelingen eenvoudig, duidelijk en objectieverbaar dienen te zijn, kan toch een vraagteken worden geplaatst bij de eenvoud van de thans voorgestelde wetgeving. Ook zou ik er op willen wijzen, dat het denken van de Regering over de vormgeving van de thans voorgestelde energie- en milieutoeslag in de loop van de schriftelijke voorbereiding van dit wetsontwerp op enkele punten belangrijke wijzigingen heeft ondergaan. Ik denk dan met name aan de invulling van de lijsten van investeringen, die voor de voorgestelde toeslagen in aanmerking komen. Al met al ben ik van mening, dat, zonder dat ik de Regering zou willen verwijten de zaken node-

Engwirda

loos ingewikkeld te hebben gemaakt, het karakter van de wetswijziging toch zo gecompliceerd is, dat een grondige schriftelijke voorbereiding alleszins op zijn plaats was. Dat dit bijna een jaar heeft moeten duren, was naar mijn mening dan ook vrijwel onvermijdelijk.

Mijnheer de Voorzitter! Voordat ik overga tot bespreking van de energie- en milieutoeslag, eerst nog enkele algemene opmerkingen over de WIR. De WIR is opgezet als belangrijk instrument ter verwezenlijking van de continuïteits- en selectiviteitsdoelstellingen uit de Nota Selectieve Groei. Nu dit instrument bijna 2 jaar werkt, dringt zich natuurlijk de vraag op in hoeverre het lukt die doelstellingen via dat instrument te verwezenlijken. De vraag naar de evaluatie van de werking van de WIR dus. In de schriftelijke voorbereiding heeft de Regering gezegd, dat het nog wel enkele jaren kan duren voordat een goede evaluatie mogelijk is. Ik vind het erg jammer, dat dit zo lang moet duren. Het zou immers een slechte zaak zijn, wanneer pas over enkele jaren blijkt, dat het instrument op onderdelen niet of nauwelijks of wellicht zelfs averechts heeft gewerkt. Zo zou je je de vraag kunnen stellen of de hoofddoelstelling van de WIR, het scheppen van extra werkgelegenheid, wel in alle gevallen gediend is met het subsidiëren van de produktiefactor kapitaal, zoals dit nu via de WIR gebeurt. Het relatief goedkoper maken van de kapitaalskosten kan immers net zo goed tot het vernietigen als tot het scheppen van arbeidsplaatsen leiden.

Een tweede vraag die zich opdringt, is of de continuïteitsdoelstelling wel via het WIR-instrument dient te worden nagestreefd. Het nastreven van de continuïteitsdoelstelling kan immers theoretisch heel makkelijk in strijd komen met het nastreven van de selectiviteitsdoelstelling. Om een voorbeeld te nemen, dat verband houdt met de vandaag te bespreken toeslagen: via de basispremie wordt een energieverslindende investering evenzeer gepremieerd als een energiebesparende investering. Dat zelfde geldt voor een milieuvervuilende investering, voorzover die de wettelijke normen niet overschrijdt, tegenover een milieuvriendelijke investering.

Het zou daarom naar mijn mening heel goed denkbaar zijn, dat het beter is de continuïteitsdoelstelling niet via het WIR-instrument na te streven, maar via maatregelen gericht op rendementsherstel, zoals de invoering van een systeem van inflatieneutrale

belastingheffing. Door niet langer te proberen via de WIR de continuïteitsdoelstelling na te streven zou tegelijkertijd de ruimte vergroot worden om het selectiviteitskarakter van dit instrument verder te versterken. Dit zou betekenen, dat de basispremie geleidelijk verder zou worden afgebouwd ten gunste van meer ruimte voor selectiviteitsimpulsen via de toeslagen. Wat vindt de Minister van Economische Zaken van deze gedachtengang? Is hij bereid aan de evaluatie van de tot dusver bereikte resultaten met de WIR grote prioriteit te geven? Op welke termijn zal een dergelijke evaluatie mogelijk zijn?

Mijnheer de Voorzitter! Wat moeten wij ons verder voorstellen van de toekomstige vormgeving van de WIR? In de Sectornota is sprake van de opzet van een projectmatige arbeidsplaatsentoeslag, alsmede van een onderzoek naar de mogelijkheid van een structuurverbeteringstoeslag. Verder is er dan ook nog de innovatietoeslag, waarover door de SER onlangs een advies is uitgebracht. De vraag is natuurlijk of er nog wel ruimte is voor verdere toeslagen, gezien het mijns inziens juiste uitgangspunt van de Regering, dat in ieder geval 50% van de investeringskosten voor rekening van de onderneming dienen te blijven. Ook al om die reden vraag ik me af of een verdere geleidelijke afbouw van de basispremie niet voor de hand ligt om zo de nodige ruimte te creëren voor deze nieuwe toeslagen. Wanneer kunnen wij de derde fase van de WIR verwachten? Kan de Minister van Economische Zaken meedelen welke nieuwe toeslagen in die derde fase zullen worden opgenomen? Zal de derde fase tevens de laatste fase zijn of komt er daarna nog een vierde fase?

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu toe aan de thans aan de orde zijnde toeslagen. Ik begin met de energietoeslag. Over het algemeen kan mijn fractie met de voorgestelde opzet wel instemmen. De hoogte van de toeslag voor energiebesparende investeringen van 10% lijkt mij juist, ook al besef ik dat door de verdubbeling van de ruwe olieprijsen, die sinds de indiening van het wetsontwerp heeft plaats gevonden, de rentabiliteit van besparingsinvesteringen in de komende jaren sterk zal verbeteren. Toch ben ik het met de Regering eens, dat de uitvoeringsproblemen verbonden aan het stellen van een bovengrens aan de besparende hoeveelheid energie voor te premieren investeringen momenteel nog zodanig groot zijn, dat het beter is hier vooralsnog van af te zien.

Meer moeite heb ik met de voorstellen voor de premiëring van de z.g. substitutie-investeringen. Uit de schriftelijke voorbereiding is duidelijk naar voren gekomen, dat er een potentiële strijdigheid bestaat tussen de energie- en de milieutoeslag voor wat betreft de investeringen in kolenstookinstallaties.

Kolenstookinstallaties leiden tot milieuvervuiling, ook al is dat een relatieve vervuiling, zoals de Regering dit noemt. Toch is er niet aan te ontkomen, dat de komende jaren meer kolën zullen moeten worden ingezet voor onze energievoorziening. Ik heb er daarom wel vrede mee, dat kolenstookinstallaties in principe voor beide toeslagen in aanmerking komen. Wel vraag ik me af of deze potentiële tegenstrijdigheid tussen de doelstellingen van beide toeslagen geen consequenties dient te hebben voor de gevallen waarin de energietoeslag wordt toegekend. Het lijkt mij logisch om dit verband tot stand te leggen, bij voorbeeld door de energietoeslag alleen toe te kennen als de investering gepaard gaat met milieuvoorzieningen volgens de best uitvoerbare technieken.

Ziet de Minister kans om een dergelijke beperking aan te brengen in de lijsten, die voor de energietoeslag zullen worden opgesteld? Mij lijkt dit van groot belang. Andersom is het namelijk wel gebeurd. Uit de schriftelijke voorbereiding blijkt dat voor de samenstelling van de lijsten van investeringen die voor de milieutoeslag in aanmerking komen, als één van de criteria heeft gegolden dat de te premiëren milieu-investering niet tot een excessief energieverbruik dient te leiden. Naar analogie daarvan zou het naar mijn mening voor de hand liggen, te eisen dat om in aanmerking te komen voor de energietoeslag kolenstookinstallaties moeten zijn uitgerust met milieuvoorzieningen volgens de best uitvoerbare technieken. Mijn vraag aan de Minister is, of hij bereid is, deze voorwaarden in het systeem van de lijsten in te bouwen. Zo nodig zal ik daarover in 2e termijn een uitspraak van de Kamer vragen.

Een tweede opmerking ten aanzien van de substitutie-investeringen betreft de premiëring van zonne- en windenergie. Ik vind het nogal onbegrijpelijk, dat daarvoor geen hogere toeslagen zijn toegekend dan 15%. Nu kan het immers gebeuren, dat een kolenstookinstallatie via de combinatie van energie- en milieutoeslag een hogere effectieve premiëring verkrijgt dan een investering in zonne- en windenergie.

Engwirda

Ik vind dat ongewenst. Bovendien lijkt mij een hogere premiëring van zonne- en windenergie-investeringen ook noodzakelijk vanuit het oogpunt, dat het hier om stromingsbronnen gaat, die voor onze toekomstige energievoorziening, zeker op langere termijn, van het grootste belang zijn. Op die gronden zou ik er sterk voor willen pleiten, het toeslagpercentage voor investeringen in zonne- en windenergie te verhogen tot 25%. Is de Regering hiertoe bereid? Zo nodig zal ik ook daarover in 2e termijn een uitspraak vragen.

Ik kom dan toe aan de milieutoeslag. Ik kan mij met de voorgestelde opzet daarvan in grote lijnen wel verenigen. Ik zou er echter wel voor willen waarschuwen, dat wij van de effecten van deze milieutoeslag geen al te grote illusies moeten hebben. Van de invoering van deze toeslag alleen zal zeker niet een beslissende impuls uitgaan voor echte selectieve groei in de zin van milieuvriendelijke productie-activiteiten. Datzelfde geldt trouwens ook voor de energietoeslag.

Eerder moeten wij verwachten, dat via deze toeslagen een zekere stimulans zal worden gegeven tot het schonen, respectievelijk energie-efficiënter maken van bestaande bedrijvigheid. Dat is natuurlijk mooi meegenomen, maar duidelijk iets anders dan het oorspronkelijke beeld van selectieve groei, zoals dat uit de door het vorige kabinet uitgebrachte nota van die naam naar voren kwam. Daarvoor is meer nodig. Daarvoor is met name nodig, dat de Regering een op selectieve groei gebaseerde strategie opstelt, waarvoor ik tijdens de begrotingsbehandeling van Economische Zaken drie weken geleden in deze Kamer heb gepleit. Daarvoor is nodig, dat de Regering initiatieven neemt, zoals dat pas geleden eigenlijk voor het eerst gebeurd is via het aangekondigde plan om in Oost-Groningen het opzetten van 10 instrumentenfabrieken te stimuleren. Dat is pas echte selectief groeibeleid. Ik hoop dat er meer van dat soort initiatieven zullen volgen.

Zo zou het naar mijn mening een goede zaak zijn, wanneer de Regering initiatieven zou ontwikkelen voor het stimuleren van milieu-industrie in de zwakkere regio's van ons land. Het ontwikkelen van schone processen, zuiveringstechnologie en regelings-technieken zou langs die weg kunnen worden gestimuleerd. In samenhang met zulke initiatieven zou de milieutoeslag een veel grotere betekenis kunnen krijgen. Is de Minister van Eco-

nomische Zaken bereid om in overleg met zijn collega's van Volksgezondheid en Milieuhygiëne en van Wetenschapsbeleid zulke initiatieven te nemen? Graag hoor ik ook een reactie van de Ministers op de zojuist ontwikkelde gedachtengang inzake de betekenis, die aan de nu voorgestelde milieu- en energietoeslag moet worden toegekend.

Mijnheer de Voorzitter! Tot slot wil ik nog enkele opmerkingen maken over de uitvoeringsproblematiek. Ik heb er grote bezwaren tegen, dat om redenen van uitvoerbaarheid door de Regering een drempel van f 12.500 wordt voorgesteld, die tevens als franchise zal moeten fungeren. Dit zal er ongetwijfeld toe leiden, dat de voorgestelde energie- en milieutoeslagen voor het midden- en kleinbedrijf, alsmede voor de land- en tuinbouw slechts zeer beperkte betekenis zullen hebben. Hoe is het toch mogelijk, dat terwijl talloze officiële verklaringen van dit kabinet, inclusief de regeringsverklaring, bol staan van de gemeenplaatsen over het belang van het midden- en kleinbedrijf voor onze samenleving, daarvan in de praktische uitwerking van het beleid altijd zo bitter weinig is terug te vinden? Dat gold al voor de steunverlening aan individuele bedrijven, waarvan in het eerste halfjaar van 1979 90% van de uitgetrokken gelden ten goede kwam aan grote bedrijven.

Een ander recent voorbeeld is de beëindiging van het landelijk project bedrijfsvoorlichting. Nu is het dan weer de hoge drempel die voor de milieu- en energietoeslag wordt gehanteerd. Het leek met de WIR in de eerste fase via de kleinschaligheidstoeslag de goede kant op te gaan. Nu gaan we met een hoge drempel voor deze toeslagen weer de verkeerde kant op. Ik vind dat onbegrijpelijk en ik heb daarom in aansluiting op het SER-advies van maart vorig jaar een tweetal amendementen ingediend die ertoe strekken, deze drempel te verlagen tot f 5000, de verlaagde drempel niet langer als franchise te hanteren en voor de toepassing van die drempel de verwante energie- respectievelijk milieu-investeringen in aanmerking te laten komen, die door een onderneming gedurende één kalenderjaar verricht zijn.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 17.48 uur tot 19.45 uur geschorst.

Aan de orde is de behandeling van de ontwerpen van (rijks)wet:

Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepaling inzake de regeling van delen van het recht in algemene wetboeken en tot opneming van een bepaling inzake algemene regels van bestuursrecht (15 046);

Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake de buitenlandse betrekkingen (15 049, R 1100);

Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet, strekkende tot het doen vervallen van de artikelen 73 en 190-192 (15 468).

De algemene beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! De drie grondwetswijzigingen die wij vanavond behandelen, behoren niet tot de meest opzienbarende. De veranderingen worden soms gekenmerkt door het in grote mate vasthouden aan de bestaande bepalingen, maar soms ook door de gedachte dat er een grote schoonmaak moet worden gehouden. De vraag komt daarbij op of men niet met al te groot enthousiasme te veel artikelen in de poubelle heeft willen deponeren. 'Poubelle' is het Franse woord voor afvalcontainer, maar het klinkt vriendelijker.

De heer **Roethof** (PvdA): Zeg maar: vuilnisbak!

De heer **Verbrugh** (GPV): Ik zou over elk wetsontwerp afzonderlijk enkele opmerkingen willen maken.

In de schriftelijke voorbereiding van het eerste wetsontwerp is enigszins tastenderwijs geprobeerd uit te zoeken wat nu de waarde is van dit z.g. codificatie-artikel. Het is duidelijk dat daarover nogal wat verschil van mening mogelijk is. Zo kan men verdedigen dat een codificatie-artikel niet nodig is omdat ook zonder een grondwetsartikel codificatie als een eis van doelmatigheid wel zal worden nageleefd. Maar ook al is er een codificatie-artikel, dan is toch wel gebleken dat, gelet bij voorbeeld op de verspreid voorkomende strafrechtbepalingen in onze wetgeving, men zich door dit artikel niet al te zeer gebonden behoef te achten.

In de schriftelijke stukken is de vraag aan de orde geweest hoe de regeling van burgerlijk recht in medebewind

Verbrugh

moet worden verklaard. In de memorie van antwoord las ik dat naar de mening van de bewindslieden een delegatie van burgerlijk recht aan lagere openbare lichamen door het huidige artikel 164 van de Grondwet niet is uitgesloten. Ten bewijze daarvan wordt gewezen op een aantal artikelen in het Burgerlijk Wetboek die ruimte laten voor regelend optreden van lagere openbare lichamen. Ik heb dit een wat merkwaardige passage gevonden. Is het immers niet eerder zo dat deze delegatie aan lagere openbare lichamen heeft plaatsgevonden ondanks artikel 164 van de Grondwet?

Een wat conservatief element in dit codificatie-artikel is ook dat het zaken regelt die grotendeels al lang geregeld zijn en andere zaken ongeregeld laat die mijns inziens juist om regel vragen. Ik bedoel er dit mee. Op het terrein van het burgerlijk recht, het strafrecht en het burgerlijk- en strafprocesrecht kent ons land reeds een lange traditie van codificatie. En ook al zou het codificatie-artikel uit de Grondwet bij deze algemene grondwetsherziening verdwijnen dan nog zal er mijns inziens aan de codificatie op deze rechtsterreinen weinig veranderen. Maar op het terrein van bijvoorbeeld de sociale wetgeving, dat schreeuwt om codificatie, gebeurt er heel weinig. Reeds in de vorige eeuw heeft dr. A. Kuyper gepleit voor een wetboek van de arbeid. Als dat toen al gewenst was, dan is het dat nu zeker. Het merkwaardige feit doet zich dus voor dat, waar codificatie echt gewenst is, de Grondwet geen regel stelt.

Uitvoerig is de Regering ingegaan op de vraag of de voorgestelde redactie de mogelijkheid openlaat om door een wijziging van de artikelen 87 Provinciewet en 197 Gemeentewet overtredingen van provinciale en gemeentelijke strafverordeningen als misdrijven te kwalificeren. Ik kan niet zeggen dat het verhaal van de Regering mij geheel heeft overtuigd. Ik begrijp heel best dat zij bijzonder weinig voelt voor regeling en strafbaarstelling van misdrijven in de sfeer van de lagere openbare lichamen. Het gaat hierbij inderdaad om de belangrijke zaak van rechtsgelijkheid door het gehele land.

De conclusie van de Regering is dat, als de wetgever door een wijziging van provincie- of gemeentewet de mogelijkheid zou openen om een overtreding van een provinciale of gemeentelijke verordening als misdrijf te kwalificeren, hij daarmee, gelet op de strekking van de grondwettelijke codificatie-opdracht, in strijd met de Grondwet

zou handelen. Is dit niet wat mager? Is immers al niet eerder gebleken dat, wanneer men praat over de strekking van een bepaald grondwetsartikel, de wetgever daar niet zoveel boodschap aan heeft? Men wijst dan op de veranderde maatschappelijke omstandigheden en zienwijzen, waarbij de letterlijke formulering van de Grondwet overeind kan blijven, maar waarbij een geleidelijke inhoudelijke aanpassing toch mogelijk blijft. Ik had gehoopt dat de Minister zou zeggen: Noem eens voorbeelden! Hij voelt waarschijnlijk aan dat het waar is wat ik heb gezegd.

Minister **Wiegel**: Misschien vraag ik het u in mijn antwoord. Dan is het iets voor uw tweede termijn.

De heer **Verbrugh** (GPV): Uitstekend.

Is het daarom niet beter, in de Grondwet rechtstreeks te bepalen dat lagere publiekrechtelijke lichamen geen verordeningen maken die handelingen tot een misdrijf maken?

Vervolgens zou ik iets willen zeggen over de bepalingen inzake de buitenlandse betrekkingen. Zoals in de stukken reeds is gezegd kan mijn fractie zich vinden in het streven van de Regering, ook hier meer duidelijkheid te scheppen en overbodige details weg te laten. Dat neemt niet weg dat wij niet met alle formuleringen even gelukkig zijn. Mijn fractie acht het een verbetering dat de Regering zich door de schriftelijke discussie heeft laten overtuigen en een nieuw artikel 5.2.0 heeft ingevoegd, luidende: 'Bij het voeren van het buitenlandse beleid bevordert de Regering de ontwikkeling van de internationale rechtsorde'. Het is een goede zaak dat dit programmatische element in onze grondwet blijft. Ook al is hiermee inhoudelijk weinig bepaald, toch geeft het in elk geval aan dat de Regering in het geheel van de internationale samenleving een positieve rol moet spelen en zich niet alleen maar kan laten leiden door nationaal belang.

Nu de Regering deze programmatische taak ook in de nieuwe Grondwet zal handhaven, mag natuurlijk de vraag worden gesteld wat zij globaal verstaat onder 'de ontwikkeling van de internationale rechtsorde'. Daaraan moet toch een idee ten grondslag liggen omtrent de eigen aard en typische structuur van de internationale rechtsorde. Ik ben blij dat de Minister van Buitenlandse Zaken er vanavond is. Ik zou het op prijs stellen als hij daarover het antwoord wil geven. Een onderdeel van het streven naar een internationale rechtsorde is gisteren reeds in een openbare commissievergadering

behandeld, toen uitvoerig is gediscussieerd over de mensenrechten en het buitenlandse beleid. Bij de internationale rechtsorde gaat het natuurlijk om meer zaken, bij voorbeeld om de betekenis van de nationale staat en de wijze van omgaan met elkaar in het interstatelijk verkeer.

Er zijn ook andere vragen. De laatste jaren wordt nogal eens geschreven over de bevordering van een nieuwe internationale economische orde. Ik zou aan de Minister willen vragen in hoeverre ook dit in zijn ogen valt onder de grondwettelijke opdracht aan de Regering tot ontwikkeling van de internationale rechtsorde. Gaat het hier wellicht om een andere zaak?

Ik blijf het een te betreuren verarming van de nieuwe Grondwet vinden dat niet langer wordt bepaald dat de Koning het opperbestuur der buitenlandse betrekkingen derf. Wellicht is de formulering voor wijziging vatbaar, maar de zaak zelf dient mijns inziens in de Grondwet verankerd te blijven. De gedachte dat de behartiging van het interstatelijk verkeer primair een zaak van de Regering is, heeft immers zeer oude papieren. In een reeds eerder genoemd artikel van mr. C. Flinterman uit het Nederlands Juristenblad van 28 oktober 1978 worden indrukwekkende getuigen voor deze opvatting opgesomd. Naast Locke, Montesquieu en Rousseau wijst hij op bestaande bepalingen in de constitutionele regelingen van landen als Amerika, Engeland, Frankrijk, België en Zwitserland.

De argumenten die de Regering aanvoert om het bestaande artikel 58, lid 1 te schrappen, acht mijn fractie niet overtuigend. Het is toch niet voor niets dat er zoveel afzonderlijke aandacht wordt besteed in de Grondwet aan de regeling van onze internationale betrekkingen. Bij het volkenrecht gaat het immers niet primair om mondiale regels voor wereldburgers maar om rechtsafspraken tussen staten. Die afspraken worden gemaakt tussen de hoofden van die staten, in casu de regeringen. Dit is, zoals gezegd, een oude waarheid, die in onze reeds bestaande Grondwet en ook in de constituties van veel andere landen wordt erkend. Er zal misschien voorlopig niet zo veel veranderen, maar de Grondwet zal door deze verarming wel aan betekenis verliezen.

Mijn fractie heeft er in het voorlopig verslag op gewezen dat volgens het voorstel consequent in het midden wordt gelaten wie de buitenlandse betrekkingen onderhoudt. Daardoor wordt het theoretisch mogelijk dat de Tweede Kamer een verdrag aangaat.

Verbrugh

Daarop is in de memorie van antwoord niet gereageerd. Ik herhaal dit punt daarom nog eens in vragende zin. Zal de nieuwe Grondwet het niet toelaten dat de Tweede Kamer bij voorbeeld door middel van een initiatiefontwerp een theoretische mogelijkheid krijgt tot het sluiten van verdragen? Ik geef onmiddellijk toe dat het in de praktijk op korte termijn niet zo'n vaart zal lopen, maar ik zou toch graag van de Minister horen of ook hij niet van mening is dat de genoemde mogelijkheid een consequentie kan zijn van de voorgestelde weglating.

Ik heb nog een vraag over de bekendmaking van verdragsbepalingen en van besluiten van volkenrechtelijke organisaties. In de memorie van toelichting op blz. 11 wordt gezegd dat de bekendmaking op velerlei wijzen kan geschieden. Vervolgens wordt dan opgemerkt dat de bekendmaking niet altijd door een nationale instantie behoeft plaats te vinden. Met name wordt dan gewezen op besluiten van volkenrechtelijke organisaties. Betekent dit dat het in de toekomst mogelijk wordt dat volkenrechtelijke organisaties vaste toegang krijgen tot ons Staatsblad? Dat lijkt me geen aantrekkelijke gedachte. Misschien wil de Minister hierover iets zeggen.

Ten slotte wil ik voor wat dit wetsontwerp betreft mijn waardering uitspreken over het feit dat de Regering het primaat van de huidige Grondwet boven het ongeschreven volkenrecht wil handhaven.

Komend op het laatste wetsontwerp 15 468, merk ik op dat ik het niet juist acht als de nieuwe Grondwet geen enkele bepaling meer over een zo fundamentele zaak voor ons economische verkeer en voor de overheidshuishouding als het geldstelsel zou bevatten. Van de zijde van de PvdA-fractie is er terecht op gewezen dat de voorgestelde schrapping de mogelijkheid biedt, ons gehele nationale monetaire stelsel te doen opgaan in bij voorbeeld een Europese munt, zonder dat daarvoor de Grondwet behoeft te worden gewijzigd. Ook ik acht dit niet wenselijk.

De vervallen artikelen stuk voor stuk nagaande, merk ik bij artikel 73 op dat het mij toch wel juist voorkomt, de tweede volzin uit dit artikel te handhaven. Als de Grondwet in het midden laat wiens beeltenis op de munt mag staan, bestaat de kans dat de persoon van de beeltenis onderwerp van politieke discussie wordt. Waarom zou de beeltenis van de Koningin er nog op moeten blijven, dat is toch volstrekt achterhaald, zal men misschien op-

merken. Zullen dan niet dezelfde kinderachtige kibbelarijen ontstaan als nu over de beeltenis op postzegels? Als een bepaalde postzegel niet bevalt, kan men een andere zegel van dezelfde waarde kopen, maar bij munten kan dat niet.

De heer **Roethof** (PvdA): Misschien ontstaan moeilijkheden over het rand-schrift; dat kan ook!

De heer **Verbrugh** (GPV): Dat is uw zaak! Daarover spreek ik nu niet.

De heer **Van den Broek** (CDA): Dat is een randverschijnsel!

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! De eerste volzin van artikel 190 had betrekking op de verplichtingen van de staat tegenover zijn schuldeisers. De Regering wijst op het rechtsstaatkarakter dat in de Grondwet tot uitdrukking komt. Op grond daarvan zou opnemning van de hier bedoelde bepaling niet nodig zijn. Uiteraard is de staat niet boven de wet verheven, en kent hij dezelfde privaatrechtelijke verplichtingen tegenover de burgers als de burgers onderling. Maar bij de hier in het geding zijnde verplichtingen spelen publiekrechtelijke en privaatrechtelijke aspecten door elkaar heen. Juist het monopolie dat de staat heeft met betrekking tot het geldwezen maakt een afzonderlijke bepaling hierover van groot belang. Wanneer twee partijen moeten handelen met een gelde-eenheid waarvan de betekende waarde van beide partijen onafhankelijk is, zijn afzonderlijke bepalingen niet nodig. Maar nu één van beide partijen de waarde van de gelde-eenheid wel kan beïnvloeden, is een extra waarborg niet overdreven.

Ik betreur het dat de bewindslieden vasthouden aan hun opvatting dat het niet wenselijk is, een bepaling op te nemen dat de wet de wijze regelt waarop de geldelijke verplichtingen van de staat jegens een schuldeiser worden nagekomen, indien met het verstrijken van de tijd de waarde van de gelde-eenheid voor het economisch leven verandert. Naar het oordeel van de bewindslieden zou dit inhouden een overschatting van de rol van de wetgever. Gaat nu echter de Regering als reactie niet uit van een totale onderschatting van de rol van de wetgever? Elke de- of revaluatie wordt toch door de Regering beslist en ook andere zaken zoals de relatie van de munt tot de omvang van nationale bestedingen, heeft de Regering wel degelijk voor tenminste een deel in de hand. Wat is volgens de Minister anders de betekenis van artikel 9, lid 1, van de Bankwet?

Indien de Minister zich echter zo weinig mogelijk wil vastleggen, zou in ieder geval moeten worden bepaald dat het behoud van de waarde van de munt een voorwerp van zorg voor de overheid is. De bewaking van de muntwaarde komt dan op hetzelfde niveau te staan als de sociale grondrechten. De argumenten die de Minister ontleende aan het feit dat niet alle factoren die inwerken op de waarde van de munt, kunnen worden beheerst, zijn dan niet van toepassing, aangezien het spreken over een voorwerp van zorg impliceert dat niet alle factoren kunnen worden beheerst.

□

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Over het voorstel dat als eerste van de grondwetswijzigingsvoorstellen heden op de agenda staat, zal ik enkele zeer beknopte opmerkingen maken. Mijn collega, de heer Nijpels, zal op de twee andere voorstellen uitvoeriger ingaan.

Zowel de volgorde van indiening door de Regering, of misschien eerder de willekeurige nummering door de Kamer zelf, van de wetsontwerpen betreffende het codificatie-artikel en de bepalingen over wetgeving, en in nog sterkere mate het tijdstip van behandeling in deze Kamer, stellen mij voor problemen van systematiek. Wij hebben dat aan het begin van de reeks van grondwetswijzigingen ook gehad. Na het eerste hoofdstuk gingen wij niet over tot het tweede hoofdstuk, maar paktten wij het zevende hoofdstuk aan. Voor de afwisseling begonnen wij maar eens achteraan, een soort van kreeftengang. Dat zal de Minister op zich zelf niet voor problemen stellen, veronderstel ik. Ik zal niet uiteenzetten op grond waarvan ik tot deze veronderstelling kom, maar zo is dat nu eigenlijk ook het geval binnen het vijfde hoofdstuk.

Wij vangen niet aan met de behandeling van wetsontwerp 15 047, waarin de opzet van het hoofdstuk Wetgeving en Bestuur nader is toegelicht. Wij moeten ons nu beperken tot het tweede gedeelte van dat hoofdstuk en daarvan weer slechts het eerste gedeelte.

Een dergelijke fragmentarische tekst dwingt eerlijk gezegd ook, althans mij, tot een fragmentarische benadering, met alle voorbehoud van dien.

In wetsontwerp 15 047 staat de titel van hoofdstuk V, namelijk Wetgeving en Bestuur. Daaronder staat de titel van de eerste paragraaf vermeld, namelijk Wetten en andere voorschriften.

Kappeyne van de Coppello

In wetsontwerp 15049, dat heden wel aan de orde is, staat de titel van de tweede paragraaf vermeld, namelijk Overige bepalingen.

In artikel 5.2.0. staat het woord 'beleid', een interessant novum in de Grondwet. Ik stel daarbij zijdelings de vraag of die term alleen op bestuur betrekking heeft, of ook op wetgeving. Ten slotte staat in het wetsontwerp 15046, waarover ik mag spreken, het woord 'bestuur' impliciet opgenomen in het begrip 'bestuursrecht'. Al die vermeldingen vormen te zamen een soort van zoekplaatje: waar is het bestuur gebleven? Het is nog wel iets anders dan het opperbestuur, dat in oudere grondwetten kwistig door de koning werd gevoerd en dat steeds meer verdwijnt.

Nu hebben zich sinds dat opperbestuur door de koning als algemeen principe allerlei wijzigingen voltrokken in het staatsrechtelijk denken met dien verstande, dat het niet langer noodzakelijk geacht wordt aan de besturende functie op centraal niveau als zodanig, al dan niet in beschrijvende zin, in de Grondwet een plaats te geven. Bij de provincies en gemeenten is dat met betrekking tot de bestuurlijke autonomie in hoofdstuk 7 wel gebeurd. Ik wil nu niet treden in een principiële discussie over de vraag of die ontwikkeling een juiste uitdrukking vindt in de opzet van het vijfde hoofdstuk dan wel of in de tekst van de nieuwe Grondwet nog meer ruimte moet worden gelaten voor nieuwe ontwikkelingen. Ik wil voorlopig alleen maar aandacht vragen voor het volgende.

Bij de behandeling van hoofdstuk 3, betreffende de Staten-Generaal, heb ik mij vragenderwijs beziggehouden met de invloedssfeer van het parlement, niet alleen ter zake van wetgeving maar ook en in het bijzonder met betrekking tot het door de Regering gevoerde bestuur, een invloed niet slechts in controlerende zin maar ook globaal meebepalend op het moment van de vaststelling.

Ik heb die vraag overigens opgeworpen naar aanleiding van door de Regering gebezigde teksten over de meebepalende invloed van de Tweede Kamer op het regeringsbeleid. Daarbij heb ik, zelfs nog niet eens als voorlopig oordeel van mijn fractie maar uitsluitend om een gedachtenwisseling te stimuleren, de vraag geformuleerd of er behoefte aan bestaat de Tweede Kamer een meer geformaliseerde invloed op het regeringsbeleid te geven, bij voorbeeld door haar een recht van amendement toe te kennen op bij de Kamer

ingediende of haar ter kennisneming aangeboden beleidsvoornemens van de Regering, vergelijkbaar met het bestaande recht van amendement van de Tweede Kamer op voorstellen van wet.

Qua procedure zou het misschien voor de hand liggen als ik deze vraag toespits wanneer het bestuur op centraal niveau bij de grondwetswijziging aan de orde komt. Echter, omdat het bestuur als functie op nationaal niveau feitelijk zo zeer is beperkt en bovendien nog gefragmentariseerd, dat wil zeggen bij stukjes en brokjes aan de orde komt, stel ik in het vooruitzicht, hoe paradoxaal dat ook moge lijken, dat ik een in de toekomst mogelijke verhouding tussen Tweede Kamer en bestuur door de Regering op centraal niveau pas, wederom vragenderwijs en zonder voorlopig oordeel, nader kan uitwerken bij wetsontwerp 15047 over de wetgeving, waarbij de gehele opzet van hoofdstuk 5 ten principale aan de orde komt. Ik hoop dat de Kamer en de Regering mij dat geduld willen tonen.

Over de inhoud van wetsvoorstel 15046, behelzende het artikel 5.2.9., heb ik nog een enkele opmerking. Het eerste lid omschrijft nietgeen is overgebleven van de oude codificatieopdracht uit de vorige eeuw, toen de wetgevende arbeid eigenlijk nog in de steigers stond.

Ik heb de uitvoerige schriftelijke discussie daarover uiteraard met belangstelling gevolgd. Door de uitkomst daarvan ben ik niet geschokt. Materieel is er niets veranderd, alleen de afpalingen zijn nog scherper aan het daglicht getreden. De grondwetsvorsers zullen daar dankbaar voor zijn.

Ik was zelf meer gefascineerd door het tweede lid van artikel 5.2.8. dat de wetgever de opdracht geeft algemene regels van bestuursrecht vast te stellen. De Regering legt zich nu reeds vast op deze opdracht, zonder precies te weten wat de omvang van die opdracht is. Begrijpelijkerwijs, maakt de Regering daarbij dankbaar gebruik van het voorontwerp van wet van de commissie-Van Maarseveen. Dat zegt op zichzelf echter nog niets over de omvang van de wetgeving die de Regering mettertijd zal indienen.

Vanuit de PvdA-fractie is schriftelijk geopperd nu maar meteen het administratieve procesrecht even bij de grondwetswijziging mee te nemen. Ik moet zeggen, dat ik het afwijzende standpunt van de Regering op dit punt geheel kan begrijpen. Vijf jaar geleden werkten wij, als Tweede Kamer, mede aan de introductie van een nieuwe ad-

ministratieve rechter, namelijk de afdeling Rechtspraak van de Raad van State, naast de gewone rechter, andere administratieve rechters en het administratief beroep op de Kroon. Die keuze was niet nieuw. Zij werd door een staatscommissie aan het eind van de negentiende eeuw ook gemaakt, zij het met een ander resultaat. Als de wetgevende macht in honderd jaar nog steeds de lijn van divergentie kiest, valt niet aan te nemen de grondwetgever indicaties heeft om één algemene lijn in het administratieve procesrecht te ontwaren, zodanig dat daarop algemene wettelijke regels kunnen worden gegrond.

Een opdracht tot wetgeving in de Grondwet behoeft niet tot onmiddellijke uitvoering te leiden. Dat blijkt wel: de grondwetswijziging in 1971 leidde tot een nieuwe bepaling over het lidmaatschap van het Koninklijk Huis. Het heeft een kleine tien jaar geduurd – met alle complimenten voor dit kabinet dat getracht heeft een resultaat bij de Kamer in te dienen – voordat aan

De heer **Patijn** (PvdA): Althans, het feit dat dit kabinet het heeft ingediend is een compliment waard, niet de inhoud.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Die interruptie is volstrekt juist. Ik merk alleen maar op, dat een vorig kabinet zelfs niet tot de indiening heeft kunnen komen. Alle complimenten voor het indienen van het wetsontwerp over het lidmaatschap van het Koninklijk Huis blijven staan, maar de tijdsspanne tussen grondwetswijziging en indiening is wel erg groot. Ik hoop dan ook, dat de uitvoering van de opdracht tot codificatie, in engere zin en dus niet in algemene wetboeken, van algemene regelen van bestuursrecht een kortere tijd in beslag zal nemen.

□

De heer **Nijpels** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Zoals uit de verslagen al naar voren is gekomen, kan de VVD-fractie zich, zij het schoorvoetend, verenigen met het wetsontwerp dat beoogt de grondwettelijke bepalingen ten aanzien van monetaire onderwerpen te doen vervallen. Die aarzeling vloeit in hoofzaak voort uit het vervallen van artikel 190 van de huidige Grondwet, het artikel waarin de rechten van de schuldeisers van de Staat gewaarborgd zijn. De Regering gaat ervan uit dat een dergelijke waarborg overbodig is, omdat er geen enkele reden is om aan te nemen dat de Staat

Nijpels

tegenover zijn schuldeisers niet aan zijn verplichtingen zal voldoen. Mijn fractie blijft de argumentatie terzake nog steeds erg mager vinden.

In de memorie van antwoord leiden de bewindslieden in antwoord op vragen van de PvdA-fractie de verplichting van de overheid af uit de rechtsstaatgedachte. Vervolgens geven zij een nadere invulling van die rechtsstaatgedachte door te wijzen op de opbouw van onze wetgeving en de Grondwet zelf. Door de grondwettelijke instelling van wetgevende en rechterlijke macht wordt het gehele staatsoptreden aan regels onderworpen, aldus de Regering. Op deze gedachten-gang valt op zich niets aan te merken, maar de sprong die dan volgt, namelijk dat de Staat daardoor zonder meer gebonden is, gaat mij wat te ver. Om geen misverstanden te laten ontstaan, mijn fractie vindt, uiteraard zou ik bijna willen zeggen, dat voor de Staat in het rechtsverkeer dezelfde beginselen dienen te gelden als die voor de burgers onderling.

Een feit blijft echter, dat de overheid zich in het rechtsverkeer toch dikwijls in een wat andere positie bevindt, zeker waar privaatrechtelijke rechtsregels samenvloeien met publiekrechtelijke regels, zoals bij voorbeeld bij het uitgeven van obligaties. Die somtijds andere positie van de overheid in het rechtsverkeer deed en doet bij ons twijfel rijzen over de wenselijkheid van het vervallen van artikel 190 van de Grondwet. Ik zou het op prijs stellen als de bewindslieden nog eens nader op dit vraagstuk zouden willen ingaan.

Vervolgens wil ik enkele opmerkingen maken over het wetsontwerp inzake de buitenlandse betrekkingen.

De intensieve wijze waarop de Staten-Generaal en in het bijzonder de Tweede Kamer zich heden ten dage bezighoudt met het buitenlandse beleid en de invloed, die de Kamer daarop onmiskenbaar uitoefent, steekt schril af tegen de tanende invloed van de Kamer op andere terreinen. Het toenemende oerwoud van delegatiebepalingen ontnemt de Kamer in veel gevallen de mogelijkheid om het beleid effectief te kunnen controleren en zo nodig bij te sturen. Het was vanuit deze visie dat de VVD-fractie van harte kon instemmen met het vervallen van de grondwetsbepaling, waarin het opperbestuur der buitenlandse betrekkingen door de Koning werd geregeld. Het vervallen van voornoemde bepaling maakt duidelijk, dat het buitenlandse beleid geen uitzondering vormt op de normale ministeriële verantwoordelijkheid.

Daarbij zou ik de Minister van Buitenlandse Zaken nog eens de interessante gedachte van zijn en mijn partijgenote, mevrouw Kappeyne van de Coppello, onder ogen willen brengen, waar zij pleitte voor een actievere rol van de Kamer door amendering van beleidsvoornemens. Het buitenlandse beleid onttrekt zich grotendeels aan formalisering via de wet. Niet alleen het feit dat het motie-wapen door een overdadig gebruik in deze Kamer in betekenis is afgenomen, maar ook het feit, dat een motie niet altijd een geschikt middel is, maakt het idee van amendering van beleidsvoornemens op het terrein van buitenlandse zaken het overwegen waard.

Ik wacht met belangstelling het oordeel van de Minister af!

Minister Wiegel: Waaraan ontleent u uw stelling, dat de invloed van moties, aangenomen in deze vergadering, is afgenomen?

De heer Nijpels (VVD): Dat leid ik af uit het feit, dat wij steeds vaker worden geconfronteerd met de situatie, waarin moties niet of niet geheel naar de wens van de Kamer worden uitgevoerd. Voorts leid ik dit af uit de wet van de grote getallen. Als men met zeer veel voorstellen komt, wordt de kans minimaal dat die voorstellen ook werkelijk worden uitgevoerd. De Minister van Binnenlandse Zaken zal voorts op de hoogte zijn van het feit, dat dit de reden is waarom de VVD-fractie in deze Kamer zeer karig is met het indienen van moties.

Minister Wiegel: Als ik word aangesproken in mijn kwaliteit van Minister van Binnenlandse Zaken heb ik niet te klagen over het aantal moties, dat zich op mijn terrein richt. Als de geachte afgevaardigde signaleert dat door het indienen van grote aantallen moties gevaren dreigen ten aanzien van de uitvoerbaarheid daarvan, kan ik mij dat wel indenken. Ducht hij in theorie niet een zelfde gevaar als de laatste gedachte, door hem op tafel gebracht, zou worden gerealiseerd?

De heer Nijpels (VVD): Ik meen, dat het daarbij om een heel andere opzet gaat. Bij het amendieren van beleidsvoornemens – wij spreken natuurlijk over een volstrekt theoretische situatie, die indertijd door mijn fractiegenote op tafel werd gebracht – wordt de Regering zonder meer gedwongen om het beleidsvoornemen uit te voeren. Het is dan geen kwestie meer van al dan niet uitvoeren. Het beleidsvoornemen wordt gewijzigd; de Regering heeft aldus te handelen.

Minister Wiegel: De geachte afgevaardigde is van opvatting dat, wanneer een dergelijk instituut zou worden ingevoerd, de Regering dan ook gehouden zou zijn, dergelijke wensen van deze vergadering te honoreren?

De heer Nijpels (VVD): Ik laat mij daarover niet uit. De gedachte over het amendieren van beleidsvoornemens is in onze fractie slechts een voorlopige, die wij graag in de wijsheid van de Ministerraad willen laten koesteren. Misschien is het uiteindelijke resultaat, dat wij er hier in de Kamer over kunnen beraadslagen.

Minister Wiegel: Ik voeg hieraan nog toe, dat hierover al een eerste standpuntbepaling van de Regering op tafel is gelegd bij een gedachtenwisseling met de geachte afgevaardigde mevrouw Kappeyne.

De heer Nijpels (VVD): Dat is mij uiteraard bekend en vandaar dat wellicht nu de Minister van Buitenlandse Zaken, die uiteraard niet bij de vorige grondwetsbehandeling aanwezig was, een oordeel zou kunnen geven over het amendieren van beleidsvoornemens op zijn terrein.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Ik herinner mij dat de Minister van Binnenlandse Zaken heeft toegezegd deze gedachte mee te nemen, mede aan de hand van de resultaten van het werk van de commissie-Polak. Dat neemt niet weg dat deze vraag telkens op de diverse beleidsterreinen kan worden gesteld en getoetst zonder daarover nu al een definitief oordeel te vellen. Wat de heer Nijpels heeft gezegd is een concrete uitwerking van de theoretische vraagstelling, die ik nu voor de tweede keer aan de orde heb gesteld.

Minister Wiegel: Er is geen verschil van opvatting over de feitelijkheid, die mevrouw Kappeyne signaleert. Ik ben alleen geïnteresseerd geraakt in wat de heer Nijpels heeft opgemerkt over moties, aanvaarding en uitvoering daarvan en kwantiteiten.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Wij zullen dat nader uitwerken bij de principiële benadering van het hoofdstuk Wetgeving en bestuur.

De heer Nijpels (VVD): Ik ben blij te kunnen constateren dat over de waarde van ingediende moties geen verschil van mening bestaat tussen de Regering en de VVD-fractie. Ik wacht met belangstelling het oordeel van de Minister van Buitenlandse zaken over onze ideeën af.

Nijpels

De heer **Wöltgens** (PvdA): Wat is dan de gemeenschappelijke opvatting van de Regering en de VVD-fractie ten aanzien van de waarde van moties?

De heer **Nijpels** (VVD): U hebt niet goed geluisterd. Ik heb gezegd, dat ik het plezierig vind, te kunnen constateren dat de opvatting van de Regering in het algemeen over de waarde van moties strookt met de opvatting die ik zojuist naar voren heb gebracht.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Prima, als u nu even kunt zeggen wat uw opvatting en dus de opvatting van de Regering over de waarde van moties is...

De heer **Nijpels** (VVD): Dat wil ik wel doen, maar het lijkt mij veel verstandiger dat u het stenogram erop naleest.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Ik begreep net van u dat de waarde van moties gedevalueerd was. Ik begrijp niet, dat dat ook de opvatting van de Regering is.

Minister **Wiegel**: De heer Wöltgens kan natuurlijk op advies van de heer Nijpels het stenogram nalezen en zal dan ook lezen wat ik heb gezegd. Ik heb slechts belangstelling getoond voor wat de heer Nijpels over aanvaarding van moties en de kwantiteiten waarin ze zijn ingediend heeft opgemerkt.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Maar de heer Nijpels sprak over de gemeenschappelijke opvatting over de waarde van moties. Daar ben ik nog steeds nieuwsgierig naar.

De heer **Nijpels** (VVD): Dan zult u daarover uitleg moeten vragen aan de Minister van Binnenlandse Zaken.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Het is de opvatting, zoals die nu in de praktijk van het staatsrecht bestaat, namelijk dat er geen enkele verplichting is voor de Regering in ons dualistische stelsel om een motie van de Kamer uit te voeren. Ik heb de theoretische gedachte naar voren gebracht dat het wellicht wenselijk ware het recht van amendement in te voeren in het beleid en niet op een merkwaardige tussenvorm te gaan zitten van amenderende moties, die eigenlijk niet bestaan.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Dat moties niet hoeven te worden uitgevoerd, is natuurlijk oud nieuws. Het ging om de interessante gedachtengang van de heer Nijpels dat tegenwoordig moties niet meer worden uitgevoerd, onder andere door de hoeveelheid moties, die worden ingediend. Ik moet zeg-

gen: dat kan ik bevestigen, maar dat ligt meer aan de Regering dan aan het parlement.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Dat is onder ieder kabinet hetzelfde, of het nu een kabinet met de PvdA is of met de VVD.

Minister **Wiegel**: De heer Wöltgens legt een zekere schuld bij de Regering. Dat werp ik verre van mij.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Het is mijn bittere ervaring, dat ik gelijk heb.

Minister **Wiegel**: U hebt in uw parlementaire ervaring weinig kabinetten meegemaakt.

De heer **Patijn** (PvdA): De rest van de discussie houdt u maar in de Teldersstichting.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Dat bij u de band tussen het wetenschappelijk instituut van uw partij en de ministers in een kabinet zo sterk is, wil nog niet zeggen dat dit in de liberale staatsopvatting ook het geval is. Wij hechten veel waarde aan het dualisme.

De heer **Patijn** (PvdA): Vandaar al die niet uitgevoerde moties!

De heer **Nijpels** (VVD): Na deze interessante uiteenzetting over interne partijverhoudingen keer ik terug naar het wetsontwerp.

Mede op wens van mijn fractie heeft de Regering besloten om alsnog de bevordering van de internationale rechtsorde als een van de doelstellingen van het Nederlandse buitenlandse beleid in de Grondwet op te nemen. De internationale gang van zaken heeft het afgelopen jaar nog eens de wenselijkheid onderstreept van een actief beleid van ook onze Regering ten aanzien van bedenkelijke ontwikkelingen in die internationale rechtsorde. Het is een goede zaak dat er door opnemings van bedoelde bepaling geen enkel misverstand meer kan bestaan over wat Nederland als een van de belangrijkste elementen van haar buitenlands beleid beschouwt.

Bij de voorbereiding van deze discussie viel mijn oog nog op een door de PvdA gemaakte opmerking in het Voorlopig Verslag. De leden van de PvdA-fractie merken daarin op dat de bevordering van de internationale rechtsorde op verstandige wijze moet geschieden en dat dat betekent, dat geen acties worden ondernomen waarvan geen enkel positief effect te verwachten is. Ik neem aan dat de collega's in mijn fractie, die zich bezighouden met buitenlandse zaken, in dankbaarheid van deze buitengewoon

verstandige opmerking van de PvdA-fractie hebben kennis genomen.

Een belangrijk punt in de schriftelijke discussies vormde het punt van de verbindende kracht van bepalingen en besluiten van internationale organisaties en de daarmee samenhangende rechterlijke toetsing. Mijn fractie acht de toetsing door de rechter van nationale wettelijke voorschriften aan de regels van ongeschreven volkenrecht ongewenst. De gemiddelde burger is nauwelijks op de hoogte van de regels van het geschreven volkenrecht. Te menen dat hij kennis zou hebben van de ongeschreven regels van het volkenrecht, betekent niet alleen dat men een overspannen verwachting heeft van de rechtskennis van de gemiddelde burger, het houdt tevens in dat feitelijk de rechtspositie van de burger wordt ondergraven, omdat hij geconfronteerd wordt met regels waarvan hij het bestaan niet weet en ook redelijkerwijze niet kan weten.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Is de geachte afgevaardigde van mening, dat dit ook het geval is in de Bondsrepubliek Duitsland, waar men al ruim 30 jaar tot volle tevredenheid met de bepaling van artikel 25 werkt?

De heer **Nijpels** (VVD): Ik spreek geen enkel oordeel uit over de situatie in de Duitse Bondsrepubliek. Ik constateer alleen, dat de VVD-fractie het op dit moment ongewenst acht, dat de regels van ons nationale recht worden getoetst aan de regels van het ongeschreven volkenrecht, omdat wij nog altijd grote waarde hechten aan de wijze, waarop de bevolking kennis kan nemen van welke rechtsregels dan ook. Wij achten de mogelijkheid dat de burgers daarvan kennisdragen bij regels van het ongeschreven volkenrecht onvoldoende aanwezig.

Aansluitend hierop zou ik ook nog een paar kanttekeningen willen plaatsen bij het voorgestelde artikel 5.2.2.a. In dit artikel wordt gerept over een ieder verbindende bepalingen van volkenrechtelijke organisaties. Inhoudelijk wijkt dit voorstel nauwelijks af van de ook nu in de Grondwet voorkomende bepalingen en dat is dan ook niet de reden dat ik daar nu een opmerking over wil maken. Hoewel het uiteindelijk de rechter is die inhoud geeft aan artikel 5.2.2.a, dient ook de wetgever zich zorgen te maken over die eventuele gevolgen van het wederom opnemen van een dergelijke bepaling in de huidige internationale verhoudingen. Als voorbeeld zou ik besluiten van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties willen noemen.

Nijpels

Voor de belangrijkste besluiten in de Algemene Vergadering is een $\frac{2}{3}$ meerderheid van de lid-staten vereist. Die $\frac{2}{3}$ meerderheid kan via het op de huidige manier geregelde stemrecht binnen de Algemene Vergadering bereikt worden door lid-staten, die samen minder dan 10% van de wereldbevolking vertegenwoordigen. Nu kan een dergelijk besluit nog niet voor iedere Nederlandse burger bindende regels bevatten. Toch rechtvaardigt deze toestand twijfel aan het verband tussen dergelijke besluiten en de internationale rechtsorde. Een ander voorbeeld zou het voorstel van de UNESCO voor een nieuwe internationale informatie-orde kunnen zijn. In dat voorstel wordt de overheid een zware invloed in de nieuwsgaring en verspreiding toegedacht. 'Wat zou de invloed van een dergelijk besluit voor het Nederlandse ANP betekenen?'. zo vraag ik me dan hardop af.

De toenemende politisering van internationale organisaties zal hopelijk de Regering zich doen bezinnen op de inhoud van de op komst zijnde wet over de goedkeuring van verdragen. Het lijkt ons wenselijk in een dergelijke wet het vereiste van uitdrukkelijke goedkeuring door de Staten-Generaal op te nemen, als in een verdrag een ieder verbindende bepalingen voorkomen. Hoe dit geregeld zou moeten worden voor besluiten van volkenrechtelijke organisaties die een ieder verbindende bepalingen bevatten en die voortvloeien uit al bestaande verdragen, is een juridische puzzel, die ik graag aan de bewindslieden ter overdenking van de voorbereiding van vornoemde wet meegeef.

De **Voorzitter**: Ik wil een verzuim van vanmiddag goed maken. Toen ik de Minister van Economische Zaken feliciteerde met zijn verjaardag, heb ik vergeten op te merken dat de heer Brinkhorst precies zeven jaar jonger is.

□

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil enkele opmerkingen maken ten aanzien van de wetsontwerpen 15 046 en 15 049. Allereerst kom ik dan tot het voorstel met betrekking tot de codificatie. Het vasthouden aan de codificatiegedachte is niet alleen vanuit historisch oogpunt belangrijk, maar het sluit ook aan bij de uitdrukkelijke behoefte aan een systematisch en doorzichtig vastgelegde regelgeving. In de schriftelijke voorbereiding hebben wij ons nogal gekeerd tegen de gedachte dat men met codificatie alleen aan die behoefte zou vol-

doen. De codificatiegedachte is slechts een deel daarvan. Wij mogen dan ook niet volstaan met een dergelijke uitspraak die niet meer doet dan het nog eens vastleggen van een algemeen aanvaard principe. Wij – ik doel op Koning en Staten-Generaal – zullen ons als wetgever bewust moeten zijn van het feit dat de toegankelijkheid van het recht, de eenvoud en de helderheid belangrijke doelen zijn om na te streven. Wil men kunnen volhouden dat een ieder wordt geacht de wet te kennen, dan zou deze nu al fictieve gedachte niet nog eens verder ondergraven moeten worden door een wildgroei van onoverzichtelijke wetgeving. Het streven naar regelgeving binnen algemene wetboeken is in dezen dan ook een goed uitgangspunt, al zal het onvoldoende zijn als wij het daarbij laten. Codificatie van formeel en materieel recht in afzonderlijke wetten zal zeker nodig blijven en wij zullen dat zo goed en ordelijk mogelijk moeten doen. Wij kunnen, dit gezegd hebbende, akkoord gaan met artikel 5.2.8., lid 1.

Ik kom tot artikel 5.2.8., lid 2. Dit artikel geeft een goede aanzet tot een zekere loskoppeling van het privaatrecht en het bestuursrecht, hetgeen wij toejuichen. Op die gebieden waar het bestuursrecht ingrijpt in de belangen van de burgers gaat het erom om ook zoveel mogelijk waarborgen voor die burgers te scheppen. De gedachte aan codificatie van het administratief recht, geenszins nieuw sinds Thorbecke al in 1872 daarvoor pleitte – dat moet de Minister toch aanspreken – zou een goede impuls hierdoor krijgen. Met tevredenheid constateerden wij de reactie van de Minister die geheel bleek in te stemmen met de opvatting dat juist in het bestuursrecht codificatie gewenst, ja noodzakelijk is. Wij herhalen dan ook de woorden die hij eraan toevoegde, namelijk dat het tweede lid van artikel 5.2.8. imperatief geformuleerd is. Wat impliceert die uitspraak in concreto? Treft de Regering enige voorbereidingen met betrekking tot de aangekondigde wetgeving? Denkt zij aan de instelling van een staatscommissie om de algemene regels van bestuursrecht tot stand te brengen?

Ik wil mijn opmerkingen over dit wetsontwerp afsluiten met het uitspreken van de hoop dat de mooie beginselen over harmonisatie en coördinatie van wetgeving ook werkelijk worden uitgevoerd. Wij hopen dat de vele studies die in gang zijn gezet, zoals in het mitaco-rapport, de instelling van de commissie-Polak en de commis-

sie-Vonhoff dan ook kunnen bijdragen – direct of indirect – aan verbeteringen op dit terrein. In verband met nog ahangige wetsontwerpen vraag ik welke nieuwe gegevens wij eventueel op korte termijn uit de commissie-Polak mogen verwachten. Ik heb daar al bij eerdere gelegenheden naar gevraagd. De Minister zei dat op dat punt in ieder geval zoveel mogelijk gegevens aanwezig zullen zijn op het ogenblik dat wij de wetsontwerpen met betrekking tot bestuurswetgeving zullen bespreken.

Ik kom thans tot wetsontwerp 15 049. Het is duidelijk dat de Nederlandse modernisering van de Grondwet in de jaren 1953 tot 1956 in de behoefte voorzag om na 1945 nieuwe spelregels met betrekking tot de buitenlandse betrekkingen in de Grondwet op te nemen. De drie belangrijkste moderniseringën wil ik nog even releveren, omdat wij op dat punt van een zekere progressiviteit in onze Grondwet hebben blij gegeven. Dat waren de uitbreiding van de goedkeuring van internationale overeenkomsten, de doorwerking van het internationaal recht in het nationaal recht en de overdracht van bevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties, hetgeen toen een novum was.

De vraag is nu, of 27 jaar na 1953 de uitgangspunten die toen zijn geformeerd, nog onverkort gelden. In de memorie van toelichting staat dat er sedertdien geen wijzigingen zijn opgetreden van dien aard, dat enige verandering van uitgangspunten noodzakelijk is. Men kan zich natuurlijk afvragen, hoe fundamenteel eventuele wijzigingen zijn, maar ik wil in ieder geval constateren, dat er op drie gebieden tamelijk fundamentele ontwikkelingen hebben plaatsgevonden, die althans herbezinning op de vraag, of de uitgangspunten gehandhaafd kunnen blijven, aan de orde stellen.

Ik heb er al in mijn bijdrage aan de schriftelijke voorbereiding op gewezen, dat het gehele Europese integratieproces, de Europese Gemeenschap als nieuwe rechtsorde sindsdien veel dieper is gaan ingrijpen in de positie van Nederland, met name in de juridische positie van Nederland. Wij staan waarschijnlijk pas aan het begin van dit proces en het zal zich zeker in de voorzienbare periode onverkort voortzetten. Ik verwijs naar de studie van de Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid van twee jaar geleden 'de komende 25 jaar', die helaas in de publieke opinie veel te weinig aandacht heeft gekregen, en waarin uitdrukkelijk de uitspraak voorkomt, dat het ver-

Brinkhorst

dichtingsproces, het inter-gratieproces in de komende jaren de positie van Nederland steeds sterker zal bepalen. Ik verwijs ook naar de studie van de heer Voorhoeve, partijgenoot van twee van de aanwezige bewindslieden, 'internationale macht en interne autonomie', waarin dezelfde gedachte ook expliciet naar voren komt.

De tweede belangrijke ontwikkeling wordt gevormd door de enorme intensivering van het aantal internationale afspraken, overeenkomsten en beleidsafspraken, op velerlei vlak. Ik denk niet alleen aan de afspraken in het kader van de NAVO, ik denk ook aan de ontwikkeling van de afgelopen 8 jaar in het kader van de Europese politieke samenwerking. Er gaat geen maand voorbij of wij worden verblijd met resoluties, verklaringen en uitspraken van de Ministers van Buitenlandse Zaken. En – last but not least – is er de Europese Raad, het nieuwe toporgaan van de Europese Gemeenschap, dat zich zowel op het terrein van de Gemeenschap als op dat van de politieke samenwerking begeeft, waarvan ook geregeld nieuwe beleidsuitspraken te horen zijn. Hierdoor komt ook steeds meer de doorwerking van het internationale recht in het nationale recht aan de orde. Steeds meer bepalingen die de burger rechtstreeks kunnen binden, worden in internationaal kader tot stand gebracht. Zij hebben dan ook directe effecten op de nationale rechtsorde.

In de derde plaats is er de democratisering in de samenleving sinds de genoemde periode. Met name de verdrinking van het internationale beleid, met name in verband met de versterking van de communicatie en de ontwikkelingen op het gebied van wapenwedloop en wapenbeheersing hebben in landen met een parlementaire democratie nieuwe spanningen tot stand gebracht. Er is ook sprake van een veel grotere publieke betrokkenheid dan in de periode waarin de Minister van Buitenlandse Zaken zijn attaché-examen deed. Die periode van 25 à 30 jaar heeft ertoe geleid...

Minister Van der Klaauw: Kan de heer Brinkhorst zich nog herinneren, dat ik dat examen deed?

De heer Brinkhorst (D'66): Ik nam aan, dat de Minister dat examen in die tijd deed. Hij heeft toch wel attaché-examen gedaan?

Minister Van der Klaauw: Ja, maar ik herinner me dat ik de heer Brinkhorst toen nog met zijn tol op straat zag lopen.

De heer Brinkhorst (D'66): Ik vrees dat dat mijn oudere broer was.

Mijnheer de Voorzitter! Een en ander heeft geleid tot de wens van parlementen om tot een versterkte verantwoordingsplicht te komen, maar ook tot onvrede met bepaalde internationale ontwikkelingen. Het heeft er voorts toe geleid, dat er vaak in de relatie tussen Regering en Kamer sprake is van incidentenpolitiek. Juist de Minister van Buitenlandse Zaken zal zich herinneren, bij hoeveel incidenten in deze Kamer hij betrokken is geweest.

Die drie ontwikkelingen hebben naar mijn gevoel bepaalde consequenties met betrekking tot de uitgangspunten die in het onderhavige wetsontwerp aan de orde zijn.

Wil de Minister van Binnenlandse Zaken interrumpen?

Minister Wiegel: Ik ben geen buitenlands expert zoals de geachte afgevaardigde dit wél is. Hij sprak over een groot aantal incidenten waarbij de Minister van Buitenlandse Zaken en de Kamer betrokken waren. Trekt hij daaruit ook een beleidsmatige conclusie voor wat betreft de interventies van deze hoge vergadering?

De heer Brinkhorst (D'66): Ik kom hierop straks terug. Ik heb tot nu toe niets anders dan een neutrale constatering gedaan.

Minister Wiegel: Ik ben altijd erg geïnteresseerd in politieke conclusies.

De heer Brinkhorst (D'66): Natuurlijk, maar daar kom ik nog op. Ik heb alleen geprobeerd een algemene schets te geven van drie naar mijn gevoel belangrijke ontwikkelingen die zich op het terrein van de internationale betrekkingen hebben voorgedaan, ontwikkelingen die naar mijn gevoel althans de vraag aan de orde doen stellen of onverkort het standpunt kan worden gehandhaafd, dat de uitgangspunten voor de formulering in onze Grondwet tussen 1953 en nu gehandhaafd moeten blijven.

Mevrouw Kappeyne.....

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): U geeft mij niet het woord, maar de Voorzitter.

Mijnheer de Voorzitter! Ik denk dat de heer Brinkhorst zich wat vergist, als hij over 'incidentenpolitiek' spreekt. Ik denk dat hij die verwacht met de agenda van de Kamer waarbij de Kamer telkens de Minister van Buitenlandse Zaken over steeds dezelfde onderwerpen met grote regelmatigheid hier weer laat verschijnen om daarop te antwoorden. Ik wilde dit beeld even rechtzetten.

De heer Brinkhorst (D'66): Mevrouw Kappeyne, het is niet mijn gewoonte aan zelfbevelekking te doen, maar ik noem uitsluitend een neutrale term. In de relatie tussen Kamer en Regering (het spijt mij dat u zich dit meteen zo aantrekt; ook de Minister van Binnenlandse Zaken was er meteen erg door aangebrand) hebben wij op het gebied van het buitenlands beleid helaas in toenemende mate te maken met incidentenpolitiek. Dit is een feitelijke constatering die geen enkele waardering geeft aan de vraag, waaraan dit ligt. Het kan aan de Minister liggen; het kan ook aan de Kamer liggen. Ik constateer alleen dat het een structureel verschijnsel is, dat.....

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Neen, daarin vergist u zich.

De heer Brinkhorst (D'66): Mag ik één ogenblik uitspreken?

.....de Kamer op het punt van het buitenlands beleid in de relatie met de Regering helaas nog niet een zodanige vorm heeft gevonden dat zij buiten die incidentenpolitiek komt. Dit is het punt, waarop ik straks terugkom met betrekking tot bepaalde voorstellen. Ik doe op dit ogenblik niets anders dan een betrekkelijk waardenvrije constatering die naar mijn gevoel niet voor betwisting vatbaar is.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Het is een onjuiste constatering. U spreekt over 'bevelekking', ik niet. Ik constateer alleen dat uit het feit dat een onderwerp dat hier regelmatig aan de orde wordt gesteld, nog niet de conclusie mag worden getrokken dat er inzake het beleid sprake is van een incidentenpolitiek.

De heer Brinkhorst (D'66): Dan had u ook beter moeten luisteren, mevrouw Kappeyne! U bent kennelijk te zeer gefixeerd op een bepaalde uitspraak die ik niet heb gedaan. Het ging er mij uitsluitend om (misschien mag ik het u nog eens uitleggen) dat in de relatie tussen Kamer en Regering teveel incidenten en te weinig structurele vraagstukken van buitenlands beleid aan de orde komen. Dat is het enige!

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): In een schoon moment mag u dat doen.

De heer Brinkhorst (D'66): Ik moet nu erg diep nadenken, maar ik zal maar doorgaan.

Mijnheer de Voorzitter! Wat de concrete bepalingen betreft, kom ik allereerst bij de vraag van het opnemen van artikel 5.2.0, de bevordering van de internationale rechtsorde. Mijn fractie juicht het toe dat deze bepaling

Brinkhorst

alsnog in de Grondwet wordt opgenomen, omdat het een indicatie is voor een bepaalde mentaliteit die het buitenlands beleid moet dragen. Ik had de vraag gesteld of de formulering geen aanleiding zou geven tot misverstand, namelijk een zekere ongewenste bevoegdheidsafbakening tussen Regering en parlement. De Regering heeft hierop bevredigend geantwoord door te zeggen, dat dit bepaald niet de bedoeling is. Misschien kan de Regering dit nog eens publiekelijk vastleggen. Misschien kan de Minister van Buitenlandse Zaken dan tevens reageren op het door de heer Van den Broek zojuist voorgestelde amendement, strekkende om die formulering bij het voeren van buitenlands beleid juist weg te laten. Ik zou mij kunnen voorstellen dat wij alsnog tot die uitspraak zouden komen, maar op dit ogenblik meen ik dat de Regering dit punt bevredigend uit de weg heeft geruimd.

Het eerste punt is de doorwerking van het Europese integratieproces via de Europese Gemeenschappen. Ook daarmee is een kwestie van mentaliteit aan de orde, namelijk de erkenning van het perspectief van het Nederlands beleid in het bredere Europese perspectief.

Ik ben de Regering er dan ook erkentelijk voor dat in de memorie van antwoord uitdrukkelijk vaststaat dat Nederland onderdeel is geworden van een bredere Europese rechtsorde. Het lijkt mij van belang dat deze visie ook in de uitleg van de Grondwet tot uiting komt. De Regering heeft in de nota naar aanleiding van het eindverslag gesteld dat het naar haar mening te ver gaat, om uitdrukkelijk vast te stellen dat in geval van twijfel de uitleg van de Grondwet zodanig moet zijn dat het Europese integratieproces moet worden bevorderd. Ik heb geprobeerd, hieraan nu een neutralere formulering te geven, die toch de centrale gedachte buiten twijfel laat dat het wenselijk is, het integratieproces niet door bepalingen van de Grondwet te later belemmeren. Ik overhandig u op dit punt een motie, mede ondertekend door de heer Van den Broek.

Motie

De Voorzitter: Door de leden Brinkhorst en Van den Broek wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat Nederland als lidstaat van de Europese Gemeenschap

pen deel is gaan uitmaken van een bredere, Europese rechtsorde;

spreekt als haar mening uit, dat de bepalingen van de Grondwet in geval van twijfel zó dienen te worden uitgelegd, dat het Europese integratieproces daardoor niet wordt belemmerd, en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 16 (15 049 (R 1100)).

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu bij het tweede punt, de goedkeuring van internationale overeenkomsten. Onze Grondwet kent twee categorieën van besluiten waarbij het parlement op enigerlei wijze betrokken is. Allereerst zijn dit overeenkomsten, waarvoor parlementaire goedkeuring is vereist, stilzwijgend en eventueel uitdrukkelijk. Ik ga voorbij aan de terminologie van verdragen die wordt voorgesteld. Hierover maak ik straks een opmerking. Verder zijn er besluiten van volkenrechtelijke organisaties, waarbij overdracht van bevoegdheden aan die organisaties heeft plaatsgevonden en het parlement bij de goedkeuring van de wetgeving is betrokken via de goedkeuwingswet tot oprichting van de betrokken organisatie.

In toenemende mate doet zich een lacune voor in de parlementaire betrokkenheid bij de handelingen en daden die onder de eerste categorie van formele overeenkomsten noch onder de tweede categorie van besluiten van volkenrechtelijke organisaties vallen. De vraag is hoe hierin moet worden voorzien tegen de achtergrond van de eerder door mij geschetste verschijnselen van het toenemen van internationale afspraken, beleidsmatig door de Regering aangegaan. Als mijn analyse juist is dat dit het geval is, kan men constateren dat, anders dan de Regering stelt, de positie van het parlement in het buitenlandse beleid geleidelijk aan achteruitgaat. Aan de ene kant verdichten de internationale afspraken zich immers, terwijl aan de andere kant, zoals de Regering in de nota naar aanleiding van het eindverslag op blz. 5 stelt, de bestaande situatie in de goedkeuring van overeenkomsten en dergelijke ongewijzigd blijft. In dit geval kan men spreken van een relatieve achteruitgang.

Ik heb dit vraagstuk aan de orde gesteld ter gelegenheid van de kernwapendiscussie in december jongstleden. Het leek mij toen niet het moment, het algemene aspect dat aan de problematiek van verdergaande be-

leidsafspraken is verbonden, verder uit te diepen. Het lijkt mij dat dit moment nu wellicht wél is gekomen, omdat wij aan de hand van de discussie over de Grondwet een fundamentele vraagstuk behandelen. Ik stel de Regering de vraag of zij het met mij erover eens is dat de problematiek van internationale overeenkomsten, gekwalificeerd als overeenkomst waarvoor goedkeuring is voorzien in de artikelen 60 tot en met 62 of als besluit van volkenrechtelijke organisaties, niet is gedeekt. Ik constateer dat er sprake is van een gat in de parlementaire betrokkenheid. Hiervoor verwijs ik naar het advies van de adviescommissie volkenrechtelijke aangelegenheden van eind november jongstleden.

Uit het adviesrapport concludeer ik dat uitsluitend een beoordeling van deze internationale afspraken door het parlement achteraf mogelijk is aan de hand van de ministeriële verantwoordingsplicht. Van een inhoudelijke beoordeling, nog voordat er sprake is van een binding van de kant van de Regering, is geen sprake. Dit dwingt de overeenkomsten naar mijn gevoel in een bepaald perspectief, waardoor zij veel meer dan noodzakelijk is, aanleiding geven tot een politieke beoordeling in de Kamer in plaats van een inhoudelijke beoordeling, die een andere dimensie tot stand had kunnen brengen.

Ik zie deze ontwikkeling tegen de achtergrond van het als een rode draad door onze grondwetsgeschiedenis op dit punt lopende perspectief van de democratisering en van de betrokkenheid van het parlement bij zaken van het buitenlands beleid. Ik ga terug naar 1814. In dat jaar was de goedkeuring van overeenkomsten niet aan de orde. Dat was een prerogatief van de Kroon. In de periode tussen 1814 en 1922 is bij de successieve Grondwetsherzieningen steeds sterker de betrokkenheid van het parlement aan de orde geweest. In 1922 is voor het eerst een uitdrukkelijke erkenning van de goedkeuring neergelegd. De Regering had toen voorgesteld, verdragen en andere internationale overeenkomsten aan de goedkeuring van het parlement te onderwerpen. Toen is ook het amendement-Rinck aangenomen, waarbij uitdrukkelijk de goedkeuring werd beperkt tot verdragen, terwijl met betrekking tot andere overeenkomsten alleen mededeling moest worden gedaan aan de Staten-Generaal.

Ik heb de indruk dat op dat ogenblik onze grondwetsgeschiedenis eigenlijk op een verkeerd spoor terecht is geko-

Brinkhorst

men. Toen heeft de grondwetgever uiteindelijk de vorm van het verdrag laten prevaleren boven de inhoud. Met andere woorden: alleen die akkoorden die in de vorm van een verdrag waren gesloten, moesten worden goedgekeurd, terwijl de vraag van de inhoud – en daarom ging het in eerste instantie in de gehele geschiedenis tussen 1814 en 1922 – daarbij achter werd gesteld. Ik citeer dan ook prof. Anema, die, toen deze grondwetsherziening eenmaal was gepasseerd, tot de conclusie kwam dat het 'een triomf van procureurspolitiek boven staatsmanswijsheid' was. De vraag van al dan niet goedkeuring werd een vormvereiste, eerder dan een vraag van de inhoud van de overeenkomst. Welnu, geleidelijk aan, tussen 1922 en 1953, zijn wij meer op het spoor terecht gekomen waarbij het weer ging om de inhoud. In 1953 heeft uiteindelijk de Grondwet de goedkeuring voor alle overeenkomsten tot stand gebracht, zij het dat daarbij uitdrukkelijk als grens werd gesteld dat zekere bepalingen, de zogenaamde tweevoudige bestuursdaden van het buitenlands beleid, daarbuiten werden gehouden. Het komt mij voor dat dit een wijze uitspraak was en dat deze beperking terecht is aangebracht.

Kijken wij naar de situatie van nu, van 1980, dan komen wij tot de constatering dat bij de term 'verdrag', door de Regering voorgesteld in plaats van 'overeenkomst' noch de vorm noch de benaming van betekenis is, echter, dat toch enkele beperkingen met betrekking tot de terminologie 'verdrag' aanwezig blijven. Partijen, niet bij verdragen met volkenrechtelijke organisaties, zoals in het Weense verdragenrecht, vallen wel onder de formulering van de Regering, echter niet onder de formulering van het Weense verdragenrecht. Ook de tweevoudige bestuursdaden blijven nog steeds buiten haakjes, naar mijn gevoel evenzeer terecht, omdat daarmee inderdaad een soort controlerecht van de Kamer tot stand zou zijn gebracht dat mijn fractie zeer ongewenst acht. Ik citeer de hooggeleerde Oud, die destijds zei:

'Natuurlijk zou het dwaasheid zijn, omtrent ieder geval van vlagvertoon de toestemming der Staten-Generaal te vragen. Het praktische leven vordert dat tal van zaken zonder die toestemming, ja, zelfs zonder mededeling aan de Staten-Generaal zullen moeten kunnen geschieden. Ziet men geen kans, in een Grondwettelijk voorschrift de grens tussen hetgeen belangrijk en hetgeen onbelangrijk is aan te geven,

dan moet men eenvoudig vertrouwen op het gezond verstand zowel van Regering als van Staten-Generaal. De laatste zullen daarbij het 'deminimis non curat praetor' indachtig moeten zijn. Iets bijzonders is dat niet.'

Ik meen dat sinds de dag dat professor Oud deze woorden uitsprak met name het gat is ontstaan dat ik zoëven signaleerde: de problematiek van de beleidsafspraken, die zich in toenemende mate hebben voorgedaan. Vanuit dat perspectief heb ik dan ook het voorstel gedaan, een amendement in te dienen waarbij in de toekomst beleidsafspraken aan de goedkeuring van de Staten-Generaal zullen worden onderworpen voor zover een meerderheid van de Kamer daartoe de wens te kennen geeft. Het is heel uitdrukkelijk niet de bedoeling dat alle tweevoudige bestuursdaden daaronder zullen vallen. Het is heel uitdrukkelijk evenmin de bedoeling dat daarmee een inhoudelijk criterium wordt aangelegd.

Het is naar mijn gevoel van grote betekenis dat aan de Staten-Generaal een stuk verantwoordelijkheid op dit terrein wordt gegeven, waarover in feite in 1922 al werd gedacht. Door het door mij genoemde amendement is de discussie echter op een verkeerd spoor gekomen. Om die reden beoogt mijn amendement een opvulling van een lacune te geven die niet alleen op het terrein waarover ik het zo net had, maar ook op alle mogelijke andere terreinen in de toekomst wellicht van nut zou kunnen zijn.

De heer **Van den Broek** (CDA): Maakt de heer Brinkhorst bij zijn voorstel het goedkeuringrecht uit te breiden tot wat hij noemt 'beleidsafspraken' ook onderscheid tussen koninkrijksverbindende afspraken en die, welke als niet meer kunnen worden gezien dan een politieke verbintenis van de betreffende regering waarvoor de normale ministeriële verantwoordelijkheidsregels gelden?

De heer **Brinkhorst** (D'66): Bij de term 'verdragen' denkt men dus in eerste instantie aan koninkrijksverbindende afspraken. De beleidsafspraken waarop ik doel in het door mij voorgestelde amendement hebben die strekking niet. De heer Van den Broek voegde daar echter aan toe: waarvoor de normale ministeriële verantwoordelijkheid geldt. De totale teneur van mijn bijdrage komt erop neer te zeggen: die 'normale' ministeriële verantwoordelijkheid is juist in dit soort gevallen – vandaar dat ik zoëven de term 'politisering' gebruikte – oneigenlijk op het moment dat de beleidsafpraak verdergaande consequenties heeft, niet

alleen maar een bepaald kabinet bindt, maar in feite een duidelijk proces aangeeft van binding, waar zo niet juridisch, maar dan toch feitelijk het buitengewoon bezwaarlijk is aan de consequenties daarvan te ontkomen.

Nogmaals, ik denk daarbij niet aan een bepaald incident, ik denk niet alleen aan het geval van de kernwapens. Ik wil de problematiek uitdrukkelijk in een breder perspectief stellen. Ik heb in mijn bijdrage ook de Europese politieke samenwerking genoemd, waarin dit soort ontwikkelingen zich in de toekomst ook kan voordoen. Ik ben dus iets uitvoeriger geweest opdat men zich een beeld kan vormen van wat mijn intentie is.

De heer **Van den Broek** (CDA): Ik ben u daar zeker erkentelijk voor, maar ik begriep dat u voor u zelf niet in gedachten heeft een heel duidelijke afbakening van het begrip 'beleidsafspraken' of welke terminologie u ook zoudt willen gebruiken, die u onder het goedkeuringrecht wilt laten vallen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): In de literatuur is al decaden lang over de afbakening van de vraagstukken 'overeenkomst', 'verdrag', 'beleidsafpraak' enzovoort gediscussieerd. Ik geloof dat het ondoenlijk is tot een inhoudelijke afbakening te komen. Uiteindelijk gaat het ook om een constante politieke relatie tussen Kamer en Regering. Ik sprak over de wijze zelfbeperking, waarvan naar mijn gevoel zeker sprake zal zijn wanneer de Staten-Generaal een grotere verantwoordelijkheid krijgen. Juist dan komen wij af van de incidentenpolitiek, waarover ik eerder sprak. Juist dan zal het mogelijk zijn dat de Kamer zich ook realiseert dat zij uitspraken tot goedkeuring reserveert voor werkelijk belangrijke kwesties. Men kan het niet inhoudelijk afbakenen, omdat het natuurlijk constant in discussie is tussen Staten-Generaal en Regering.

De heer **Nijpels** (VVD): U bent bang dat er nu een gat gaat ontstaan, maar in feite is uw oplossing voor het vallen van het gat het opvullen van dat gat met mist.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik vind dat een wat simplistische voorstelling van zaken, maar ik neem dat de heer Nijpels niet kwalijk.

Minister **Wiegel**: Ik dacht dat de heer Nijpels een terechte opmerking maakte.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Nee, dat was niet het geval. Als de heer Nijpels een serieuze opmerking maakt, ga ik er serieus op in.

Brinkhorst

Minister **Wiegel**: Ik dacht dat de heer Nijpels met een ietwat plastisch woordgebruik, waar ik verder buiten wil blijven, wel een juiste opmerking maakte. Wat hij zei, houdt naar mij voorkomt zeer nadrukkelijk verband met een constatering die moeilijk te weerspreken is, dat de term 'beleidsafsprake' door u niet wordt gedefinieerd. Dat betekent dus dat, als wij uw voorstel zouden volgen, wij een terminologie in de Grondwet zouden hanteren waarvan wij niet precies weten wat de indiener zelf daarmee bedoelt. Als wij met elkaar een nieuwe Grondwet maken, is dat uiterst onzorgvuldig.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Er staat 'beleidsafspraken die niet als verdragen kunnen worden aangemerkt'. Verdragen zijn gedefinieerd zowel in de memorie van toelichting als in het Weense verdragenrecht. Er zijn dus duidelijke grensbepalingen aangegeven. Dat is één categorie.

Aan de andere kant zijn er de besluiten van volkenrechtelijke organisaties. Ik heb een groot aantal gevallen genoemd die daartussen in liggen, die niet hard kunnen worden gedefinieerd. Soms heet zo iets een resolutie, soms een verklaring.

Het zijn in ieder geval bindingen van de kant van de Regering. Ik heb ook overwogen de term 'overeenkomsten' daarvoor te gebruiken. Daarvoor geldt echter hetzelfde bezwaar. Men kan denken dat het gaat om oude overeenkomsten in de zin van de Grondwet 1953-1956. De Minister zegt dat het de indiener van het amendement niet duidelijk is waarom het gaat. Dat is wel het geval. Ik verwijs bij voorbeeld naar de adviescommissie volkenrechtelijke aangelegenheden waar heel uitdrukkelijk, zij het iets meer omschreven, die term voorkomt, namelijk afspraken waarbij committeringen zijn aangegaan of woorden van gelijke strekking. Het gaat om dat soort afspraken. Van geval tot geval zal moeten worden bekeken of de Kamer in meerderheid goedkeuring noodzakelijk vindt. In een volwassen democratie moet het vertrouwen bestaan in de relatie tussen parlement en Regering dat het alleen in belangrijke gevallen zal gebeuren.

Minister **Wiegel**: Wordt het amendement van de geachte afgevaardigde aanvaard, dan komen wij terecht in de politieke situatie dat van geval tot geval zal moeten worden beoordeeld of een dergelijke situatie valt in de terminologie 'beleidsafsprake' zoals die in de Grondwet zal worden opgenomen, met alle politieke discussie, van geval tot geval, van dien.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Dat lijkt mij niet helemaal het geval. Wat betreft de stilzwijgende of uitdrukkelijke goedkeuring wordt ook niet ieder ogenblik van de kant van de Kamer een beroep op de Regering gedaan. Als het om belangrijke zaken gaat wordt het stilzwijgend goedkeuren doorbroken door een belangrijke groep kamerleden.

De heer **Nijpels** (VVD): Dat is geen juiste vergelijking. Dan gaat het om een feitelijke vaststelling van de kant van de Kamer, die op een gegeven ogenblik beslist of zij iets stilzwijgend laat passeren. Wat de heer Brinkhorst wil is dat per concrete situatie wordt nagegaan of het om een beleidsafsprake gaat. Daarover zal dan voortdurend onduidelijkheid in de Kamer bestaan.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Neen, Mijnheer de Voorzitter! Dan moet de heer Nijpels het amendement nog eens goed lezen. Er staat: beleidsafspraken die niet als verdragen kunnen worden aangemerkt, behoeven goedkeuring van de Staten-Generaal indien één der Kamers de wens te kennen geeft.... Met andere woorden: wanneer die wens niet te kennen wordt gegeven, is er geen sprake van dat goedkeuring noodzakelijk is. Zij is uitsluitend nodig wanneer als het ware het stilzwijgen wordt doorbroken. Een goed overleg kan daar volgens mij toe leiden. Vanzelfsprekend valt het dagelijks internationaal diplomatiek verkeer daar niet onder. Ik heb het ook nog eens uitdrukkelijk in de toelichting vermeld.

De heer **Nijpels** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De Kamer zal dus iedere keer concreet moeten bepalen of iets al dan niet een beleidsafsprake is. Dit blijft een onduidelijkheid van het amendement. Uw suggestie op zich, de gedachte van betrokkenheid van de Staten-Generaal bij het buitenlands beleid, zal iedereen kunnen onderschrijven. Mijn bezwaar richt zich tegen het wazige begrip 'beleidsafspraken'.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Men kan bepaalde begrippen in positieve zin maar ook in negatieve zin omschrijven. Ik heb een aantal grenzen aangegeven. Het zijn geen verdragen, geen besluiten van internationale volkenrechtelijke organisaties en het zijn niet de tweevoudige bestuursdaden waar langzamerhand een zekere mate van overeenstemming over bestaat.

Het gaat om het gebied waar een lacune is in de parlementaire controle. Het antwoord dat er achteraf een ministeriële verantwoordingsplicht is, is onvoldoende want bij de ministeriële verantwoordingsplicht is de enige

sanctie het naar huis sturen van de Regering. Ik vind dat een volstrekt oneigenlijke wijze van functioneren van de Kamer. Het gaat er juist om dat er een inhoudelijke toetsing is, die niet alleen maar door een politiek zwaard wordt bepaald.

De heer **Van den Broek** (CDA): Bij verdragen is er natuurlijk een taak voor de Regering weggelegd om die aan de Kamer mee te delen, waarna uitdrukkelijke of stilzwijgende goedkeuring kan volgen. Uit het amendement van de heer Brinkhorst blijkt niet of van de Regering moet worden verwacht dat van elke eventueel te treffen beleidsafsprake in de toekomst mededeling aan de Kamer moet worden gedaan om bij de Kamer de uitspraak uit te lokken of zij het goedkeuringsrecht wenst te hanteren. Hoe ziet de heer Brinkhorst dit in de praktijk?

De heer **Brinkhorst** (D'66): Wij praten dus over hoofdvragen, bij voorbeeld uitspraken in het kader van de NAVO of EPS-overleg, de Europese Raad. Wij hebben gelukkig als vaste Commissie voor Buitenlandse Zaken met de Minister in de afgelopen twee jaar uitstekend vooroverleg tot stand gebracht, naar mijn mening tot tevredenheid van zowel de Minister als van de Kamer. Ik ben het nog niet tegengekomen – ik hoop dat de Minister dit wil bevestigen – dat hij bij zijn opereren in het kader van de EPS of in het kader van de Europese Gemeenschap steeds voor de voeten is gelopen voordat bepaalde standpunten tot stand werden gebracht. Ik ben van mening dat dit het formele kader is, waarin die vraag aan de orde wordt gesteld.

De heer **Van den Broek** (CDA): Toen stond het voorstel van de heer Brinkhorst nog niet in de Grondwet.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Dat betekent dus een gebrek aan vertrouwen van de Kamer dat zij zelf de wijsheid en de zelfbeperking kan opbrengen. Mijn uitgangspunt is: daar waar geen inspraak bestaat, is er een gebrek aan verantwoordelijkheid; daar waar geen verantwoordelijkheid bestaat, wil men steeds verdergaande inspraak. De spanning, die daartussen bestaat moet opnieuw worden geformuleerd en wij moeten gezamenlijk proberen daarvoor de geëigende formulering in de Grondwet te krijgen.

Minister **Van der Klaauw**: Mag ik eens een praktische opmerking maken? De Europese Raad, de Europese Politieke Samenwerking – daar praten wij over – heeft een aantal verklaringen, bij voorbeeld over het Midden-Oosten,

Brinkhorst

uitgegeven. Dat zijn duidelijke beleidsafspraken die van groot belang zijn?, ook voor de Kamer. Is het dan de bedoeling, dat de Regering te voren zegt dat er een verklaring over het Midden-Oosten moet worden opgesteld en dat zij, alvorens daarover te onderhandelen, eerst een duidelijk mandaat moet hebben. Of is het zo, dat de Regering na de onderhandelingen terug komt? Ik denk ook aan de verklaring over de democratie in de Europese Gemeenschappen, een uitzonderlijk belangrijke verklaring van de Europese Raad in Kopenhagen. Had die van tevoren voorgelegd moeten worden aan de Kamer – dat lijkt mij namelijk het gevolg te zijn – om er een uitspraak over te laten doen? De Regering en de Minister van Buitenlandse Zaken komen in de grootst mogelijke moeilijkheden om te onderhandelen. De Minister van Buitenlandse Zaken is zich er natuurlijk volledig van bewust, waar zijn grenzen liggen, waar zijn marges liggen en in welk kader hij opereert. Men kan echter niet meer onderhandelen, wanneer men dit van tevoren moet gaan voorleggen aan de Kamer, want dan is men gebonden aan de beleidsafspraken.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De Minister dramatiseert deze kwestie geweldig. Laten wij de twee concrete voorbeelden nemen die hij heeft genoemd, de democratiseringsverklaring en de verklaring over het Midden-Oosten. Ik denk niet dat de Minister zal willen gaan instemmen met een uitbouw van resolutie 242, inclusief de erkenning van de legitieme rechten van de Palestijnen op een nieuw territorium, zonder dat hij er zich van te voren van vergewist hoe die situatie in de Kamer ligt. Dit is een prima voorbeeld van een belangrijke ontwikkeling. Op een goed ogenblik zal vanzelf blijken in hoeverre de Kamer in die ontwikkeling meegaat. Achteraf zal dan niemand op een komma of punt vallen. Voor de verklaring van de democratie geldt hetzelfde. Een dergelijke uitspraak zal op een hele brede basis berusten. Van de kant van de Kamer zal er daarna geen enkele behoefte bestaan daarvan een uitdrukkelijke goedkeuring te vragen.

Het gaat er juist om dat de relatie tussen Kamer en Regering over dit soort vraagstukken intenser wordt, in het belang van beiden. Een goede minister van Buitenlandse Zaken kan daar alleen maar baat bij hebben.

De heer **Patijn** (PvdA): Zou het niet verstandig zijn er voorlopig maar van uit te gaan dat wij voor onszelf weten

wat verdragen zijn en wat besluiten van volkenrechtelijke organisaties zijn. Wij kunnen de Regering volledig aan de lijn houden als wij in een wet vaststellen in welke gevallen wel of geen goedkeuring is vereist. Deze kwestie zouden wij dan niet in de Grondwet, maar in een wet moeten regelen. In die wet zou dan geregeld moeten worden dat de goedkeuring voor veel meer gevallen vereist is dan tot nu toe het geval is. Wat de Minister van Buitenlandse Zaken nu zegt kan daaronder worden gebracht, maar ook andere dingen. Het gaat er alleen om of je dit nu in de Grondwet moet regelen, dan wel in de uitvoeringswet die in lid 2 van artikel 5.2.1 is voorzien. Ik kan mij dat voorstellen omdat ik op zichzelf de Minister van Binnenlandse Zaken gelijk moet geven dat het opnemen van een betrekkelijk onbestemde bepaling in een wet, die wij verder niet nader uitwerken, wel tot enige vragen leidt.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Rechtsvernieuwing betekent altijd dat je een stuk onzekerheid inbouwt. Het is alleen de vraag hoever je op een bepaald ogenblik bereid bent te gaan. Dat zal geleidelijk aan in de praktijk van het staatsrecht moeten blijken.

De heer **Patijn** (PvdA): Ik doe het liever niet in de Grondwet.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De gedachte van de heer Patijn betreft een uitwerking in een goedkeuwingswet met betrekking tot uitvoeringsovereenkomsten, waarover ik ook enkele opmerkingen zou willen maken.

In artikel 5.2.1 wordt het punt van de uitvoeringsovereenkomst aan de orde gesteld. Het is interessant dat in de nota naar aanleiding van het eindverslag nog steeds de term 'uitvoeringsovereenkomst' voorkomt. Wellicht kan de regeringscommissaris aangeven, waarom daar niet ook de term 'uitvoeringsverdragen' is gebruikt. Als wij consequent de term 'verdrag' gebruiken, mag men niet meer spreken over 'uitvoeringsovereenkomsten'.

De twee gevallen daar genoemd, geven mij toch aanleiding, te denken dat het begrip 'uitvoeringsovereenkomst' of 'uitvoeringsverdrag' nog steeds betrekkelijk ruim wordt uitgelegd, ondanks hetgeen de Regering in de nota naar aanleiding van het eindverslag aangaf. De Regering stelt zelf dat met betrekking tot bij voorbeeld the mutual defence assistance agreement tussen de Verenigde Staten en Nederland nu, zoveel jaren later, wat meer politieke nuances zijn aangegeven. Als ik nu zie, dat in artikel 1, lid 1, van dat akkoord,

op grond waarvan de kernwapens in Nederland zijn geplaatst, de formulering staat: 'Beide regeringen zullen van tijd tot tijd onderhandelingen voeren inzake nadere regelingen, nodig voor de uitvoering van de bepalingen van dit lid', is dit een zodanig ruime bepaling, dat ik denk dat wij ten aanzien van het begrip 'uitvoeringsovereenkomst' in de toekomst aanmerkelijk scherper moeten zijn. Ik kom daarmee in de buurt van de heer Patijn, die meent dat wij dat begrip nader moeten aanspitsen. Ik ben het daarmee van harte eens.

Ik heb in het kader van het eindverslag gevraagd, of het voorbehoud van parlementaire goedkeuring alsnog gemaakt zou kunnen worden met betrekking tot bij voorbeeld de bedoelde bepaling van de mutual defence assistance agreement. De Regering heeft naar aanleiding daarvan een wat algemene uitspraak gedaan in de nota naar aanleiding van het eindverslag. Graag zie ik dat zij daarop wat nader ingaat omdat het mij zeer belangrijk lijkt dat juist in de komende tijd ten aanzien van deze problematiek geen misverstanden meer bestaan.

Het derde hoofdpunt betreft de doorwerking in het internationale recht. Ik heb hierover twee amendementen ingediend, die enerzijds betrekking hebben op de vraag van de rechtstreekse werking van verdragsbepalingen en die anderzijds betrekking hebben op de bepalingen van ongeschreven volkenrecht. Ik heb de indruk, dat er wat koudwatervrees bestaat bij de Regering en dat er ook wat misverstanden bestaan met betrekking tot de wens, de bepaling 'een ieder verbindende' te schrappen.

Ik heb drie argumenten om alsnog tot die schrapping over te gaan. Het eerste heeft te maken met de afbakening tussen algemeen internationaal recht en Europees recht. Als met betrekking tot het Europees recht wordt aanvaard dat rechtstreeks werkende bepalingen van verdragen door het Hof van Justitie ruim worden uitgelegd – en de Regering heeft dit ook positief beoordeeld – zie ik niet goed in waarom wij dit voor het andere internationale recht zo krampachtig zouden afschermen. Het komt mij voor, dat er een toenemende discrepantie bestaat tussen de ruime uitleg met betrekking tot de rechtstreeks werkende bepalingen van het Europees recht en de toch stringente bepalingen, die met betrekking tot de formulering 'een ieder verbindende' door de Nederlandse rechter worden gehanteerd. Die grenzen

Brinkhorst

moeten worden weggenomen. Voor mij geldt niet, dat het Europese recht in één hok zit en de rest van het internationale recht in een ander hok. Er is een vloeiende ontwikkeling.

De rechter zal ook in de toekomst steeds moeten bepalen in hoeverre en in welke mate hij de bepaling toepast. In de memorie van antwoord heeft de Regering erkend, dat ook bij een niet een ieder verbindende bepaling het mogelijk is dat de rechter in bepaalde gevallen tot toepassing kan overgaan. Als dat zo is, begint langzamerhand dat begrip 'een ieder verbindende' ieder onderscheidend vermogen te ontberen.

Naar mijn gevoelen bestaat er een misverstand – ik verwijs hierbij naar de nota naar aanleiding van het eindverslag, blz. 10 – als de Regering zegt, dat de suggestie wordt gedaan dat ook binnen de termijn, waarin verdragen nog niet zijn geratificeerd, eventuele rechterlijke uitspraken kunnen worden gedaan ter toetsing van de nationale bepalingen. Ik meen dat dit niet juist is. Ik geloof, dat die passage een foutieve weergave inhoudt van de jurisprudentie van het Europese Hof van Justitie. Ik verwijs in dit verband naar het arrest nr. 148 van 1978, waarin door het Hof is gesteld dat pas na afloop van de desbetreffende richtlijn van de EG er sprake kan zijn van een toetsing.

Het is bekend dat Nederland in het algemeen heel lang doet over de goedkeuring van verdragen. Ik wijs op het Europees Sociaal Handvest en op de VN-verdragen van 1966, die pas verleden jaar in de Kamer zijn besproken. Het komt mij voor dat dit mede te maken heeft met de praktijk van implementatie bij wet. Wij zijn wat dit betreft perfectionisten; aan de ene kant willen wij het verdrag goedkeuren en aan de andere kant willen wij uitvoeringswetten vaststellen om ervoor te zorgen dat er geen gat ontstaat. Een soort van naadloze constructie. Ik meen, dat er een direct verband bestaat tussen de terminologie 'een ieder verbindende' en de wijze van implementatie van internationale verdragen. Een meer ontspannen en open houding tegenover het internationale recht zou zowel ten goede komen aan de goedkeuring van verdragen als aan de wijze waarop de rechter met het internationale recht omgaat.

Dit brengt mij op de rechterlijke toetsing aan regels van algemeen volkenrecht. Ik citeer de heer Donner in zijn commentaar bij Van der Pot, laatste druk: 'De rechter, aan wie tot die tijd' – daar bedoelt hij mee: 1953 – 'vrijheid

van oordeel is gelaten, mag dan ook na 1953 zich niet meer begeven in de vraag of Nederlandse voorschriften met het ongeschreven volkenrecht dan wel met andere dan de een ieder verbindende bepalingen of overeenkomsten in strijd zijn.'

Naar het oordeel van de heer Donner was tot 1953 een toetsing aan het ongeschreven volkenrecht wel mogelijk. Het lijkt mij dat de Regering zich opnieuw moet bezinnen op de vraag of de argumenten, gebruikt om een toetsing aan algemeen volkenrecht te ontkennen, werkelijk hout snijden. De Regering geeft slechts een paar argumenten aan.

Allereerst is zij van mening dat het volkenrecht een onzeker karakter heeft. Ik meen, dat men dit onzekere karakter niet moet overdrijven. Er zijn overigens talloze onzekere rechtsregels; ik verwijs naar de jurisprudentie met betrekking tot de onbestemde Rechtsbegriffe, die altijd een nadere invulling door de rechters nodig maken. Als een regel van volkenrecht zo onzeker is dat er geen werkelijke regel is uit af te leiden, zal de rechter er de voorkeur aan geven de regel buiten toepassing te laten; hij zal echter de regel niet toepassen op een zodanige wijze dat het tot ambiguïteiten kan leiden.

Het tweede punt is de bekendheid bij de burgers. De heer Nijpels vindt dat die regels bij de burgers bekend moeten zijn alvorens men ze mag toepassen. Ik denk aan de Minister-President, die de rebus sic stantibus-formule uitsprak. Die clausule is nergens gepubliceerd, maar heeft wel een wezenlijke betekenis gehad voor de wijze waarop een bepaald akkoord tot stand is gekomen. Ik meen, dat de regels van volkenrecht algemeen bekend geacht mogen worden te zijn en dat het argument op dit punt niet valabel is.

In de derde plaats is er de vraag van de taakafbakening tussen de rechterlijke en wetgevende macht. In een dynamisch-progressieve interpretatie van het volkenrecht kan de rechter de ruimte worden gelaten. De jurisprudentie van het Hof van Justitie is een sprekend bewijs hoe het Europese recht in positieve zin kan worden uitgelegd en bepaald tot rechtsverrijking kan leiden.

Ik waardeer het antwoord van de Regering in de nota naar aanleiding van het eindverslag dat in artikel 5.2.2.c uitdrukkelijk bedoeld is dat besluiten van volkenrechtelijke organisaties op grond van de Bekendmakingswet van kracht worden. Kan de Regering nog eens uitdrukkelijk bevestigen dat de

binding van besluiten alleen plaatsvindt op grond van publikaties uit hoofde van de internationale organisaties?

□

De heer **Van den Broek** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik zal mij beperken tot bespreking van wetsontwerp 15 049 inzake de buitenlandse betrekkingen. Mijn collega mevrouw Korte zal het andere onderdeel voor haar rekening nemen.

Mijnheer de Voorzitter! Zoals vanavond al eerder is gezegd, beogen de voorgestelde wijzigingen volgens de memorie van toelichting geen verandering te brengen in de uitgangspunten van de bestaande regeling zoals neergelegd in de artikelen 58–67 van de huidige grondwet. De strekking van deze artikelen wordt, zo vervolgt memorie van toelichting, vrij algemeen als bevredigend ervaren en de huidige wijzigingsvoorstellen beogen dan ook voornamelijk een aantal verduidelijkingen aan te brengen terwijl ook gestreefd is naar wat meer armslag voor de wetgever. Zonder het met deze benadering ernstig oneens te zijn, maken wij gaarne van de gelegenheid gebruik nog eens kritisch te bezien of de huidige bepalingen optimaal passen in de ontwikkelingen die zich op het terrein van de buitenlandse betrekkingen in de laatste 25 jaar hebben voltrokken dan wel nog bezig zijn zich te voltrekken.

Zo kan gesproken worden van een stuk toegenomen belangstelling en naar ik meen ook invloed op het buitenlandse beleid tijdens het parlement. Anderzijds zijn middels de Europese gemeenschapsverdragen onderdelen van wetgevende, bestuurlijke en rechtsprekende macht overgedragen aan bovenstatelijke organen, terwijl met name het geschreven volkenrecht aanzienlijk uitbreiding heeft ondergaan en nog steeds ondergaat, met alle invloed die dat ook op onze nationale rechtsorde uitoefent.

Rol en invloed van Regering en/of parlement enerzijds en de doorwerking van het internationale recht in onze nationale rechtsorde anderzijds, markeren naar het mij voorkomt, de hoofdlijnen van het constitutionele hoofdstuk inzake de buitenlandse betrekkingen.

Sinds Locke, Montesquieu en Rousseau, toch de peetvaders van onze moderne constitutionele systemen, wordt het bestuur der buitenlandse betrekkingen veelal gezien als een taak bij uitstek van de uitvoerende macht. Sedert 1815 kennen wij hiervan de

Van den Broek

grondwettelijke verankering en voor wat betreft de verdragsluitende bevoegdheid kan zelfs worden teruggegaan tot de staatsregeling van 1798. In de constituties van bij voorbeeld België, Frankrijk, Zwitserland en het ongeschreven staatsrecht van het Verenigd Koninkrijk wordt het buitenlands beleid tot op de dag van heden als een prerogatief van de uitvoerende macht beschouwd.

De Regering stelt voor het desbetreffende artikel 58 in onze grondwet thans geheel te doen vervallen waarmee ook niet wordt ingegaan op de suggestie van de staatscommissie om de bepaling slechts te moderniseren door niet langer te spreken van 'de koning heeft het opperbestuur der buitenlandse betrekkingen' maar van 'het buitenlands beleid wordt gevoerd door de regering'. De Regering acht handhaving van een dergelijke bepaling overbodig naast de algemene grondwettelijke bepalingen inzake de Regering en de ministeriële verantwoordelijkheid. Belangwekkender argument is dat de Regering van handhaving tevens de suggestie vrees dat alsnog een grens wordt gesteld aan 'de wetgeving in het algemeen en aan de Staten-Generaal in het bijzonder'.

Hier lijkt de Regering koningsgezinder dan de Koning te zijn! De omgekeerde suggestie lijkt meer voor de hand te liggen. Schraping van het artikel als thans door de Regering voorgesteld wekt naar onze opvatting eerder de onjuiste indruk van een wijziging in de verhoudingen tussen Regering en parlement dan handhaving.

Met de Regering wensen wij weliswaar onder alle omstandigheden de suggestie te vermijden als zou er van verminderde parlementaire invloed sprake zijn, maar datzelfde geldt voor de positie van de Regering.

Van groot belang achten wij ook dat de vertegenwoordigende en verdragsluitende bevoegdheid in het interstatelijk verkeer voldoende duidelijk is gemarkeerd. Indien al dit artikel overbodig of ongewenst is met het oog op de constitutionele regeling inzake de ministeriële verantwoordelijkheid (hetgeen ik ontken) dan horen wij hier gaarne nog eens van de Regering of schraping niet tot onduidelijkheid kan leiden in het internationale verkeer. Daarnaast rijst de vraag of en in hoeverre het artikel 58, eerste lid, niet tevens een aanwijzing inhoudt voor de rechterlijke macht om terughoudendheid te betrachten in kwesties van buitenlands beleid.

De Regering gaat er, blijkens de memorie van antwoord van uit dat de rechterlijke macht ook op het terrein van de buitenlandse betrekkingen zich in beginsel zal onthouden van beoordeling van de doelmatigheid of gewenstheid van een regeringshandeling. Dat lijkt ons inderdaad de geldende praktijk te zijn. Tegelijkertijd vergroot de Regering onzes inziens niet de duidelijkheid op dit punt door te suggereren dat met schrapping van 58 lid 1 tevens aantasting van de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht, ook op het gebied van de buitenlandse betrekkingen kan worden voorkomen. Dan rijst de vraag of een dergelijke aantasting dan ooit plaats heeft gehad of zelfs maar bedreigd als gevolg van het bestaande artikel 58 lid 1. Wenst de Regering de bestaande terughoudendheid bij de rechterlijke macht nu bij voorkeur te bestendigen of niet, zo zouden wij haast rethorisch willen vragen.

Wij zijn de Regering erkentelijk voor het bij nota van wijziging alsnog handhaven van de bevordering van de internationale rechtsorde als constitutionele beleidsdoelstelling. Zeker in een tijd dat internationaal een, ook door Nederland met kracht gesteunde strijd gaande is ten gunste van de mensenrechten in de breedste zin van het woord, zou schrapping van deze doelstelling uit onze Grondwet totaal verkeerd begrepen kunnen worden. Wel zetten wij een vraagteken bij de thans voorgestelde redactie, waarbij de bevordering van de internationale rechtsorde wordt gekoppeld aan 'het voeren van het buitenlands beleid'. Al ligt het in de rede dat de bevordering van de internationale rechtsorde een relatie veronderstelt met het buitenlands beleid. Rijst toch de vraag of het hier een prerogatief van buitenlandse zaken betreft. Kan, of, wat ons betreft dient, het voeren van een economisch beleid in ons land niet evenzeer gericht te zijn op bevordering van een internationale rechtsorde zich vermindering van grondrechten in onze Grondwet niet evenzeer hiertoe worden gerekend?

Is het niet zo, dat al naar gelang die internationale rechtsorde zich verder ontwikkelt, ook andere departementen daarbij zullen worden betrokken? De voorgestelde formulering komt ons daarom te eng voor en wij zouden bijgevolg liever simpelweg spreken van: 'de Regering bevordert de internationale rechtsorde'. Een amendement van die strekking is intussen ingediend. Gaarne een reactie van de Regering hierop.

Ik kom tot het parlementair goedkeuringrecht. Conform de regeringsopvatting in de schriftelijke stukken wensen wij ervan uit te gaan dat de voorgestelde herformulering van de bepalingen inzake parlementaire goedkeuring van internationale overeenkomsten, op geen enkele wijze inbreuk maakt op de bestaande grondwettelijke bevoegdheden van het parlement op dit punt. Zulks geldt in de eerste plaats voor de wijziging van de term 'overeenkomsten' in de term 'verdragen'. Deze terminologie sluit, aldus de Regering, beter aan op de internationaal gebruikelijke praktijk. Betekent zulks dat het in onze Grondwet van 1922 gehanteerde begrip 'verdrag' en het in de Grondwet van 1953 gehanteerde begrip 'overeenkomst' toen niet in lijn lagen met de toen geldende internationale praktijk, of is de internationale praktijk zelf zo aan verandering onderhevig? In hoeverre en op welke wijze maakt de huidige volkenrechtelijke praktijk onderscheid tussen aanverwante begrippen als agreement, treaty, pact, covenant, convention en charter? Worden al deze begrippen gedekt door het voorgestelde begrip 'verdrag'?

De Regering heeft uiteengezet dat het voorgestelde begrip 'verdrag' zich in afwijking van het Weense verdrag inzake verdragenrecht, mede geacht moet worden te omvatten 'overeenkomsten met volkenrechtelijke organisaties'. Overeenstemming met het Weense verdrag bestaat ten aanzien van het vereiste van de schriftelijke vorm hetgeen voor internationale overeenkomsten ex artikel 60 van de huidige Grondwet geen formeel vereiste is.

Wij nemen met de Regering aan dat in de praktijk van het huidige grondwetteregime geen internationale overeenkomsten mondeling zijn gesloten en dat zulks ook zeker niet moet worden aangemoedigd. Om dit laatste argument echter te hanteren zoals de Regering lijkt te doen in de nota eindverslag pag. 4 om een voorkeur te motiveren voor de term 'verdragen' boven het huidige begrip 'overeenkomsten', komt ons wat wonderlijk over! Alsof het feit dat voor mondelinge overeenkomsten onder het nieuwe regime geen parlementaire goedkeuring meer vereist zal zijn, ontmoedigend zal werken op het aangaan van dergelijke overeenkomsten! Zien wij dat verkeerd?

De wijze van goedkeuring en de uitzonderingen op het parlementaire goedkeuringsvereiste zullen – zo wil

Van den Broek

het regeringsvoorstel – bij organieke wet worden geregeld, waarmee wij ons kunnen verenigen. Op gezag van de Regering nemen wij ook aan dat geen materiële wijziging van de bestaande opzet wordt beoogd, met dien verstande dat 'ons thans geen wezenlijke veranderingen voor ogen staan'. Dat klinkt minder stellig dan uitspraken in de memorie van antwoord. Kan de Regering dit toelichten?

De heer Brinkhorst heeft ten aanzien van het goedkeuringsvereiste ook nog enige woorden gewijd aan de problemen rondom de NAVO-besluitvorming en een definitie daarvan. Hij heeft ook in de schriftelijke voorbereiding uitbreiding van het parlementaire goedkeuringsrecht tot andere belangrijke internationale afspraken bepleit of wel tot, beleidsafspraken die niet als verdragen kunnen worden aange merkt. Intussen is ons duidelijk geworden, dat dit voorstel in eerste instantie is ingegeven door de gang van zaken rondom de NAVO-besluitvorming. Daarbij lag een advies ter tafel van de adviescommissie voor volkenrechtelijke vraagstukken, waarin stond dat de NAVO-beslissing van december een beleidsafpraak was, waarvoor geen parlementaire goedkeuring was vereist. Het betrof hier volgens de Regering een afspraak, die een politiek, dus geen juridisch commitment van de Regering was, waarover zij volgens de normale regels der ministeriële verantwoordelijkheid achteraf ter verantwoording kon worden geroepen. Dat is ook gebeurd.

Het voorstel van de heer Brinkhorst om dergelijke afspraken ook onder het grondwettelijk goedkeuringsvereiste te brengen zou derhalve een doorbreking betekenen van de geldende constitutionele regel dat uitsluitend het aangaan van koninkrijksverbindende verplichtingen aan het parlementaire goedkeuringsrecht zijn onderworpen. Deelt de Regering deze opvatting? Indien zulks het geval is, dan is mijn fractie geen voorstander van een dergelijke uitbreiding van het grondwettelijk goedkeuringsrecht, dat naar ons oordeel de slagvaardigheid van het buitenlands beleid ernstig zou kunnen frustreren, al was het alleen al vanwege de kans op telkens terugkerende discussies over wat wel of niet als een belangrijke internationale afspraak moet worden beschouwd. Is de Regering overigens bekend met andere grondwettelsels, waarin een dergelijke tamelijk vergaande parlementaire goedkeuringsbevoegdheid is opgenomen?

Een ander aspect van de besluitvorming in de NAVO zal de aandacht vragen als in 1981 de stationeringsbeslissing inzake bedoelde kernwapens aan de orde is. Wij nemen aan dat die beslissing kan worden gezien als een uitvoeringsovereenkomst van de Mutual Defence Assistance Agreement. Ik heb niet geheel kunnen terugvinden, in hoeverre de adviescommissie voor volkenrechtelijke vraagstukken die mening heeft uitgesproken of dat de Regering dat standpunt destijds bij het debat heeft ingenomen. Als wij al aannemen, dat dit als een uitvoeringsovereenkomst kan worden beschouwd, dan staat daarmee echter nog geenszins vast, dat het ook een uitvoeringsovereenkomst is in de zin van artikel 62 lid b waarvoor geen parlementaire goedkeuring is vereist. Dat leidt tot de vraag om nadere definitie van het begrip 'uitvoeringsovereenkomst', waarvoor op grond van lid b van artikel 62 van de huidige Grondwet geen voorafgaande parlementaire goedkeuring nodig is.

Nu behoort de discussie over wat daaronder dient te worden verstaan, naar onze mening thuis bij de behandeling van de uitvoeringwet, waarin de uitzonderingen op het parlementair goedkeuringsvereiste zullen worden opgenomen. Het is echter mogelijk, dat die discussie niet tijdig vóór de stationeringsbesluitvorming in 1981 plaatsvindt. Om deze reden horen wij gaarne, of de Regering al een mening heeft gevormd over de vraag, hoe zij de parlementaire goedkeuringsbevoegdheid ten aanzien van die stationeringsbeslissing ziet. In het algemeen behoort daarbij de vraag, welke maatstaven de Regering aanlegt bij de beoordeling van de vraag, of sprake is van een uitvoeringsovereenkomst in de zin van artikel 62b van de Grondwet, maar ook hiervan kan gezegd worden dat die discussie meer in het bijzonder thuishoort bij de behandeling van de uitvoeringwet. Wel neem ik thans graag een mening van regeringszijde, indien mogelijk, over de vraag in hoeverre de stationeringsbeslissing van 1981 door haar wordt gezien als een uitvoeringsovereenkomst die al dan niet onder de uitzonderingsbepaling van art. 62, lid b, van de huidige Grondwet zou dienen te worden gebracht.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Gesteld dat het antwoord van de Regering conform het advies van de commissie is, namelijk dat het een uitvoeringsovereenkomst is waarvoor geen goedkeuring nodig is, zoudt u dan wensen dat

in de nieuwe goedkeuringswet een scherpere definitie van het begrip 'uitvoeringsovereenkomst' werd opgenomen?

De heer **Van den Broek** (CDA): Ik weet niet of dit direct nodig is. Nogmaals, deze discussie zouden wij op dat moment moeten voeren. Wij zijn in beginsel geneigd deze uitvoeringsovereenkomst van het Mutual Defence Assistance Agreement niet zodanig te interpreteren dat daarmee bij voorbaat vaststaat dat die goedkeuring niet nodig is. Ik wijs daarbij overigens op een tweetal eerdere uitvoeringsovereenkomsten die teruggaan op dezelfde moederovereenkomst.

In het ene geval heeft de Regering, als ik het goed heb begrepen, het goedkeuringsrecht van het parlement daadwerkelijk erkend. In het tweede geval heeft de Kamer zelf bij een interpellatie hierover een uitspraak voorgesteld gekregen, die overigens met overgrote meerderheid is verworpen. Hiermee is in beginsel al aangetoond dat de Regering zich bezwaarlijk op het standpunt zal kunnen stellen dat in het algemeen de uitvoeringsovereenkomsten van dit Agreement overeenkomsten zijn die geacht worden te vallen onder de uitzonderingsbepaling van art. 62, lid b.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Distantieert u zich dan van de conclusies in het advies, waarin met zoveel woorden staat, dat het een vorm van uitvoeringsovereenkomst was ten aanzien waarvan op grond van art. 62, eerste lid, onder b, goedkeuring niet is vereist? Als u dit zegt, moet u zich van dit onderdeel van het advies distantiëren.

De heer **Van den Broek** (CDA): Als u goed naar mijn betoeg hebt geluisterd, hebt u gemerkt dat ik eerst aan de Regering heb gevraagd haar inzichten daarover aan ons kenbaar te maken. Die inzichten zullen wij zeker meewegen bij onze eigen besluitvorming. Dit lijkt mij ook juist. Het is onze gewoonte, zoals u weet.

Dan wil ik nog een enkele opmerking maken over de interne werking van het internationale recht.

Nederland is sterk afhankelijk van het internationale recht met name getuigd op onze grote buitenlandse belangen, onze internationale handel en de vele buitenlandse investeringen in ons land. Derhalve spelen bij het streven naar een goede internationale rechtsorde niet slechts morele overwegingen een rol, maar is evenzeer sprake van welbegrepen eigen belang. Tegen die achtergrond behoeft het dan ook niet te verbazen dat Nederland als een

van de eerste landen – Frankrijk ging ons voor – in 1953 de voorrang van het internationale recht boven de nationale wettelijke voorschriften in de Grondwet vastlegde. Daarbij werd de interne werking van het internationale recht binnen onze rechtsorde in zoverre beperkt dat daarvan slechts sprake was als het ging om ‘een ieder verbindende bepaling’ en bovendien om bepalingen van overeenkomsten of van besluiten van volkenrechtelijke organisaties.

In feite is deze opzet in het huidige wijzigingsvoorstel gehandhaafd, zij het enigszins opnieuw geformuleerd. Uit de schriftelijke voorbereiding bij dit wijzigingsvoorstel is wel gebleken dat behoefte bestaat aan een zekere herbezinning over de vraag of moet worden vastgehouden aan de term ‘een ieder verbindende bepaling’, wat daaronder vandaag moet worden verstaan en voorts of niet naast overeenkomsten ook aan bepalingen van ongeschreven volkenrecht grondwettelijke voorrang boven de nationale wet moet worden gegeven. Dit alles zal de heer Brinkhorst als muziek in de oren klinken, maar ook hij zal begrijpen dat dit alles nog in vragende vorm is gesteld.

Ten aanzien van de exacte uitleg die aan de term ‘een ieder verbindende bepaling’ moet worden gegeven, lijkt op z'n minst enige onzekerheid te bestaan. Mogen wij aannemen dat de grondwetgever van 1956 bij het opnemen van deze compromis-formule (want dat was het) voor ogen stond dat een burger voor de rechter geen verdragsbepaling moest kunnen inroepen, die uitsluitend tot de Nederlandse staat was gericht? Maar was en is daarvoor nodig dat het grondwetsartikel uitdrukkelijk spreekt van ‘een ieder verbindende bepaling’? Indien immers een burger voor de rechter een verdragsbepaling inroept die hem of haar als individueel burger niet bindt omdat de bepaling zich tot de staat richt, dan zal de rechter dat beroep van de individuele burger naar wij moeten aannemen toch niet honoreren?

De Regering argumenteert dat schrapping van de ‘een ieder verbindende’-clausule de gedachte zou kunnen oproepen dat een grondwettelijke uitbreiding van de toetsingsopdracht wordt gegeven aan de rechter, namelijk ook voor verdragsbepalingen welke duidelijk bedoeld zijn om alleen de overheid te binden in haar betrekking tot andere staten, met het risico dat de rechter wordt geconfronteerd met politieke strijdvragen. Waaraan

ontleent de Regering die vrees? Wij zien dit gaarne nader toegelicht.

Vast staat dat bij het voor Nederland zo belangrijke Europese recht door het Internationale Hof van Justitie van de EG aan bepalingen die zich uitsluitend tot de staat lijken te richten, rechtstreekse werking ten behoeve van de individuele burger toekent. Aangezien het Internationale Hof van Justitie in laatste instantie heeft te beslissen of een particulier zich op een bepaling van EG-recht voor de nationale rechter mag beroepen (artikel 177 van het EEG-verdrag), mag worden aangenomen dat ook de Nederlandse rechter de regel der rechtstreekse werking of, anders gezegd, die van de ‘een ieder verbindende bepaling’ ruim zal uitleggen. Zou die ruimere interpretatie zich dan in de opvatting van de Regering tot het Europese recht dienen te beperken? Dat zou niet consequent zijn.

Daarom blijft de vraag bestaan of de regel ‘een ieder verbindende bepaling’ met name door de ontwikkeling van het gemeenschapsrecht niet is achterhaald en of handhaving ook niet kan leiden tot een conflict tussen de uit het gemeenschapsrecht voortvloeiende toetsingsplicht van de Nederlandse rechter en de beperking van zijn grondwettelijke toetsingsbevoegdheid op grond van de regel ‘een ieder verbindende bepaling’. Wil de Regering op een en ander nader ingaan? Kennen andere Europese rechtstelsels een vergelijkbare bepaling?

De tweede beperking betreft de voorrang van het internationale recht boven de nationale wettelijke voorschriften. Deze voorrang blijft beperkt tot verdragen en besluiten van volkenrechtelijke organisaties, een primaat derhalve uitsluitend voor het geschreven volkenrecht. De Regering wenst in navolging van de staatscommissie, evenwel in afwijking van de commissie van Advies voor Volkenrechtelijke vraagstukken, deze voorrang niet uit te breiden tot het ongeschreven volkenrecht zowel om principiële als om praktische redenen. De Regering ziet geen aanleiding tot uitbreiding van de toetsingsbevoegdheid van artikel 66 van de Grondwet, terwijl voorts het ongeschreven volkenrecht de rechter te weinig houvast zal bieden.

Bovendien kan, zo zegt de Regering, als argument worden gehanteerd dat voorrang voor ongeschreven volkenrecht ook de grondwettelijke bevoegdheden van parlement en Regering kan aantasten, bij voorbeeld waar de Nederlandse rechter zou worden geroepen de Nederlandse wettelijke voorschriften buiten toepassing te laten op

grond van een verdrag dat voor het Koninkrijk niet of nog niet in werking is getreden. Dit laatste moet de Regering wel nader toelichten. Is denkbaar dat een niet ondertekend of niet bekrachtigd verdrag – ook de heer Brinkhorst heeft hiernaar gevraagd – als algemene regel van volkenrecht wordt aangemerkt? Zouden bepalingen uit een dergelijk verdrag, zelfs bij niet-strijdigheid met de nationale wetten, in de Nederlandse rechtsorde als toepasselijk ongeschreven volkenrecht worden beschouwd?

denkingen van de Regering tegen een primaat van het ongeschreven volkenrecht wel begrip opbrengen, zij het dat wij graag van de Regering horen of een dergelijke beperking in de praktijk ook reële betekenis heeft. Met andere woorden: kan de Regering inzicht geven in het bindend ongeschreven volkenrecht – even afgezien van het bekende voorbeeld over het ongeschreven prijsrecht (het Nyugat-arrest) – die de rechter in toevoeging op de verdragen zou kunnen toepassen met voorrang boven de nationale wettelijke voorschriften? Wordt de huidige grondwettelijke beperking daardoor voldoende gerechtvaardigd? Hoe is het gesteld met de voorrang voor het algemene volkenrecht in de landen om ons heen en steken wij, internationaal georiënteerd als wij zijn, daarbij ongunstig af?

□

De heer **Roethof** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Voor mijn aandeel in deze discussie behoeft ik niet terug te gaan tot de Staatsregeling des Bataafschen Volks van 1798, noch tot Locke, Montesquieu en Rousseau. Hobbes, die vond dat het internationale verkeer alleen maar een ‘bellum omnium contra omnes’, een strijd van allen tegen allen, was, werd trouwens mijns inziens ten onrechte overgeslagen, want daarop lijkt het tegenwoordig nog het meest.

Iedereen wordt geacht, de wet te kennen. Aangezien echter niemand de wet werkelijk kent, wordt getracht de wetten zo overzichtelijk en samenhangend als mogelijk te presenteren, in welk streven wij overigens steeds minder slagen. Naarmate het aantal nieuwe wetten toeneemt zonder dat er naar evenredigheid oude wetten komen te vervallen, wordt de kans groter, dat wij door de bomen het bos niet meer zien. In zeldzame gevallen wordt getracht, in een bepaalde sector – bij voorbeeld de sociale verzekeringen – orde op zaken te stellen door een adviseur te benoemen, van wie dan ove-

rigens binnen tien jaar nooit iets anders wordt vernomen dan dat hij zich blijft buigen over de problematiek, die kennelijk uitermate boeiend is.

Codificatie is één van de mogelijkheden om een zekere samenhang in onze wetgeving te handhaven en in die zin blijft een codificatie-artikel in de Grondwet zeker ook in de toekomst zijn betekenis behouden. De Ministers zullen desondanks straks het pand zonder de aandacht te trekken kunnen verlaten, want zelfs in onze roerige tijd is het niet waarschijnlijk, dat de bespreking van dit wetsontwerp tot enigerlei demonstratie of manifestatie aanleiding zal geven.

In het voorlopig verslag is namens mijn fractie gevraagd of het streven naar waarborging van de rechtseenheid niet evenzeer kan worden bevorderd langs de weg van coördinatie en harmonisatie van de wetgeving. Ook van de zijde van de Raad van State werd immers opgemerkt, dat vastlegging van rechtsregels in algemene wetboeken op zich zelf nog geen onmisbare voorwaarde is om te komen tot een samenhangend geheel van regels. Het antwoord is tegemoetkoming bevestigend, maar overigens niet concreter dan de reactie, die mijn collega Stoffelen weleens bij de behandeling van de begroting van Algemene Zaken en ik weleens bij de behandeling van de Justitiebegroting op een vergelijkbare vraag heb gehad.

Er ligt nu een rapport op tafel van een commissie onder leiding van mr. J. M. Polak met een hele serie aanbevelingen tot verbetering van wetgevingsprocedures en het bereiken van meer onderlinge samenhang tussen de diverse wetsfamilies. In het belang van de harmonisatie van wetgeving zou, aldus dit rapport, ook meer systematisch moeten worden nagegaan op welke samenhangende beleidsterreinen deelcodificaties mogelijk zijn. De vraag rijst wat er nu precies gebeurt op dit terrein.

De relatie tussen de codificatiegedachte en de verordenende bevoegdheid van lagere organen, zoals provincies en gemeenten, komt wat mij betreft nog niet voldoende uit de verf. Er wordt wat gejongleerd met begrippen als 'regeling' en 'de wet regelt' – in het eerste lid – en 'de wet stelt regels van bestuursrecht vast' – in het tweede lid, maar het is alles bij elkaar genomen toch nog weinig overtuigend.

Eén van de vragen blijft of na aanvaarding van het artikel ook bij algemene maatregel van bestuur of zelfs bij ministeriële verordening regels

kunnen worden gesteld met betrekking tot het bestuur van de huishouding van provincies en gemeente. Ik heb uit een brief van de Nederlandse Vereniging van Gemeenten begrepen, dat deze organisatie daarvan weinig gecharmeerd zou zijn vanwege de te duchten centralistische betekenissen. Naar mijn indruk zou op basis van het tweede lid van het artikel tot een ontkenkende beantwoording van de vraag van de VNG moeten worden besloten, terwijl het eerste lid toch weer vragen oproept.

In de oorspronkelijke toelichting op het ontwerp wordt de indruk gewekt, dat het niet de bedoeling is om – anders dan bij hoge uitzondering – een delegatiemogelijkheid naar een lagere wetgever te openen. Dezerzijds werd dan ook in het voorlopig verslag de vraag opgeworpen of hier door het gebruik van de woorden 'de wet regelt', in het eerste lid wel de juiste terminologie was gekozen aangezien voor het begrip 'regeling' blijkens wetsontwerp 13 872 staat 'het nadrukkelijk toekennen van delegatiemogelijkheid'.

In de memorie van antwoord volgt een ingewikkelde redenering, die er aanvankelijk op lijkt neer te komen, de vraag positief te beantwoorden doch ten slotte tot de tegenovergestelde conclusie voert. Uitgangspunt is, zo heet het, dat de formele wetgever de regels vaststelt. Er zijn enkele 'sporadische gevallen' in het Burgerlijk Wetboek, waarin zich op een zeer specifiek terrein, reeds een gewoonterecht had ontwikkeld van toekenning van bevoegdheden aan een lager orgaan. Het burendrecht wordt met name als een voorbeeld genoemd.

De tweede uitzondering betreft enkele in het Burgerlijk Wetboek en in het Wetboek van Koophandel geopende mogelijkheden om een zaak te regelen bij algemene maatregel van bestuur. De bedoeling blijft dus, blijkens de conclusie, geen delegatie behoudend enkele uitzonderingsgevallen ter zake van detailpunten. Even later wordt nog herhaald, dat delegatie niet de bedoeling is, doch dat er zich uitzonderlijke gevallen kunnen voordoen waarin deze niet is te vermijden. De Ministers zullen mij hopelijk niet euvel duiden, dat ik hiermee weinig uit de voeten kan.

Ook het CDA constateert trouwens in het eindverslag, dat de Regering nog geen rechtstreeks antwoord gegeven heeft op de van die zijde met betrekking tot dezelfde problematiek gestelde vraag. Daarop verschijnt weliswaar de nota naar aanleiding van het eindverslag met een nieuwe uiteenzet-

ting, die echter over de met name door de VNG opgeworpen vraag geen uitsluitend verschaft.

Met wat gemengde gevoelens heb ik kennis genomen van de in het tweede lid voorgestelde vaststelling van algemene maatregel van bestuursrecht. Mijn voldoening betreft het feit dat de wettelijke regeling van het bestuursrecht nu concreet in uitzicht wordt gesteld. Zodanige regeling heeft reeds al te lang op zich laten wachten. Mijn teleurstelling betreft de nogal aarzende toelichting op het voorstel en het niet opnemen van een bepaling met betrekking tot het administratief procesrecht.

Om met het laatste te beginnen: dit administratief procesrecht biedt thans een beeld van verbrokkeling en onoverzichtelijkheid. Inhoudelijk is het administratief procesrecht thans over een hele reeks van wetten verspreid. Een groot aantal colleges houdt er zich mee bezig en de procedures zijn uiteenlopend. Dit komt de rechtsbescherming van de burger niet ten goede, maar evenmin, vanuit het standpunt van de overheid bezien, de rechtszekerheid. De burger zal zijn weg in het labyrint van voorschriften niet zelden met grote moeite kunnen vinden en zowel overheid als burger zal meer dan eens geconfronteerd worden met verlopen termijnen en alle consequenties daaraan verbonden. Ook de rechtsgelijkheid lijkt bij gebrek aan eenheid van administratief procesrecht niet gediend.

De Ministers zouden mij daarom zeer verplichten als zij alsnog bereid zijn aan hun thans gepresenteerde voorstel in het tweede lid een zinsnede over dit administratief procesrecht toe te voegen. Dit klemmt te meer, gezien de toelichting op het wel aan de Kamer gedane voorstel om een regeling voor het administratief recht te treffen. De motivering is dan, dat er de afgelopen 35 jaar een stroom van wetenschappelijke tijdschriftartikelen, monografieën, handboeken en rapporten is verschenen waarin de onstuimige groei van het administratief recht en de bestuurswetenschap zijn neerslag heeft gevonden. De Regering legt zich nu reeds vast op het voorstellen van een tekst, zegt dan mevrouw Kappeyne van de Coppello, voor mij is de meer voor de hand liggende vraag, als men dit verneemt, of dan alles in Nederland, naar het woord van Heinrich Heine, veertig jaar later moet gebeuren.

Waarom die grote terughoudendheid van de zijde van de Regering? Zowel in de Proeve als in het eindrapport van de Staatscommissie van 1971

Roethof

werd er een lans voor gebroken om deze zaak met voortvarendheid aan te pakken. De Regering volgt de ontwikkeling, maar trekt haar niet.

Het is toch al een feit, dat tal van wetten sneller verouderen als gevolg van mentaliteitsverandering bij de mensen enerzijds en nieuwe technologische ontwikkelingen aan de andere kant. De privacywetgeving is een goed, of eigenlijk een heel slecht, voorbeeld van een hijgend achter de ontwikkelingen aanhollen, waarbij de computers de dienst uitmaken. Dat het zo niet hoeft, bewijzen gelukkig enkele andere voorbeelden, waarbij de wetgever wel degelijk als trekker is opgetreden. Ik denk aan de totstandkoming van het hele ondernemingsrecht, dat zeker niet zij beslag had gekregen als er niet vanuit de maatschappij de nodige druk was uitgeoefend.

Ik denk aan de vormgeving van de emancipatiewetgeving waarmee wij nu doende zijn, omdat het vanuit de samenleving wordt geëist en op ons genomen internationale verplichtingen ons er mede toe dwingen. Ik denk aan de gevraagde anti-discriminatie-wetgeving, die de laatste tijd meer en toegespitster de openbare aandacht krijgt.

Ik zou, kortom, de toonzetting in memorie van toelichting en memorie van antwoord graag enthousiaster hebben gezien en met betrekking tot het administratief procesrecht liever niet hebben willen horen, dat er nog wat meer artikelen in tijdschriften zullen moeten verschijnen alvorens wetgeving inzake algemene regels van administratief procesrecht ter hand zal kunnen worden genomen.

Intussen ben ik niet voornemens het mindere te verwerpen als ik onverhoopt het meerdere niet zou kunnen verkrijgen. Met inachtneming van de gemaakte kanttekeningen kan ik mij met het voorstel zoals het er ligt zeker in grote trekken verenigen, en het ziet er naar uit, dat mijn fractie haar stem aan het wetsontwerp zal geven.

□

De heer **Wöltgens** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Mijn bijdrage beperkt zich tot het voorstel met betrekking tot het doen vervallen van de bepalingen in artikel 73 en de artikelen 190 tot en met 192 van de Grondwet, bepalingen die allemaal betrekking hebben op financiële en monetaire zaken.

Ik wil overigens een prealabele opmerking maken. Het is natuurlijk verre van mij om de competentie van de coördinerend bewindsman voor de

grondwetszaken te betwisten, om maar helemaal te zwijgen van de competentie van de Minister van Buitenlandse Zaken en nog meer van die van de Staatssecretaris van Justitie maar ik moet toch zeggen dat ik pijnlijk de aanwezigheid van de Minister van Financiën aan de regeringstafel mis bij de behandeling van deze bij uitstek financiële bepalingen.

Minister **Wiegel**: De Minister van Financiën, mijnheer de Voorzitter – naar ik aanneem bent u daarvan op de hoogte gebracht – is vanavond vanwege verplichtingen in het buitenland verhinderd. Hij heeft zoveel vertrouwen in de financiële inzichten van de Minister van Binnenlandse Zaken dat hij deze aangelegenheid, althans de aanhoring van het betoog van de geachte afgevaardigde, aan mij heeft overgelaten.

De **Voorzitter**: De Kamer kan altijd verlangen dat een ondertekenaar van een wetsontwerp wordt ontboden. Van een zodanig verlangen is mij tot dusver niet gebleken.

De heer **Wöltgens** (PvdA): De mededeling van de Minister van Binnenlandse Zaken stelt mij geheel en al gerust. Ik was bang dat ook deze Minister van Financiën al moe was.

Deze situatie ontslaat mij overigens van de noodzaak om een hecht doortimmerd monetair betoog te houden.

Minister **Wiegel**: Ik zou de geachte afgevaardigde bepaald niet willen beletten een doortimmerd betoog te houden.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Ik heb zoëven van de Minister van Binnenlandse Zaken gehoord dat hij vooral is geïnteresseerd in politieke conclusies. Om hem daarin tegemoet te gekomen zal ik mij daar grotendeels toe beperken.

Zoals uit de schriftelijke gedachtenwisseling is gebleken kan mijn fractie zich verenigen met het doen vervallen van deze bepalingen.

De enige tegenwerping zou er een van nostalgische aard kunnen zijn. Het zijn allemaal prachtige bepalingen die intussen zo duidelijk verouderd zijn dat het verdwijnen daarvan enige ontroering zou oproepen. Wie zou niet de tranen in de ogen krijgen als men de Grondwetsbepalingen leest omtrent specie, essai en allooï van de munt?

Overigens is het niet alleen een kwestie van nostalgie die hier een tegenwerping zou kunnen oproepen. De Minister van Binnenlandse Zaken zelf, zal het met mij eens zijn: wie van ons

zal zich in deze tijd niet bezorgd maken over de allooï van de munt? De Muntwet van 1948 heeft al een wijze beperking van het muntrecht, vastgelegd in artikel 73, opgeleverd. Het vervallen van artikel 73 thans zal overigens ook niet, dit ter geruststelling van de heer Verbrugh, tot onmiddellijke monetaire onthoofding van de koning behoeven te leiden. Zijn suggestie dat het hier wel eens dezelfde kant op kan gaan als met de postzegels, zullen wij in dank incasseren. Er komt binnenkort een muntnota. Het idee dat er ooit een munt met Troelstra zou kunnen verschijnen, is natuurlijk iets waar men met vreugdevolle gevoelens aan kan denken.

De heer **Verbrugh** (GPV): Wat denkt u, zal die munt dan in een tijd van zeer grote inflatie verschijnen?

De heer **Wöltgens** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Zoals ik mij herinner was de inflatie onder kabinetten waaraan de PvdA heeft deelgenomen zelden zo hoog als onder kabinetten van andere samenstelling. Wij zouden daarover best een discussie kunnen hebben. De heer Verbrugh zal het niet kunnen ontkennen, ook al zal hij de schuld uiteraard elders weten te deponeren.

De heer **Nijpels** (VVD): U weet toch dat de partij van de heer Verbrugh nog nooit aan een kabinet heeft deelgenomen!

De heer **Wöltgens** (PvdA) Ik spreek over kabinetten van een andere samenstelling! Maar goed, deze opmerking ter zijde! De heer Verbrugh vroeg ernaar.

Mijnheer de Voorzitter! Al in 1948 is er ten aanzien van artikel 190 een duidelijke discussie geweest over de noodzaak om grondwettelijk vast te leggen dat de staat een solide crediteur zal zijn en zijn schulden zal terugbetalen.

De Regering veronderstelt thans dat een dergelijke bepaling achterhaald is. In de huidige situatie zou je daar nog wel vraagtekens bij kunnen plaatsen. Uit de brief, die wij onlangs hebben gekregen, blijkt duidelijk dat men probeert via belastingpapier tijdelijke tekorten te dekken. Omdat de bepaling in artikel 190 met name betrekking had op de tiërcering van de schuld uit de Franse tijd zou een zekere actualiteitswaarde daaraan niet kunnen worden ontzegd.

In de schriftelijke voorbereiding hebben wij al duidelijk naar voren gebracht dat wij er weliswaar van uitgaan dat de Staat, net als de burgers onderling, zijn verplichtingen dient te

Wöltgens

kennen. Wij achten dat een vanzelfsprekendheid die ook naar onze opvatting wellicht, waarschijnlijk niet in de Grondwet behoeft te worden verankerd.

Minister **Wiegel**: Wat betekent 'wellicht, waarschijnlijk niet'?

De heer **Wöltgens** (PvdA): Wij hebben in de schriftelijke voorbereiding duidelijk gemaakt dat wij het eens zijn met de Regering dat er geen noodzaak is dit verder in de Grondwet te verankeren. Natuurlijk kan zich hier altijd in de praktijk de situatie voordoen dat wij erop moeten aandringen. Dat is echter iets heel anders dan het vastleggen in de Grondwet.

Minister **Wiegel**: Ik constateer dat de heer **Wöltgens** het op dat stuk met de Regering eens is.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Op dat punt ja.

Minister **Wiegel**: Een doorwrochte constatering zijnerzijds.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Een hechte, doortimmerde.

De artikelen 191 en 192 over specie, gewicht en waarde van de munt zijn in wezen al vervallen door de Bankwet van 1948, waarbij de Nederlandsche Bank de taak kreeg de waarde van het geld te regelen. Ook wat dat betreft is de noodzaak vervallen een verdere grondwettelijke verankering van die bepalingen te handhaven.

Wat de inhoudelijke kant van de zaak betreft acht mijn fractie het volgende van belang. Met het vervallen van de drie artikelen, zoals hier wordt voorgesteld – wij zullen dat vervallen niet trachten te beletten – vervalt elke bepaling van monetaire aard in de Grondwet. Om een aantal redenen vinden wij dat toch wel bijzonder jammer. Vandaar dat ik samen met de heer Van Amelsvoort een amendement terzake heb ingediend, waarin wij een artikel voorstellen luidende dat de wet het geldstelsel regelt. Ik wil een aantal argumenten noemen.

Het minst belangrijke argument is dat een beetje beschaafd land een bepaling in zijn grondwet heeft met betrekking tot het geldstelsel. Ik wil niet zeggen dat dit een doorslaggevend argument is, die doorslaggevende argumentatie komt nu.

Er dient, naar de mening van mijn fractie, een grondwettelijke waarborg te komen tegen de overdracht van één van de meest autonome bevoegdheden die een land heeft, namelijk het regelen van zijn eigen muntstelsel. Ik wil

hierbij wijzen op een aantal actuele punten die een rol kunnen spelen. Wij hebben de situatie gehad dat het Europees Monetair Stelsel – men kan dat toch beschouwen als een vooruitloper op het tot stand komen van een Europees Monetaire Unie – tegen onze uitdrukkelijke wil tot stand is gekomen op basis van artikel 235 van het EEG-verdrag; dus niet op basis van een verdrag dat hier ter toestemming aan de Kamer is voorgelegd en ook niet van een verdragswijziging.

Ik kom hier natuurlijk enigszins in conflict met de motie die de heer **Brinkhorst** heeft ingediend. Hij stelt daarin dat wij de Europese rechtsorde langzaam maar zeker moeten gaan beschouwen als een integraal bestanddeel van onze eigen rechtsorde en als zodanig moeten wij daarin de ontwikkeling naar zo'n Europees monetair stelsel incorporeren. Daar staat tegenover dat – zoals hij constateert – aan het democratisch gehalte van de besluitvorming een geweldige ruimte moet worden gegeven in deze Kamer. Dit geldt zeker wanneer het gaat over essentiële zaken als het opgeven van de eigen autonomie van het geldstelsel. Juist dat is het noodzakelijk om ook grondwettelijk waarborgen te creëren, opdat wij niet, zonder dat er een behoorlijke democratische besluitvorming aan is voorafgegaan ons eigen geldstelsel opgeven en het doen opgaan in een algemeen Europees stelsel.

De heer **Nijpels** (VVD): Ik begrijp hieruit dat de heer **Wöltgens** een strijd constateert tussen de motie die de heer Van den Broek samen met de heer **Brinkhorst** heeft ingediend en het amendement dat de heer Van Amelsvoort met de heer **Wöltgens** heeft ingediend?

De heer **Wöltgens** (PvdA): De motie van de heer **Brinkhorst** gaat er vanuit dat wij inderdaad geleidelijk tot een Europese integratie komen. Daar is op zich geen enkel bezwaar tegen in te brengen. Hij zegt, met woorden van gelijke strekking, dat langzaam maar zeker de Europese rechtsorde als een echt onderdeel moet worden gezien van onze eigen rechtsorde. Het tot stand komen van die Europese rechtsorde tot nu toe – dat zal de heer **Brinkhorst** zeker niet willen betwisten – is zeker van een nog democratischer gehalte te maken dan thans het geval is.

De heer **Nijpels** (VVD): Dat is een buitengewoon vrije interpretatie van de motie-**Brinkhorst**. Daarin wordt voorgesteld dat de bepalingen van de Grondwet in geval van twijfel zó die-

nen te worden uitgelegd, dat het Europese integratieproces daardoor niet wordt belemmerd. Ik maak uit uw amendement op dat u dat proces, bij voorbeeld wat betreft het geldstelsel, aanzienlijk belemmert.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De motie geeft een algemene intentie aan, zoals dit ook gebeurt in artikel 5.2.0, waarin wordt gesteld dat het buitenlandse beleid de internationale rechtsorde moet bevorderen. De specifieke invulling met betrekking tot democratie of niet – daarover sprak de heer **Wöltgens** – moet mede in dit verband worden bezien. Ik zie geen tegenstelling. Ik begrijp dat u zich wat dit betreft een beetje aan de zijde van de heer **Wöltgens** bevindt, hetgeen een interessante constatering is.

De heer **Nijpels** (VVD): Het gaat om de geest van de voorstellen. Uit de geest van de motie-**Brinkhorst** komt naar voren dat in de Grondwet geen belemmeringen mogen schuilen voor het Europese integratieproces. Alle bepalingen, die wat dit betreft twijfel zouden oproepen, moeten zodanig worden uitgelegd, dat de Europese integratiegedachte wordt bevorderd. Het amendement-**Wöltgens** strekt ertoe een eventuele verandering van het Nederlandse geldstelsel aanzienlijk te bemoeilijken. Ik vind, dat de gedachten van de motie en het amendement in zekere zin strijdig zijn met elkaar.

De heer **Patijn** (PvdA): Ik herinner eraan, dat zowel de Minister van Buitenlandse Zaken als de heer **Andriessen** erop hebben gewezen, dat een Europees monetair stelsel uitsluitend bij verdrag tot stand kan komen en dat er geen sprake van kan zijn dat een dergelijk stelsel wordt doorgevoerd op basis van reeds overgedragen bevoegdheden.

De heer **Nijpels** (VVD): De vraag, of een en ander in de Grondwet moet worden geregeld, wordt met de interruptie van de heer **Patijn** niet beantwoord, mijnheer de Voorzitter

De heer **Wöltgens** (PvdA): Het kan natuurlijk nooit zo zijn – en dit zal de heer **Brinkhorst** ook niet hebben bedoeld – dat de democratische besluitvorming in het land zelf wordt beschouwd als een belemmering voor de Europese integratie. Dat staat u hier eigenlijk te suggereren. In ons amendement wordt vastgelegd, dat de wet het geldstelsel regelt. Daarmee kan men ook regelen dat het geldstelsel overeenkomt met wat in Europees verband daaromtrent is of wordt bepaald. De wetgever heeft echter het laatste woord.

Wöltgens

De heer **Nijpels** (VVD): Er bestaat geen misverstand over, dat de wetgever het laatste woord heeft. De vraag is slechts, of dat laatste woord al dan niet in de Grondwet moet worden vastgelegd. U kiest wél voor die mogelijkheid en dat komt mij wat in tegenspraak voor met de voortreffelijke motie van de heer Brinkhorst c.s.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Waar de eerste ondertekenaar van die motie deze tegenstelling niet wenst te constateren, lijkt het mij vrij zinloos om hieraan een lange discussie te wijden.

Minister **Wiegel**: Wij hebben waarschijnlijk nog enkele dagen de tijd voor er definitieve beslissingen moeten worden genomen over deze voorstellen. Daarom zou ik alle geachte afgevaardigden willen vragen, nog eens de volgende gedachte te overwegen. Stel nu eens, dat het amendement-Wöltgens zou worden aangenomen – de Regering zal nog wel aangeven wat zij van het amendement vindt – stelt men dan niet tegenover een eventuele toekomstige volledige Europese monetaire integratie een zekere grondwettelijke barrière? Ik stel deze vraag omdat ik niet vind dat wij er niet langer over behoeven te praten omdat de eerste indiener van de motie geen tegenstellingen ziet. De vraag, die door de heer Nijpels is opgeworpen, verdient inderdaad ons aller ernstige overweging.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Stel dat in de Grondwet de bepaling komt: de wet regelt het geldstelsel. Het is dan zeer wel mogelijk – zoals ook is gebeurd bij de toepassing van de Wisselkoerswet waarin het Europees Monetair Stelsel is gecorporeerd – dat op basis van een dergelijke regeling een wetsontwerp wordt ingediend waarin het mogelijk wordt gemaakt vanuit Nederland deel te nemen aan een dergelijke Europese regeling.

Minister **Wiegel**: Thans wordt via het amendement van de geachte afgevaardigde de mogelijkheid geopend dat in de Grondwet een barrière wordt opgeworpen.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Als in de Kamer een eenvoudige meerderheid zich achter zo'n wetsontwerp kan scharen, kan vanuit Nederland een regeling tot stand worden gebracht die het mogelijk maakt deel te nemen aan een dergelijke Europese Monetaire Unie.

Minister **Wiegel**: De heer Wöltgens weet dat een meerderheid wat anders is dan een grondwettelijke barrière.

De heer **Wöltgens** (PvdA): De wet zelf, waarnaar verwezen wordt in het voorgestelde grondwetsartikel, vereist slechts een eenvoudige meerderheid.

Minister **Wiegel**: Dat doet aan mijn stelling niets af. Ik geef de geachte afgevaardigde nogmaals in overweging zijn amendement naast de motie van de heer Brinkhorst te leggen. Ik bespeur enige spanning tussen beide stukken.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De motie gaat over de vraag hoe bij bestaande grondwetsbepalingen interpretatie mogelijk is. Het amendement richt zich op de vraag welke bepalingen wel en niet in de Grondwet gehandhaafd moeten worden.

Minister **Wiegel**: In de motie wordt gesproken over bestaande grondwetsbepalingen. Als de Grondwet wordt gewijzigd conform de wens van de heer Wöltgens, hebben wij te maken met de op dat moment bestaande grondwetsbepalingen.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Ondien wordt met een motie de Grondwet niet gewijzigd. Dat is nu juist weer het eigenaardige verschil tussen een amendement en een motie.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Er is in ieder geval stof genoeg aangedragen voor een nadere overweging. Wat dit betreft zijn wij zeer benieuwd naar de reactie van de Minister op de diverse betogen en de motie.

Minister **Wiegel**: De geachte afgevaardigde zal uiteraard begrijpen dat de Minister van Financiën volledig op de hoogte wordt gesteld van deze gedachtenwisseling.

De heer **Wöltgens** (PvdA): Dat had ik al uit uw eerste interventie ten aanzien van mijn betoog begrepen.

Mijnheer de Voorzitter! Een derde argument is, dat vastgelegd wordt dat het de wetgever is die uiteindelijk de monetaire autoriteit bij uitstek is. Van daar het amendement van de heer Van Amelsvoort en mij. Het geldstelsel heeft in onze ogen een brede omschrijving; het heeft niet alleen betrekking op het muntstelsel, maar op alle zaken die met het monetaire beleid te maken hebben. Dat betekent dat onder deze grondwetsbepaling ook de bestaande wetten – zoals Bankwet, Wet toezicht kredietwezen enz. – gerangschikt kunnen worden.

□

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De grondwetswijziging met betrekking tot de buitenlandse betrekkingen is grotendeels een cosmetische

operatie. Verouderde bepalingen worden geschrapt; bestaande bepalingen worden opgepoetst. Veel nieuwe elementen bevat het wetsontwerp niet.

Op deze cosmetische operatie zal de PvdA haar inbreng afstemmen omdat zij in hoofdlijnen akkoord gaat met het wetsvoorstel en dus met handhaving van het merendeel van de nu bestaande bepalingen op het terrein van de buitenlandse betrekkingen.

Wij zijn tevreden over het feit dat hetgeen wij hebben bepleit bij nota van wijziging in het wetsvoorstel is ingebracht, namelijk dat de Regering bij het voeren van het buitenlands beleid de internationale rechtsorde bevordert. Ik mag erop wijzen, dat dit niet de enige grondslag van het buitenlands beleid is. Er zijn meer elementen. Wij hebben gisteren in de vaste Commissie voor Buitenlandse Zaken een aantal andere elementen besproken. In de stukken, die zijn gewisseld over de Mensenrechtennota, zijn deze andere elementen ook genoemd. In het voorlopig verslag wordt van de zijde van mijn fractie opgemerkt, dat dit buitenlands beleid uiteraard op een verstandige wijze moet worden gevoerd en dat er geen acties moeten worden ondernomen, waarvan geen enkel positief effect te verwachten is. De heer Nijpels is kennelijk zover gekomen met lezen, dat hij bladzijde 7 van het voorlopig verslag heeft gezien. Hij zal begrijpen, dat onze fractie niet bereid is, als een stier in de porseleinkast van de internationale betrekkingen rond te gaan. Uit het instemmend citeren door de heer Nijpels leid ik af, dat ook zijn fractie dat niet van plan is.

De heer **Nijpels** (VVD): De VVD-fractie vroeg zich af, of die opmerking in het voorlopig verslag nu gericht was aan de Regering dan wel aan het adres van die leden in uw fractie, die zich bezighouden met het buitenlands beleid. Ik begrijp nu dat het laatste het geval is.

De heer **Patijn** (PvdA): Dit was een opmerking namens mijn fractie, dus namens alle leden daarvan. Ik begrijp daarom niet, wat u bedoelt.

Mijnheer de Voorzitter! In het wetsontwerp staat eigenlijk één ding centraal, namelijk de regel, dat de Staten-Generaal goedkeuring moeten geven aan verdragen, wil het Koninkrijk aan verdragen worden gebonden. De fractie van de Partij van de Arbeid heeft er geen bezwaar tegen, dat de wijze van goedkeuring en de mogelijkheid van stilzwijgende goedkeuring bij de wet worden geregeld. Zij is wel van mening, dat deze wet in ieder geval de bepalingen dient te bevatten, die nu onder andere in de artikelen 61 en 62 van

Patijn

de Grondwet staan. Dit houdt in dat de stilzwijgende goedkeuring van verdragen doorbroken kan worden door elk van de Kamers of door tenminste een vijfde van het grondwettelijk aantal leden van de Kamers. Dat staat nu in de Grondwet. Wij nemen aan dat dit ongewijzigd in de wet zal worden overgenomen. Ik herinner hieraan, omdat wij in een ander geval, namelijk dat van het minderheidsrecht op een parlementaire enquête, het criterium van een vijfde hebben overgenomen. Hier verdwijnt die bepaling. Dat neemt niet weg, dat wij daarmee vrede hebben, omdat wij de zekerheid hebben dat de bepaling inzake doorbreking van de stilzwijgende goedkeuring in de wet weer terugkomt.

Ook zijn wij van oordeel, dat de gevallen, waarin geen goedkeuring is vereist (artikel 62), in principe niet kunnen worden uitgebreid. Ik zie daarvoor op dit moment geen reden. Over de vraag, welke nu precies die gevallen zijn, spreken wij op het moment, dat de wet eenmaal is ingediend.

Mijn fractie is het ook eens met handhaving van de bepaling, dat aan volkenrechtelijke organisaties bevoegdheden tot wetgeving, bestuur en rechtspraak kunnen worden opgedragen, indien dit bij of krachtens verdrag is bepaald. Wij komen niet terug op de in 1953 en 1956 in de Grondwet neergelegde regels. Wel is het reëel te veronderstellen, dat niet te verwachten is dat in de toekomst een breed takenpakket aan volkenrechtelijke organisaties zal worden opgedragen. De politieke conjunctuur voor een dergelijke opdracht is sedert de jaren '50 aanmerkelijk veranderd. Om iedere meter beslissingsruimte van volkenrechtelijke organisaties dient door deze organisaties met de nationale regeringen gevochten te worden. Daarbij komt nog dat de gebrekkige parlementaire controle op daden van wetgeving en bestuur van volkenrechtelijke organisaties met zich meebrengt dat men zich op dit moment kan afvragen of een dergelijke brede opdracht wenselijk zou zijn.

Ik herinner in dit verband aan de zwaren die mijn fractie al vele malen heeft geuit tegen de wijze waarop met name in het EEG-verdrag via artikel 235 een gat in de parlementaire controle is geslagen. Bij de goedkeuring van dit verdrag is hieraan onvoldoende aandacht gegeven. Deze aanvullende bepaling bepaalde dat het nodig zou kunnen zijn maatregelen te nemen in onvoorziene omstandigheden, ter uitvoering van hetgeen met betrekking tot de douane-unie, of het landbouw-

of vervoersbeleid nodig is. In de praktijk is ditzelfde artikel de kapstok geworden voor het opzetten van sociale politiek, monetair beleid, regionale politiek, industriebeleid en milieubeleid.

Op zich zelf hebben wij er geen bezwaar tegen dat ook op deze beleids-terreinen op Europees niveau bindende maatregelen worden genomen, maar in de praktijk functioneert de regel van artikel 235 van het EEG-verdrag als een alibi voor de regeringen om geen fundamentele beslissingen op deze beleidsterreinen te nemen die bij uitvoeringsovereenkomst – uitvoeringsverdrag, zoals de heer Brinkhorst niet ten onrechte zei – aan de Staten-Generaal ter goedkeuring zouden kunnen worden voorgelegd. Op die wijze wordt niet alleen de parlementaire controle van de Staten-Generaal langs een achterdeur uitgehold – parlementaire controle op Europees niveau bestaat nog niet – maar wordt ook verhinderd dat door Europese instellingen ten principale beleidsbeslissingen worden genomen die zouden kunnen leiden tot versterking van de Europese samenwerking, omdat men via de achterdeur van artikel 235 niet de noodzaak ziet om het beleid op de door mij genoemde terreinen ten principale aan de orde te stellen. Wat willen wij in een volkenrechtelijke organisatie, die beleidsdaden van wetgeving en bestuur kan vaststellen, met deze beleidsterreinen doen? Men morrelt in de marge, met kleine beslissingen van de dag, via een achterdeur, zich onttrekkend aan parlementaire controle. Men gaat op geen enkele wijze op de principiële vragen in. Wij hebben daar bezwaar tegen, zowel uit een oogpunt van voortgang van Europese integratie, als uit een oogpunt van parlementaire controle.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Op zich zelf ontken ik de spanning niet die de heer Patijn aangeeft, maar het komt mij toch voor dat hij het wat erg dogmatisch voorstelt als hij de door hem genoemde besluiten alleen ziet als een morrelen in de marge. Voor een deel is bij voorbeeld de ontwikkeling van een regionaal beleid een van de gevolgen van de uitwerking van de douane-unie, die voor bepaalde deelgebieden een nadelig effect heeft gehad. Er is wel degelijk een zekere koppeling tussen de douane-unie en de door hem genoemde deelgebieden.

De heer **Patijn** (PvdA): Op zich zelf hebt u gelijk, maar het probleem is dat de neiging bestaat – wij weten dit beiden, omdat wij hier eerder in andere functies mee te maken hadden – om te

zeggen dat in de praktijk alles met alles samenhangt in de EG. Op basis van de eenmaal in 1958 ingeslagen weg, zou je in feite kunnen komen tot een volledige economische, monetaire en politieke unie en wellicht zelfs tot een verenigde staten van Europa, zonder ooit naar de Staten-Generaal te komen om daarvoor goedkeuring te vragen. Daar maak ik bezwaar tegen. Als men van het ene stadium overgaat naar het andere, is het uit een oogpunt van de acceptatie door de politieke partijen in Nederland van belang dat dit ten principale wordt besproken in de Staten-Generaal. Als men het via een achterdeur kan binnenbrengen, omdat alles met alles samenhangt, is er sprake van een sluipende integratie, die ik op zich zelf niet afkeur, maar die in feite contraproductief werkt om de zojuist door mij genoemde redenen. Ik stel mijn mening graag ter discussie, maar ik vind dit noch in het belang van de Europese integratie, noch in het belang van de parlementaire controle.

Wij plaatsen een vraagteken bij de mededeling van de Regering dat geen parlementaire goedkeuring van een verdrag zal worden gevraagd, als niet tegelijkertijd een ontwerp-uitvoeringswet – indien nodig – wordt ingediend. Ik citeer de nota naar aanleiding van het eindverslag: 'Door het mechanisme van artikel 66 van de Grondwet, welk mechanisme in het voorgestelde artikel 5.2.b gehandhaafd blijft, plus, voor zover nodig, een zorgvuldige implementatie van bekrachtigde verdragen in de Nederlandse rechtsorde door uitvoeringswetten en aanwijzingen aan bestuursorganen, kan worden vermeden dat verder moet worden gedaan met rechterlijke toetsing dan thans in de Grondwet is voorzien. Dienstig daartoe is het tot op heden gevoerde beleid, dat erop gericht is dat in het algemeen geen parlementaire goedkeuring van een verdrag wordt gevraagd, als niet tegelijk een ontwerp-implementatiewet, indien nodig, wordt ingediend.'

Men vindt dus eigenlijk niet, dat een internationaal verdrag *sic* door de rechter kan worden getoetst, voordat de Regering heeft besloten dat zij tot op de komma alle uitvoeringsbepalingen tegelijkertijd invoert. Dat verhindert in feite de toetsing van de rechter, of een wettelijke bepaling, in Nederland van kracht, in strijd is met een internationaal geldend verdrag, waarin zeer goed rechtstreeks werkende bepalingen kunnen voorkomen, waaraan burgers in Nederland rechten kunnen ontleen. Ik neem het voorbeeld van

Patijn

het Sociaal Handvest. De goedkeuring hiervan heeft een reeks van jaren geduurd.

Daarbij is in feite voortdurend de vraag gesteld, waarom de goedkeuring uitbleef. Voortdurend was ook de vraag naar de implementatiewetgeving aan de orde. Die ontwikkeling keur ik in algemene zin niet goed, omdat de Regering daarmee de macht heeft, te meer daar zij tegelijkertijd het ongeschreven volkenrecht buiten de deur houdt, om de toetsing door rechters aan reeds geratificeerde verdragen, die echter nog niet geïmplementeerd zijn in wetgeving, buiten de deur te houden. Dit kan immers opgehangen worden aan nog nader vast te stellen wetgeving. Ik vind dat de Regering nog eens goed moet nadenken over die gelijktijdigheid. Ik ben zeer benieuwd naar het antwoord, omdat dit in feite de rechtsbescherming van de burgers, ook die, ontleend aan internationale verdragen, uitholt.

Mijnheer de Voorzitter! Er zijn bepaalde internationale overeenkomsten die een vertrouwelijk karakter hebben. De regering zegt daarover het volgende: 'Een organisatie, waarin geheime of vertrouwelijke besluiten in de praktijk wel eens tot stand zijn gekomen is de Benelux. De rechtskracht van geheime of vertrouwelijke besluiten kan – zoals bij alle besluiten in de zin van artikel 67 van de Grondwet – verschillend zijn. Die kan variëren van een 'gentlemen's agreement' tot een voor regeringen bindende verplichting. De rechtskracht van geheime of vertrouwelijke besluiten kan echter niet zo ver gaan als die van niet-geheime of niet-vertrouwelijke besluiten, omdat niet 'een ieder' erdoor gebonden kan worden. Aldus de Regering.

Nu doet het mij genoegen, dat Staatssecretaris Haars aanwezig is, want juist op haar terrein is er een probleem. Ik wijs op de visumbepalingen in het kader van de Benelux, die vertrouwelijk zijn. Ik verwijs naar de memorie van toelichting op de begroting van Justitie voor het jaar 1980, waarin op bladzijde 65 staat: 'Gezien de risico's voor de veiligheid van de staat en ter bescherming van andere gewichtige belangen van de drie Beneluxlanden, die bij de openbaarmaking van dit besluit zouden kunnen worden geschaad, is in Beneluxverband besloten, het vertrouwelijk karakter van laatst bedoeld besluit te handhaven.'. Het gaat om een besluit inzake visa. Toen ik hierop terugkwam bij de behandeling van de vreemdelingennota en de vraag stelde, of dit niet openbaar

kon worden gemaakt, verwees de Staatssecretaris mij trouwhartig naar hetgeen zij reeds eerder bij de begrotingsbehandeling had gezegd. Zij zei toen:

'De redenen waarom de drie Benelux-landen het besluit van de ministeriële werkgroep voor het personenverkeer betreffende de verlening van visa niet openbaar willen maken, zijn uiteengezet in de memorie van toelichting op de begroting van Justitie'. Ja, dat haalt je de koekoek! 'Daar het hier gemeenschappelijke beschikkingen van de regeringen van die lid-staten betreft, kan ik de beschikking niet, ook niet vertrouwelijk, zonder de instemming van de Benelux-partners aan de Kamer overleggen. Deze aangelegenheid zal in Benelux-verband aan de orde worden gesteld.'

Ik neem aan dat dit inmiddels is gebeurd en dat wij misschien morgen wel het resultaat ervan vernemen. Het gaat echter in wezen om iets anders. Het gaat mij om de eenzijdige afweging van de kant van de Regering, waarin zij bepaalt dat besluiten vertrouwelijk dan wel geheim zijn, omdat zij van oordeel is dat niet een ieder erdoor kan worden gebonden. Dat vind ik met name ten aanzien van een visumbepaling nogal twijfelachtig. Uiteraard richten deze bepalingen zich tot de regeringen, maar in de praktijk betreft de vraag of iemand al dan niet een visum krijgt, individuele personen. Mij zijn berichten van advocaten ter ore gekomen, waaruit blijkt dat hun cliënten op grond van geheime visumbepalingen geen visum hebben gekregen.

Minister Van der Klaauw: De heer Patijn realiseert zich naar ik aanneem bij dit alles, dat het gaat over internationale overeenkomsten. Er zijn meer regeringen bij betrokken. Het is vaak niet alleen een kwestie voor de Nederlandse Regering als zodanig.

De heer Patijn (PvdA): Ik waardeer de interruptie van de Minister van Buitenlandse Zaken. Ik wil er alleen op wijzen dat hij in het verleden eraan heeft meegewerkt dat deze overeenkomsten geheim zijn geworden. Andere geheime bepalingen op het terrein van het vreemdelingenbeleid (ik denk aan de paspoorten) zijn op aandringen van de Kamer gepubliceerd zonder enig probleem. Ik kan niet inzien dat een dergelijke bepaling niet openbaar zou kunnen worden of dat de belangen van de staat daardoor geschaad zouden worden. Ik wijs erop dat, toen deze overeenkomst tot stand kwam, de Minister ervoor heeft gezorgd (althans degenen

die namens hem opereerden in Benelux-verband) dat deze overeenkomst geheim is geworden. Dit is toch ook een beleidsbeslissing geweest. Overeenkomsten zijn in het algemeen openbaar en grondwetsbepalingen voorzien in publikatie. Geheimhouding is uitzondering en geen regel. Deze geheimhouding berust dus op een beleidsbeslissing van de Minister.

Minister Van der Klaauw: Ik ben het hiermee wel eens. Ik ben erg overtuigd van de noodzaak van openbaarheid in alle mogelijke zaken. Bij het totstandkomen van internationale overeenkomsten opereert de Nederlandse Regering samen met andere regeringen. Daar kan het anders liggen. Ik ontken niet de eigen verantwoordelijkheid in dit soort zaken, maar een en ander berust natuurlijk ook op een internationale afspraak, waarmee men rekening moet houden. Dit is het enige wat ik wil opmerken, los van het feit dat ik het ermee eens ben als gezegd wordt: hoe meer openbaarheid, hoe beter het is.

De heer Patijn (PvdA): Ik kom terug op mijn algemene opmerking dat overeenkomsten in principe openbaar moeten zijn, met name overeenkomsten waardoor een ieder, zoals op blz. 11 van de nota naar aanleiding van het eindverslag staat, kan worden gebonden. U kunt geen overeenkomsten aangaan waaraan 14 miljoen Nederlanders zijn gebonden, terwijl zij de inhoud daarvan niet kennen. Dit is het probleem. Ik vind dat wij moeten weten wat de inhoud van een dergelijke visumovereenkomst is. Ik noem het als voorbeeld, niet omdat het mij gaat om de Benelux-visumverplichtingen, hoewel ik zeer geïnteresseerd ben in de oplossing op dit punt, maar omdat in principe internationale verplichtingen, beleidsafspraken en wat dies meer zij openbaar dienen te zijn. Wij willen in elk geval weten wat het betekent dat een ieder gebonden kan worden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom tot een slotopmerking. Ik geloof dat het beleid zoals dit door de Regering is gevolgd bij de wijzigingen in de artikelen 58 t/m 67 van de Grondwet, namelijk de vervanging van antieke bepalingen door modernere bepalingen, overigens instandhoudend datgene wat in grote lijnen de afgelopen 20 jaar in positieve zin in overeenstemming tussen Regering en Staten-Generaal op dit punt is bereikt, onze instemming moet hebben. Wij hebben een aantal amendementen voorgelegd gekregen van de kant van andere fracties. Vooralsnog hebben wij aan amendementen geen behoefte en zullen wij de teksten

Patijn

die voor ons liggen, kunnen aanvaarden. Wij wachten overigens met interesse op de reactie van de Regering op deze amendementen.

Mevrouw Korte-van Hemel (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik zal enkele opmerkingen maken over wetsontwerp 15046. Artikel 164 van de Grondwet had duidelijk een historische betekenis. Reeds in 1814 is het in de Grondwet geplaatst; het kwam toen in het hoofdstuk Van de justitie. Het handboek voor het staatsrecht van Van der Pot uit 1945 acht dit (blz. 357) een logische plaats, omdat de theoretische opvatting omtrent het wezen van de overheidsfuncties in de bloeitijd van de trias-leer in de rechtspraak een betrekkelijk eenvoudige denkbaarheid zag, namelijk het toepassen van een abstracte regel op een concreet aan de rechter voorgedragen geval. De positivistische rechtsopvatting, overheersend in het begin van de negentiende eeuw, beperkte die abstracte regels tot wettelijke regels en het vinden hiervan werd de rechter gemakkelijker gemaakt, daar het streven naar rechts-eenheid en rechtszekerheid juist in die tijd leidde tot verwezenlijking van de codificatiegedachte. De rechtsvinding via jurisprudentie zwakte dit uitgangspunt evenwel in de loop van de tijd af. Bovendien heeft het gewoonte-recht via de artikelen 3 en 5 van de wet-AB zijn plaats gekregen binnen het wettelijke recht.

Het onderhavige wetsontwerp plaatst de codificatiegedachte in hoofdstuk V, Van wetgeving en bestuur. Het eindrapport van de commissie-Cals/Donner acht de regeling in algemene wetboeken niet of niet meer nodig. De commissie erkent wel de wenselijkheid van algemene wetboeken, maar acht een grondwettelijk voorschrift niet meer nodig en stelt als artikel 85 voor dat de wet het burgerlijke recht, het strafrecht en de rechtspleging regelt.

Zoals uit de schriftelijke voorbereiding is gebleken, kan mijn fractie zich zeker na de memorie van antwoord vinden in de bij dit wetsvoorstel ingevoerde plaatsbepaling. Dat 'een uniforme regeling op nationaal niveau door de formele wetgever als het ware de kern van de codificatiegedachte is' – zie pagina 7 van de memorie van antwoord – is een uitspraak die door de leden van de fractie van het CDA wordt onderschreven.

In 1979 heeft mr. M. Scheltema voor de NJV een advies uitgebracht en hier-

in zijn verdediging van de codificatiegedachte neergelegd, wat bij onze fractie weerklank vond. Hij vroeg waarom dit artikel zo belangrijk is, anders gezegd: waarom is codificatie belangrijk? Codificatie leidt ertoe dat allerlei vraagstukken met elkaar in verband worden gebracht. Dit kan ten gevolge hebben dat wettelijke regelingen meer op elkaar worden afgestemd en voor dezelfde zaken dezelfde terminologie wordt gebruikt. De kans op een vollediger regeling van de desbetreffende materie neemt toe. Verbetering van geconstateerde fouten werkt door in het gehele rechtsgebied vanwege de aangebrachte samenhang en wordt niet beperkt tot een enkel facet van het rechtsgebied. Bovendien leidt het codificeren van recht vaak tot een hogere vlucht van het recht.

Naar ons oordeel zijn dit echter niet de meest wezenlijke opmerkingen over codificatie. Wellicht is van grotere importantie het feit dat de codificatie wetgeving overzichtelijker en hierdoor toegankelijker maakt. Belanghebbenden kunnen hierdoor gemakkelijker werken met de in de wet geregelde materie. Ik denk hierbij aan de regeling van de wet-AROB. Een overzichtelijke en toegankelijke wetgeving is voor de burgers belangrijk. In een zich steeds verder ontwikkelende en verder om zich heen grijpende maatschappij zijn duidelijke rechtsregels noodzakelijk.

De stukken van de Regering vermelden dit regelmatig. Wij lezen: 'De wetboeken vormden een belangrijke waarborg voor de rechtseenheid en de rechtszekerheid' of woorden van gelijke strekking. Deze belangrijke gevolgen van codificatie, niet alleen voor het rechtssysteem in zijn algemeenheid, maar veel meer voor de rechtspositie van de burgers, vinden in de memories van toelichting en van antwoord naar onze mening een zeer beperkte uitwerking. Wij achten dit te betreuren, omdat dergelijke voor onze rechtsorde fundamentele artikelen een wat dieper gaande beschouwing verdienen dan de naar onze mening iets te pragmatische benadering van de Regering.

In de nota naar aanleiding van het eindverslag wordt de codificatiegedachte nogmaals uitgewerkt en wordt de door onze fractie gestelde vraag beantwoord die was ingegeven door een zinsnede op pagina 6 van de memorie van antwoord, waaraan een enge betekenis van het begrip codificatie kon worden ontleend.

Wij kunnen ons verenigen met het begrip 'codificatie', zoals ten slotte verwoord in de nota naar aanleiding

van het eindverslag: 'Onder codificatie rekenen wij niet slechts de algemene wetboeken maar ook algemene stelselmatige wetten in formele zin voor rechtsonderdelen van enige omvang.'

Verhelderend is in de nota naar aanleiding van het eindverslag ook de weergave van het standpunt van de Regering ten aanzien van de uitzonderingsbevoegdheid tot regelen van bepaalde onderwerpen in afzonderlijke wetten: een codificatie in algemene wetten is regel; codificatie in afzonderlijke wetten dient uitzondering te zijn.

Eveneens verhelderend is de gedachte, neergelegd in de zinsnede in de nota naar aanleiding van het eindverslag dat 'het bestaan van algemene wetboeken de helderheid en samenhang in aanzienlijke mate bevordert, om te allen tijde en op alle plaatsen te trachten, te komen tot een helder en samenhangend bouwwerk in een regelgevend systeem'. Het feit dat ook met kracht wordt gestreefd naar helderheid en samenhang in de overige wetgeving en dat harmonisatie en coördinatie van wetgeving voortdurende aandacht moet hebben, tezelfder plaatse neergeschreven, spreekt ons aan.

De discussie tussen de Regering en de fractie van het CDA over de terminologie 'bepaalde' en 'enkele' onderwerpen met betrekking tot de uitzondering vindt naar ons oordeel haar beëindiging in de toch wel bevredigende uitleg dat in de tweede zin van 5.2.8, eerste lid, een 'vingerwijzing' ligt voor de wetgever dat hij van die clause niet dan om gewichtige redenen gebruik zal kunnen maken. Wij nemen dan ook aan dat hiermede genoegzaam de voldoende waarborg is aangegeven waarop het advies van de Raad van State doelt.

De delegatiebevoegdheid, zowel ten aanzien van 5.2.8, eerste lid, als ten aanzien van het voor de rechtsgelijkheid en de rechtszekerheid minstens zo belangrijke tweede lid van het voorgestelde artikel 5.2.8, vindt zijn begrenzing wat de mate waarin, de wijze waarop betreft in de grenzen die door historie, aard en strekking van het codificatievoorschrift wordt getrokken. Wij achten dit bevredigend. Wat zal in dit verband worden aangemerkt als 'historie' wanneer de delegatie zich op gelijke wijze uitstrekt tot de ter hand te nemen wetgeving ten aanzien van algemene regels van bestuursrecht?

Artikel 5.2.8, tweede lid, is een nieuw element in de Grondwet: de vaststelling van algemene regels van bestuursrecht. Dit is van zo grote betekenis, aldus de memorie van toelich-

Korte-van Hemel

ting op blz. 6, dat de opneming van een dergelijke bepaling nu in de Grondwet gerechtvaardigd wordt. Het eindrapport van de Staatscommissie ziet verder ook in de van velerlei zijde bepleite openheid van bestuur een argument om nu door opneming van dit artikel hieraan een startschot te geven. De Grondwet van 1848 bevatte ook een aantal nieuwe elementen en meende de codificatie daarvan aan een bepaalde termijn te moeten binden. In een additioneel artikel werd bepaald dat de wet, regelende het kiesrecht en de benoeming der afgevaardigden der Eerste en Tweede Kamer en voorts de provinciale en gemeentewet werden voorgedragen in de eerste zitting der Staten-Generaal, volgende op de afkondiging van de veranderingen in de Grondwet. De memorie van toelichting vermeldde toen:

'Om te verzekeren dat de nieuw aangenomen beginselen werden geregeld en zodra mogelijk in uitvoering worden gebracht, zijn bij dit artikel enige verplichtingen aan de Regering opgelegd, welke niet gemakkelijk maar toch ook niet onmogelijk te verwerken zijn. Het meeste belang en de gevorderde tijd zijn daarbij in acht genomen'.

Wij willen op dit moment niet zo ver gaan, eveneens een additioneel artikel bij de Regering voor te leggen, maar onderschrijven van harte de dringende wenselijkheid van een wet, houdende algemene beginselen en vormen van het administratief recht. De vraag hiernaar leeft al langer, met name na 1945, zoals terecht wordt opgemerkt in de nota naar aanleiding van het eindverslag. Onze fractie heeft één en andermaal gevraagd naar de tijdsduur, gemoeid met de verwezenlijking ervan. De memorie van antwoord laat zich voorzichtig uit over een tijdsplanning, te voorzichtig naar onze mening, gelet op de in het geding zijnde belangen. Wij vragen hierover gaarne een Kameruitspraak, waartoe ik de volgende motie overhandig.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Korte-van Hemel, Kappey van de Coppello, Roethof, Brinkhorst en Van der Sanden wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

gelet op de tekst van artikel 5.2.8, tweede lid, zoals in Hoofdstuk V van de nieuwe Grondwet opgenomen;

gelet op de dringende wenselijkheid van een wet houdende algemene beginselen en vormen van administratief recht daar zodanige wetrechtsgelijkheid en rechtszekerheid kan dienen en een goede bestuurspraktijk in het algemeen kan bevorderen;

gelet op het feit, dat 35 jaar ontwikkeling op dit terrein haar neerslag heeft gevonden in een reeks van rapporten, preadviezen en wetenschappelijke geschriften waarop zoals de memorie van toelichting stelt: 'het nu voorgestelde artikel 5.2.8 tweede lid goed aansluit';

verzoekt de Regering spoed te betrachten bij het indienen van de in art. 5.2.8, tweede lid, van de Grondwet genoemde wetgeving wat betreft de deelgebieden waarop reeds veelvuldig wetenschappelijk onderzoek is verricht, en voor de overige deelgebieden wetenschappelijk onderzoek te stimuleren,

en gaat over tot de orde van de dag.

Deze motie krijgt nr. 11 (15 046).

Mevrouw **Korte-van Hemel** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ten slotte nog een enkele opmerking over de codificatie van het tuchtrecht. Zowel in het voorlopig verslag als in het eindverslag is door onze fractie gevraagd naar de plaatsbepaling van het tuchtrecht binnen onze wetgeving.

In de nota naar aanleiding van het eindverslag trekt de Regering ten slotte twee conclusies:

1. De verscheidenheid waarin het tuchtrecht zich aandient gaat te ver om een opdracht aan de wetgever te geven om het tuchtrecht in een algemeen wetboek of bij de wet te regelen, ook ten aanzien van het van overheidswege vastgestelde tuchtrecht.

2. De Grondwet zou een bepaling kunnen bevatten met betrekking tot een competentiebepaling ter zake van de regeling van de door de overheid ingestelde tuchtrechtspraak.

Dit leidt ons tot de vraag: Is dit initiatief reeds genomen? Nadrukkelijk wil onze fractie nu de mogelijkheid open laten om te zijner tijd – de Regering denkt aan een plaats voor dit onderwerp binnen het hoofdstuk van de rechtspraak – deze materie integraal aan de orde te stellen.

Overigens constateren wij voorschijns een tegenstrijdigheid, wanneer bij dit onderwerp – nota naar aanleiding van het eindverslag op blz. 5 – wordt gesteld dat de regeling van de tuchtrechtspraak voor bepaalde groepen bij of krachtens de wet moet geschieden, en deze zinsnede wordt ge-

volg door: 'Anders gezegd, de tuchtrechtspraak zou niet door lagere regelgevers dan de formele wetgever zelfstandig mogen worden geregeld'.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: In tegenstelling tot hetgeen eerder is bepaald, zal de Regering op woensdag 26 maart antwoorden. Dit houdt verband met het staatsbezoek en de daarmee samenhangende verplichtingen.

Ik stel voor, het verslag van de vorige vergadering goed te keuren.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 22.52 uur.

Lijst van ingekomen stukken met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1°. twee Koninklijke boodschappen, ten geleide van de volgende wetsontwerpen:

Goedkeuring van het op 28 mei 1979 te Athene tot stand gekomen Verdrag betreffende de toetreding van de Helense Republiek tot de Europese Economische Gemeenschap en de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie, met Toetredingsakte, Bijlagen en Protocolen (Trb. 1979, 167) (16 090);
Wijziging van de Wegenverkeerswet (16 092).

Deze Koninklijke boodschappen, met de er bij behorende stukken, zijn al gedrukt en rondgedeeld.

2°. een afschrift van het Koninklijk besluit nr. 34 van 4 februari 1980, inzake de benoeming van dr. A. J. Vis tot secretaris-generaal van het departement van Binnenlandse Zaken.

De Voorzitter stelt voor, dit stuk voor kennisgeving aan te nemen;

3°. de volgende brieven:

een, van de Minister van Buitenlandse Zaken, ten geleide van uitgave nr. 121 getiteld 'De Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties in 1978';

een, van de Minister van Landbouw en Visserij, met het financieel verslag 1978/1979 van de Organisatie ter Verbetering van de Binnenvisserij;

twee, van de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, t.w.:

een, met een reactie op een brief van het Interprovinciaal Overleg voor Maatschappelijk Welzijn, met betrekking tot provinciale emancipatiebureaus;

een, met een groot aantal afschriften van brieven aan diverse organisaties en gemeenten, betreffende de over-

gangsregeling met betrekking tot subsidiëring vrouwenhuizen en Stichtingen Vrouwen bellen Vrouwen;

een, van de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, ten geleide van het onderzoek-rapport 'De behoefte aan op te leiden hogere en middelbare archiefambtenaren'.

De Voorzitter stelt voor, deze brieven niet te doen drukken en ze voor kennisgeving aan te nemen;

4°. de volgende brieven:

een, van de Minister van Buitenlandse Zaken, met een verslag van de waarnemers bij het verkiezingsproces in Zuid-Rhodesië (16 025, nr. 2);

een, van de Ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie, over de gebeurtenissen te Amsterdam van 29 februari tot en met 3 maart 1980 (16 103);

een, van de Minister van Onderwijs en Wetenschappen, over het projectenbeleid op het terrein van alfabetisering, activiteiten voor culturele minderheden en introductie Open School-werkwijze (16 097);

een, van de Minister van Verkeer en Waterstaat, met een notitie inzake de financiering van het waterkwaliteitsbeheer (15 658, nr. 7);

een, van de Minister van Economische Zaken, over het prijs/inkomensbeleid Vrije Beroepsbeoefenaren 1980 (15 994, nr. 3);

een, van de Ministers van Sociale Zaken, van Financiën en van Economische Zaken, inzake de loonmaatregel (15 899, nr. 23);

een, van de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, met een notitie inzake topsport, betaald voetbal en het beleid ten aanzien van bijzondere groeperingen (15 870, nr. 2);

twee, van de Staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, te weten:

een, met een schets van het beleid ter zake van basisgezondheidsdiensten (16 088);

een, inzake de verstrekking van verloskundige hulp (16 089).

Deze brieven zijn al gedrukt en rondgedeeld;

5°. de volgende adressen:

een, van W. H. M. Zwartkruis te Heemstede, met betrekking tot de verontreinigingsheffing 1979;

een, van Mevr. M. Beers-Baetens te Tilburg, met betrekking tot toepassing van de hardheidsclausule tot verkrijging kleine ondernemersregeling en teruggave i.b. en premie 1977;

een, van L. W. ten Berge te Ridderkerk, met betrekking tot politieoptreden;

een, van H. Obdeijn te Suriname, met betrekking tot een militair pensioen.

Deze adressen zijn gesteld in handen van de Commissie voor de Verzoekschriften;

6°. de volgende brieven e.a.:

een aantal, over de werkgelegenheidssituatie in Oost-Groningen;

een, van het college van bestuur van de Landbouwhogeschool te Wageningen, over het voorontwerp twee-fasenstructuur;

een, van J. Sorel, over leegstand van woningen en over media-reclame;

een, van S. Plompen, over de jacht op zeehonden en walvissen;

een, van B. Heerdt, over de positie van jongeren in tehuizen en pleeggezinnen;

een, van de raad van de centrale ondernemingsorganisaties, over de concept-loonmaatregel;

een, van gedeputeerde staten van Noord-Holland, met een motie inzake herziening van de Wet Uitkeringen Wegen;

een, van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Delft e.o., met het jaarverslag 1979;

een, van de zwemonderwijzersvereniging N.V.Z., over de bezetting van de inspraakcommissie nieuwe diploma-eisen;

een, van de landdrost van de Zuidelijke IJsselmeerpolders, met een motie over de sociaal-economische maatregelen en de gevolgen daarvan voor de ontwikkeling van de toekomstige gemeente Almere en haar bevolking;

een, van A. L. Ph. Leidelmeyer, met bezuinigingsvoorstellen;

een, van M. G. Hermes, inzake casinobelasting;

een, van de Nederlandse Vereniging tot integratie van homosexualiteit COC, over de rechten van de homoseksuelen in het kader van het mensenrechtenbeleid;

een, namens de bevolking van Marssum, Jelsum en Cornjum over de overlast van het nabijgelegen vliegveld;

een, van de Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn, over de VUT-regeling van het PGGM;

een, van W. A. van der Meer, over de rellen te Amsterdam met als oorzaak het woningtekort;

een, van het bestuur van de Toneelgroep Baal, betreffende het subsidie 1980-1981;

een, van Ph. van Velzen, over de positie van Ministers en Kroon en over invoerrechten;

een, van de Vereniging Landelijke Kontakt-Groep Verzetssgepensioneerden 1940-1945, met betrekking tot de motie-Wolff inzake het inkomen van de weduwe van een verzetssgepensioneerde;

een, van J. C. Dominicus, over het toelatingsbeleid;

een, van de bestuursraad van de Stichting Proefprojecten Open School, om snel over deze problematiek te beslissen;

een, van M. H. Caruso-Jonker, over de vernielingen te Amsterdam bij het kraken van woningen;

een aantal, over wapenleveranties aan Marokko;

een, van R. Overman, over het Suri-naarhse vraagstuk;

een, van het Landbouwschap, over de wijziging van de Ontheingingswet.

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissies;

7°. de volgende afschriften van brieven:

een, van W. J. Sou-Kotta, gericht tot de heer Drees jr., over het landbouwbeleid in de EG;

een, van de Minister van Economische Zaken, gericht tot de heer I. A. Faroek, over de economische betrekkingen tussen de Arabische landen in het Midden-Oosten en Nederland.

Deze afschriften liggen op de griffie ter inzage; voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissies;

8°. het academisch proefschrift van P. J. Drooglever: 'De Vaderlandse Club 1929-1942; Totoks en de Indische Politiek'.

Dit proefschrift is opgenomen in de bibliotheek der Kamer.

